

המדריך הירוק

מדריך לתרומה חכמה

מרץ 2018

אמנויות בישראל כמנוע לשינוי חברתי

כתבה: דר' דיתי רונן

ערך: אריאל אדירם

המדריך הירוק

מדריך לתרומה חכמה

**אמנויות בישראל
כמנוע לשינוי חברתי**

אמנויות בישראל כמנוע לשינוי חברתי

כתבה: דר' דיתי רונן

ערך: אריאל אדירם

עיצוב גרפי: סטודיו קרן וגולן

מדריך זה נכתב בתמיכתם הנדיבה של חמשה שותפים:

אנג'ליקה ברי, קרן ראסל ברי

רבקה סאקר, קרן צוקר

וונדי פישר, קרן משפחת קירש

עירית רפפורט, קרן ברוך ורות רפפורט

לין שוסטרמן, קרן משפחת צ'רלס ולין שוסטרמן

כתיבת המדריך לוותה על ידי חברי הוועדה המייעצת:

ציון אברהם חזן

נעמי בלוח פורטיס

שלומית דה פריס

צילה חיון

פרופ' עתי ציטרון

המדריכים הירוקים (במקור, באנגלית: The Greenbooks) נכתבים במיוחד עבור קהילת התורמים. מדובר בדוחות מקיפים ואובייקטיביים, שכל אחד מהם מתמקד בבעיה חברתית, משרטט את ההיסטוריה הנוגעת לאותה בעיה ופורש מגוון רחב של גישות הננקטות לצורך טיפול בה. המדריכים הירוקים מופקים על ידי רשת התורמים (The Jewish Funders Network).

ניתן להוריד מדריכים ירוקים ב: www.jfunders.org/Greenbooks

המדריך שאתם עומדים לקרוא עוסק בשאלה בסיסית ומהותית: האם וכיצד האמנויות יכולות להוות מנוע לשינוי חברתי.

עבור רבים, האמנויות נתפסות כמוותרות. הצעצוע של העשירים. הקצפת שרק בקצה הפרמידה זוכים לטעום. עבור תורמים רבים, הגיוני יותר לתרום למעון לנשים מוכות, הקמת בית חולים חדש או תוכנית לשילוב ילדים עם מוגבלויות בבתי הספר. זה מציל או משפר חיים באופן ישיר והתמורה נראית בשטח מיד.

מדריך זה מבקש להצביע על כך שהאמנויות הן מנוע מתוחכם, עמוק, חדיש וגם עתיק לשינוי חברתי. הוא מבקש להראות כיצד האמנויות הן כלי שפועל על הרגש ועל השכל של היחיד ושל החברה בעת ובעונה אחת. להוכיח שהאמנויות מכילות בתוכן פוטנציאל בלתי מוגבל כמעט של דרכים יצירתיות ליצירת שינוי לטובה.

המדריך עוסק בסוגיות ליבה שמעסיקות לא אחת את התורמים בתחום:
- כיצד השקעה פילנתרופית באמנויות מקדמת שינוי חברתי עמוק ומשמעותי
- כיצד ניתן למדוד את האימפקט של ההשקעה בתחום – באופן שמותאם לתחום הייחודי הזה.

- כיצד השקעה באמנות תורמת לחוסן החברה בישראל של 2018
- כיצד ניתן לעבוד בהלימה או להעצים השקעה הממשלתית בתחום
- כיצד האמנויות מסייעות לחיזוק הקשר והזיקה בין ישראל לקהילות יהודיות בחו"ל
- כיצד חינוך לאמנות מפתח אזרחים מודעים, ביקורתיים ופתוחים יותר

המדריך דן בשאלות המוצגות תכופות על ידי התורמים לתחום:

- כיצד מגדירים תחום זה במרחב עשייה שהוא כל כך רחב?
- כיצד העיסוק באמנויות משפיע על החברה בישראל?
- מהן המגמות הבולטות בתחום וכיצד ניתן לחזקן?
- מה התפקיד אותו ממלאת הממשלה בסבסוד האמנויות?
- איך יכול תורם להשפיע על התפתחות התחום?

אנחנו מקווים שהמידע שמופיע כאן יאיץ שיתוף מידע בין תורמים שונים וימריץ את הקשר בינם לבין מוסדות וארגונים שעשויים ליהנות ממענקים בעתיד.

* המדריך אינו מיפוי ואינו שואף להציג את כל מה שקורה בתחום האמנויות בישראל. הוא מבקש להציג את החשיבות של אמנויות ככלי לשינוי חברתי, את האקלים שבו הן פועלות ולתת טעימה, מגוונת ורחבה, של דוגמאות לפעילויות אמנויות שמבקשות להניע שינוי חברתי משמעותי בישראל. הרבה עשייה מעולה וחשובה מופיעה בין דפיו של המדריך, אבל גם הרבה נשארה בחוץ.

תוכן עניינים

הקדמה 06

חלק ראשון - על האמנויות

כיצד מגדירים אמנות	12
תפוקות תרבותיות של אמנויות	14
תפוקות חברתיות של אמנויות	19
תפוקות כלכליות של אמנויות	26
סיכום	29

חלק שני - על המצב

למה דווקא עכשיו	35
התמיכה הממשלתית באמנויות	37
החינוך לאמנויות בישראל	43
יחס הממשל לאמנויות	47
"המצב" בישראל	51
נאום השבטים של ריבלין	54
ההזדמנות	57
אמנות ישראלית כאמנות יהודית	58
אמנויות כנוגדנים נגד חרם והפרדה	61

חלק שלישי - על שדה האמנויות

דומאות מן השטח - הקדמה	68
מחול	71
תיאטרון	73
מוזיקה	77
אמנות חזותית	81
ספרות	85
סיכום	87

חלק רביעי - חמש הדרכים

מודל מסלולי הדרך	90
הדרך הראשונה - הדרך הצפונית	92
הדרך השנייה - דרך המגזרים	98
הדרך השלישית - דרך השוליים	104
הדרך הרביעית - הדרך הדרומית	110
הדרך החמישית - דרך חוצת ימים	116
לקריאה נוספת	122

המדריך שמונח כעת בידכם עומד על הפוטנציאל האדיר שגלום בהשקעה פילנתרופית מושכלת בתחום האמנויות כמנוע לשינוי חברתי.¹ הוא מבקש להצביע על חשיבותן העצומה של האמנויות לחברה, לקהל הרחב ולאמנים עצמם. להאיר את היתרונות הייחודיים שטמונים בה כמנוע מתוחכם לשינוי חברתי, לעמוד על יכולתה להעשיר, לסמל ולהעצים את הזהות והתרבות היהודית-ישראלית-עכשווית ולבסס את חשיבותה הקריטית של ההשקעה באמנויות במציאות הפוליטית הנוכחית בישראל.

המדריך מציע מבט על על שדה האמנויות המקומי ומציג את האתגרים וההזדמנויות שניצבים בפני השחקנים המרכזיים הפעילים בתחומי האמנויות השונים. הוא פורש דוגמאות בולטות לפעילות החברתית המובילה המתקיימת במוסדות התרבות והאמנות בישראל ובסופו מוצגים חמישה מסלולי דרך, מני רבים, שבהם אמנויות מחוללות שינוי חברתי אמיתי, רב עוצמה ורחב השפעה.

המדריך מנסה תחילה לענות על שתי שאלות בסיסיות: למה חשוב להשקיע דווקא באמנות ולמה חשוב עוד יותר לעשות זאת דווקא עכשיו. לאחר ביסוס התשובה לשאלות אלו הוא פונה אל הפרקטיקה ומשרטט מפה מייצגת של הפעילות החברתית שמתקיימת במסגרות אמנותיות בישראל חרף הקשיים ועל אף האיום הקיומי המרחף מעל היצירה הישראלית.

המדריך מחולק לארבעה חלקים מרכזיים:

חלק א' – על האמנויות

החלק הראשון **תיאורטי** במהותו. הוא מתחיל בהגדרת היתרונות הטמונים באמנויות לחברה. קריאה בו נותנת מענה לשאלה "מדוע דווקא אמנות", או "כיצד אמנויות מייצרות שינוי חברתי וכיצד הן משפיעות על החברה ועל סביבתה". חלק זה עונה על שאלות כגון:

1. כיצד תורמת השקעה באמנויות לחינוך, לקהילה ולחברה?
2. מה הקשר בין הומניזם וערכים כמו סובלנות ליצירה אמנותית וכיצד האמנות מסייעת ליצירת שינוי חברתי?
3. מה הן התפוקות שמתקבלות מהשקעה באמנויות וכיצד הן נמדדות?

1. אמנות" (או "אמנויות", כצורת ריבוי של אמנות), מתייחסת (או מתייחסות) בחוברת זו לכלל הסוגות הקלאסיות המוכרות בהן מתקיימת היצירה האמנותית על הרחבותיהן כגון: האמנויות החזותיות, ובכלל זה ציור, פיסול, וידיאו ארט, מיצגים ומיצבים, עיצוב, צילום וקולנוע; אמנויות הבמה, ובכלל זה תיאטרון, לרבות תיאטרון קונבנציונלי, תיאטרון חפצים, תיאטרון חזותי, תיאטרון בובות ותיאטרון פרינג', מוזיקה, לרבות מוזיקה קלאסית (מכל הזמנים ובכל ההרכבים) ומוזיקה אתנית, ומחול, לרבות מחול עכשווי ומחול קלאסי; ואמנויות המילה, ובכללן ספרות יפה ושירה.

חלק ב' - על המצב

החלק השני **פוליטי** במהותו. הוא משרטט את המציאות הישראלית כיום וקריאה בו נותנת מענה לשאלה "מדוע דווקא עכשיו", או "מה קורה בישראל כיום, שמצדיק דווקא עכשיו השקעה באמנויותיה". חלק זה מתאר את המרחב התרבותי, חברתי, החינוכי והפוליטי שבסביבתו האמנויות בישראל מתקיימות ופועלת ואת הקשיים והאתגרים שאיתם הן צריכות להתמודד.

חלק זה עונה על שאלות כגון:

1. מהי הסביבה והאווירה התרבותית, חברתית, החינוכית והפוליטית במסגרתה פועלים כיום אמנים, גופים יוצרים ומופיעים, ומוסדות תרבות בישראל?
2. כיצד סביבה זו משפיעה על האמנים ועל יצירתם, על גופי התרבות והיצירה, על מוסדות התרבות ועל אוכלוסיית ישראל בכללותה?

חלק ג' - על שדה האמנויות

החלק השלישי **פרגמטי** במהותו. הוא משרטט את המרחב שבו פועל כיום שדה האמנויות בישראל ומכיל דוגמאות רבות לפרויקטים קהילתיים וחברתיים שמבקשים ליצור שינוי חברתי. פרק זה פורש את השדה שבתוכו טמונות הזדמנויות רבות להשקעה פילנתרופית נוספת.

חלק זה עונה על שאלות כגון:

1. מה הם תחומי האמנויות הבולטים שבהם מתרחשת עשייה למען שינוי חברתי?
2. כיצד ניתן להתמצא בתוך שדה היצירה האמנותית ומכלול העשייה בתחומי האמנויות השונים?

חלק ד' - "חמש הדרכים"

החלק הרביעי **אידיאולוגי** במהותו. הוא משרטט "חמש דרכים" לשינוי חברתי בישראל. "חמש הדרכים" הן דוגמאות לחמישה מסלולי פעולה שונים ומגוונים המייצרים שינוי חברתי. חלק זה פתוח ובעל גוון אישי מובחן ובו חמישה מסלולים שמהווים מקרי מבחן להבנת הפוטנציאל שטמון בעשייה אמנותית מחויבת, בשינוי החברתי שיצירתם מחוללת, במעשה החינוכי שמשתמע מפעולתם האמנותית. כל דרך תציע מסלול שהסיוור המטפורי בה, לאורכה ולרוחבה, עובר דרך ציוני דרך של מקומות יוצרי ומשני מציאות.

חלק זה עונה על שאלות כגון:

1. אילו דוגמאות יש למקומות שמתחולל בהם שינוי חברתי בימים אלה באמצעות יצירה אמנותית בתחומים השונים? מהו סוג השינוי החברתי שמחולל בהם ובסביבתם ומה המנועים המובילים אותם?
2. כיצד, באמצעות כלים של אמנות, הופך מקום את פניו?

אפשר, ואולי אפילו מומלץ לקרוא את המדריך מהסוף להתחלה. להתחיל ב"חמש הדרכים", להתאהב בהן, להתלהב ממסלולי השינוי החברתי ומנקודות הציון עליהן הדרך מתעכבת, ואז לחדור פנימה לגוף המדריך, לעלעל ברציונל, או להתעמק במרחב של שדה האמנויות בארץ ובהזדמנויות שהוא אוצר לפילנתרופיה מושכלת, ולהבין את ההקשרים הסוציו-תרבותיים, הפוליטיים והחברתיים, שבעטיים זקוקים, דווקא בימים אלה, אמנים, גופי יצירה ומוסדות התרבות לתשומת לב של הקהילה הפילנתרופית ושל כל מי שהחברה והיצירה הישראלית יקרים לו.

אנחנו מקווים שתמצאו במדריך עניין ותגלו בעזרתו את הפוטנציאל האדיר של האמנויות ואת חשיבותן לשינוי חברתי שכה נחוץ היום בישראל.

רקדני ורטיגו במופע כח איזון, צילום: גדי דגון

חלק ראשון

**מה כל כך
חשוב באמנויות?
או כיצד האמנויות
משפרות את האדם**

חלק זה מבסס את
האמנויות כערך בסיסי
של החברה האנושית
ומסביר מה משך
פטרונים משחר
ההיסטוריה לתמוך בהן.

בינואר 2017, כשדווח שנשיא ארה"ב הנבחר, דונלד טראמפ, מתכנן לקצץ בתקציב הפדראלי המוקדש לאמנויות מיד עם כניסתו לבית הלבן, הוזכרה אנקדוטה שנקשרה לווינסטון צ'רצ'יל, ראש ממשלת בריטניה במהלך מלחמת העולם השנייה. על פי אותה אנקדוטה, חברי ממשלת אנגליה באו אל צ'רצ'יל וביקשו ממנו לקצץ את תקציב התמיכה הממשלתי באמנויות כדי לפנות ממון למאמץ המלחמתי, אך זה השיב: "אם נקצץ את האמנויות לא ייוותר לנו דבר שראוי להילחם עליו".¹

אך עוד הרבה לפני שצ'רצ'יל הניח את רגלו בדאונינג 10, הבינו בני האדם את היתרונות הטמונים באמנויות ואת היתרונות שהשקעה בהן מניבה הן לחברה והן לבעלי הממון. מלכים, שליטים, מצנטים ובעלי עמדה פרוש את חסותם על אמנים והזמינו אותם ליצור ולחיות באחוזותיהם משחר ההיסטוריה. פטרונים אמנות אלה הבינו באופן אינטואיטיבי, מבלי לחקור בדבר ובלי לחפש לו סיבות או רציונל, את התפקיד המהותי שיש לקיום ולשגשוג של אמנויות בחברה האנושית, את היתרונות הגלומים במוזיקה, תיאטרון, מחול, ציור ופיסול ואת הצורך בתמיכת בעלי הממון באמנים על מנת לאפשר יצירה סדירה ופורייה.

מה הוביל את המצנטים לאורך ההיסטוריה להחזיק בחצרותיהם אמנים? מהן התפוקות שאותן הם ציפו לקבל תמורת השקעותיהם? ואיך כל זה קשור לאמנות כמנוע ליצירת שינוי חברתי? התשובות לשאלות אלה רבות, וכמו באמנות, הן מורכבות ומרובדות. חלקן גלויות לעין וחלקן סמויות. חלקן ניתנות לפרשנות וחלקן מתבססות על רגש בלבד. חלקן פסיכולוגיות, חלקן פילוסופיות וחלקן פרגמטיות. חלקן מדידות וחלקן בלתי ניתנות למדידה.

קשה למיין את התשובות השונות לקטגוריות, אך מדריך זה ינסה לעשות סדר בנושא. נבקש להפנות את המבט אל המצב כיום בישראל, שגם בו נדרשת תשומת לבם של הפילנתרופים כדי לקדם ולשמר את האמנות, על אף שמדינת הרווחה המודרנית הייתה אמורה לקחת על עצמה את הבטחת בקיומן ושגשוגן של האמנויות.

1. <http://www.snopes.com/winston-churchill-on-the-arts>

כיצד מגדירים אמנות?

כדי לדון באמנויות כמנוע לשינוי חברתי אנחנו צריכים להגדיר תחילה מהי אמנות. אך אליה וקוץ בה - אמנות במהותה חותרת נגד הגדרות. היא מבקשת לערער על המוסכמות, לבחון את הגבולות ולהאיר על לקונות בכל מסגרת או הגדרה שתוכה היא פועלת.

ניסיון להגדיר מה היא אמנות הוא מלכודת שטובים מאיתנו נפלו לתוכה, אבל כן ניתן להגדיר אמות מידה כלליות וקווים מנחים להערכה, לשיפוט ולהכרעה ביחס לאמנות איכותית ותרבות גבוהה שראויה וזקוקה לתמיכה כדי להתקיים.

אמות המידה שנביא כאן מבוססות על מסמך המדיניות שנכתב בידי פרופ' נמרוד אלוני בחוברת "תרבות יוצרת ותרבות אוצרת, מתווה למדיניות טיפוח התרבות והאמנות" שראתה אור במסגרת כנס מועצת הפיס לאמנויות ולחברה, 2009 (פרק ג', עמוד 7), והן מבקשות להגדיר את האמנות על ידי האלמנטים המעצבים אותה והאלמנטים שאינם יכולים להיכלל בתוכה.

≤ "במישור של המוטיבציה, או ההנעה המחוללת, הציפייה היא ליצירה הנובעת ומתחוללת מצורך לביטוי של אמת פנימית, אותנטיות אישית, תחושת שליחות, דחף לאמירה ייחודית או בריאה חדשה - לעיתים ער כדי אובססיה או צורך כפייתי ליצור משהו חדש בעל חשיבות ומשמעות (וזאת בשונה ממוטיבציה מסחרית, חישובי תועלת, תשוקה לרייטינג או החמור מכל אמנות מטעם שמבקשת להאדיר או לרצות את השליט).

≤ במישור התוכן או המשמעות, הציפייה היא להשראה, מקוריות, חדשנות, איתגור, פוריות, ראייה רעננה, תובנה נפשית או חברתית. ייצוג מופתי של אידיאל מורשתי, דקות הבחנה, שאר רוח, עמקות אבחנה ועושר מרובה רבדים ומשמעויות (וזאת בשונה מן הבנאלי, הטרוויאלי, החנפני, הדל, הרווח, השטוח והרדוד).

≤ במישור הביצוע, הציפייה היא לוורטואוזיות, מקוריות, חדשנות, דמיון יוצר, רגישות, חוש מידה, טוב טעם, אלגנטיות, עידון, נשמה יתרה, חוויה כובשת או "כריזמה מכשפת" (וזאת בשונה מן הבינוני, השבילוני, הטכני, הפשטני, המשעמם והרווח).

"חשוב להדגיש שתרבות גבוהה ואמנות איכותית אינן ניתנות לרדוקציה לשלושת המישורים שהוצגו לעיל, אלא הן נחוות בטוטליות הכובשת שלהן, בהתנסות שהיא גם מטלטלת, גם מענגת וגם מאתגרת. התנסות המטעינה וסוחפת אל רמות גבוהות יותר של משמעות, רגישות, דעת, השראה, העשרה והבחנה".

כיצד ובאילו מדדים מעריכים הצלחה או עמידה בהגדרות שהוצגו לעיל? אכן קיים קושי אמיתי בהערכה ובמידה של אפקטיביות והצלחה, ועניין זה לעולם לא יוכל

חלק זה מבקש להגדיר

את מה שאינו ניתן

להגדרה. הוא מבקש

למנות את הקריטריונים

האינקלוסיביים

לאמנותיות איכותיות

ומציע להגדיר אותה

על ידי ציון מה היא לא.

להיות מפוצח במלואו. השדה האמנותי פועל על פי מדדים שונים מהמדדים בהם מורגלת המסורת הפילנתרופית, המבקשת הערכה של תפוקות בסרגלים של כלי מדידה מקובלים.

אמנויות, כמו כל יצירה הומניסטית איכותית, מורכבת, מאתגרת, שואפות למציאות ודורשות אימון רב ומיומנות גבוהה ושמייצרות תפוקות אתיות, מוראליות ואינטלקטואליות, דורשות מדדי תגובה אחרים. גם השפעתן של האמנויות על הציבור מורכבת, מאתגרת ודורשות זמן, שכן מדובר בתהליכים ארוכי טווח שקשה לאמוד את הצלחתם.

ההשפעה על האמנויות יכולה לנבוע לעיתים באיחור של עשרות שנים. יוצר, אמן, פוליטיקאי, שרברב או כל אדם אחר יכול למצוא בעצמו את הרגע שבו אמנות כלשהי בזמן כלשהו גרמה לו לראות את המציאות בדרך חדשה.

על אף שנערכו מחקרים רבים והצטבר מידע רב על הערכה של פעולות אמנותיות "חלק גדול מהדיון על האיכות האמנותית מסתיים ברלטיביזם טהור או בגישה של 'הכל הולך'".²

לכן – אם יש דבר שהיינו רוצים שיהיה בראשכם לאורך המדריך כולו הוא התובנה שאליה כבר הגיעו רבים שניסו למדוד את השפעות האמנויות:

"זה ממש חשוב להכיר בכך שלא הכל מדיד"³

2. <http://www.innovativeconservatoire.com/wp-content/uploads/2013/12/Hannah-Langsted-and-Larsen%E2%80%93Evaluation-of-Artistic-Quality-in-the-Performing-Arts%E2%80%93Publication.2003-pdf>

3. <http://www.artscouncil.org.uk/blog/evaluation-matters>

מה התפוקות של האמנויות (או איך האמנות תורמת לעולם בו אנחנו חיים)

תפוקות תרבותיות

בדברי ההקדמה לפרסום האחרון של המועצה הבריטית לאמנויות בנושא הערך של אמנות ותרבות לאנשים ולחברה, נכתב:

"כאשר אנחנו מדברים על הערך של אמנות ושל תרבות, אנחנו תמיד צריכים להתחיל עם ערכם הפנימי של האמנויות – על האופן שבו אמנות ותרבות מאירים את חיינו הפנימיים ומעשירים את עולמנו הרגשי. זה מה שאנחנו מוקירים.

"אנחנו מאמינים שאמנות גדולה ותרבות מהווים לנו מקור השראה, מביאים אותנו יחד ומלמדים אותנו על עצמנו ועל העולם שמסביבנו. בקיצור, הן עושות את החיים לטובים יותר".⁴

כמו במסמך שפרסמה המועצה הבריטית לאמנויות, גם מסמך זה מתחיל מהערך הפנימי, האינטרינזי, שהאמנויות מביאות לאנושות.

למונח "תרבות" יש כיום משמעויות רבות ושונות, אך המשמעות הראשונה, הן בכרונולוגיה של היווצרותו (בבריטניה של המאה ה-17)⁵ והן בקדימות הצגתו במילונים ובלקסיקונים, היא תרבות במשמעות הערכית, האידאליסטית וההיררכית. כלומר תרבות שהיא אידיאל ראוי של מצוינות ראויה לשבח ועל כן יש לשמרה ולטפחה. תרבות, במשמעות זו, היא היבול המעולה או התוצר המובחר של מלאכת הטיוב, הטיפוח וההשבחה של כושרי רוח האדם. היא המיטב שבהישגי בני האדם בתחומי החשיבה, המוסר והיצירה.⁶

הגדרה זו מדגישה את יסודות ההתפתחות המתגרת ששואפת לאיכות ולהישגיות, ובלביתה מצויה המחויבות למעולה ולנשגב שבהווה האנושית והחתירה לחיים מלאים ופוריים שמעשירים את האנושות ביופי, אמת, טוב וצדק. משמעה מכלול הדרכים הנאותות, המוצלחות והפוריות למימוש הדחפים והכישורים הגלומים בבני האדם והיא כוללת את ההישגים המופתיים של רוח האדם בתחומים המהותיים ביותר של הקיום האנושי – הגות, מדע, מוסר ואמנות.

חלק זה מתאר ומגדיר את התרומה של האמנויות לתרבות אנושית בכללה. הוא מצביע על מקומה הבסיסי בהתפתחות החברה ועל הפוטנציאל הטמון בה כמחוללת שינוי. הוא מבהיר כיצד אמנויות חושפות אותנו לאחר ומחייבות אותנו להיות סבלנים וסובלניים לשונה מאיתנו.

4. <http://www.artscouncil.org.uk/about-us> o-

5. אלוני, נמרוד. תרבות יוצרת ותרבות אוצרת, מתווה למדיניות טיפוח התרבות והאמנות, מועצת הפיס לתרבות ולאמנות, כנס מועצת הפיס לאמנויות ולחברה, 2009, עמ' 4

6. שם, שם.

האמנויות מבקשות להעניק לנו חוויה תרבותית מרגשת של היטהרות הנפש, של הקתרזיס. כל בן ובת אנוש זקוקים להתרוממות ולהתעלות הנפש. כולנו זקוקים ליכולת להתהלך מעת לעת במרחב אסתטי מושאל, שהוא בו בזמן גם אנלוגי למציאות וגם אלגורי לה. מרחב אסתטי שבדרך מופלאה מצליח, בתוך מהלך רציף אחד, לערער על המציאות, לפעור בה תהיות ולהעלות בה שאלות, הגיגים ומחשבות שמובילות, בסופו של דבר, לאשרר את קיומה או לגרום לנו לרצות לשנותה. מרחב אסתטי שמזמין את הצופה, המאזין או הקורא, לחוות חוויה עמוקה ובתוך כך להרחיב ולהעמיק את עולמו, להתמודד עם נורמות, דילמות, שקרים ואמתות.

במובנים רבים, האמנים הם הכוהנים והלויים של התרבות. הם חיים ופועלים, כמונו, בתוך מציאות חברתית, אבל בניגוד לרובנו, הם יוצרים, בנוסף, מחווה אמנותית למציאות בה הם חיים. הם מגיבים למציאות ומעמידים מולה מראה, שמבטאת את מה שיש להם לומר עליה ועל חייהם כאמנים בקרבה.

באמצעות היצירה, מבטאים האמנים את חלומותיהם, תקוותיהם, דאגותיהם וחרדותיהם באשר למציאות שבה הם חיים. הם יוצרים ומציעים אלטרנטיבות מוזיקליות, דרמטיות, ויזואליות או ספרותיות למציאות ומבקשים לכונן מציאות אחרת, אמנותית-אסתטית, שמציעה לזמן מוגבל נרטיב אחר, שפה אחרת, קצב אחר ותנועה אחרת.

יצירות האמנות שבראו האמנים בראי המציאות דורשות מצרכן האמנות לפתח גמישות חשיבתית, רגישות תבונית, הכלה של ריבוי נקודות מבט ופיתוח יכולות התבוננות וביקורת. צרכן האמנות נדרש לבצע ניתוח ופרשנות של היצירות ושל הדימויים עמם הוא נפגש. הוא מאתגר לחשיבה מורכבת ולקישורים בין רעיונות, נושאים והקשרים. הוא מתבקש לשכלל את הדרכים בהן הוא חושב על המציאות, להיפתח למגוון אפשרויות ולערוך מחדש ידע קודם כדי ליצור קישורים ורעיוניים חדשים.

המפגש עם האמנויות יוצר הן אצל היוצר והן אצל הצופה אלטרנטיבות אמנותיות למציאות. הוא מעשיר את עולמנו, מרחיב את נקודות המבט שלנו על המציאות ומעורר מחשבה על הסדר הקיים. היצירה האמנותית היא, אם כך, בעיקרה, תגובה למציאות על ידי בניית מציאות אלטרנטיבית. תהליך זה דורש הפעלה של דמיון ושחרור ממבנים ומתהליכי חשיבה מקובלים, גם כדי ליצור וגם כדי לקלוט את התוצר.

בנאום שנשא הסופר דויד גרוסמן ביוני 2017, בטקס לקבלת תואר דוקטור לשם כבוד מאת האוניברסיטה העברית, אמר הסופר:

"מי שכותב, מי שכתב כמה וכמה דמויות, והתמוסס לתוכן, וחזר מהן אל עצמיותו שלו; מי שחזר מהן אל עצמיותו, ויודע שעצמיותו כבר עשויה גם מהן; מי שיודע שלולא כתב אותן לא היה מכיר באמת את עצמו – הוא מכיר גם את העונג שיש בתחושת שפע־החיים שרוחשים בכל אחד ואחד מאיתנו."⁷

7. http://blog.nli.org.il/mussach_7_grossman/

"פתחתי בענייני כתיבה וספרות, וסיימתי במציאות חיינו. אבל בשבילי הן שלובות זו בזו".⁸

ואכן, האמנות והמציאות שלובות זו בזו. האמנויות כולן טבועות במציאות, ובמוצהר או שלא במוצהר הן מתייחסות אליה, מתכתבות אתה ומבקשות להעמיד לה מטפורה או אלגוריה, לארגן אותה מחדש בכלים ובאמצעים שמעבר לה.

המרחב שבו נפגש צרכן האמנות עם היצירה הוא כמעט תמיד מוחרג מהמציאות: אולם קולנוע או תיאטרון, גלריה או חלל מוזיאלי, היכל קונצרטים או בין דפי הספר. הסיטואציה האמנותית מבודדת לרוב את הצופה, הקורא או המאזין מטרדות היומיום ומרצף חיו, מפקיעה את הזמן מלחצי השגרה, ומזמינה אותו לחוויה אחרת, על-קיומית. כך מצליחה היצירה לנטרל את צרכן האמנות מכל גירוי אחר, למקד את תשומת לבו במה שמוצג בפניו – הדף, היצירה האמנותית, הסרט, ההצגה, או הקונצרט – וליצור אצלו אמפתיה והזדהות עמוקה עם סיטואציות שהן מעבר להשגתו, מעבר לעולמו המציאותי ובו בזמן עוסקות באותה במציאות באופן מוחלט ומלא.

האמנויות, בכל מגוון צורותיהן ומבעיהן, פועלות עלינו ומפעילות אותנו בעיקר באמצעות החושים. חוש הראייה וחוש השמיעה, לעתים גם חוש הטעם, המגע והריח. כך, באופן ישיר, הן פועלות עלינו ומפעילות אותנו, מעבירות לנו מסרים, תחושות, ורגשות באופן טוטאלי שנקלטים ונחווים באופן מידי על ידינו.

דויד גרוסמן מקבל את תואר הדוקטור לשם כבוד מטעם האוניברסיטה העברית. צילום: באדיבות האוניברסיטה העברית ירושלים

8. שם, שם.

באותו נאום קנוני על הר הצופים, הוסיף גרוסמן:

"בשבילי, הכתיבה היא תנועה חופשית, גמישה וקלה, על הציר הדמיוני שבו אני יכול לנוע בין ביני השפוי לביני המטורף. בין היהודי-במחנה-ההשמדה שאני, לבין מפקד המחנה הזה, שאני. בין הישראלי שאני, לבין הפלסטיני שהייתי יכול להיות, לו נולדתי 500 מ' מזרחה מכאן".⁹

כך, במילים פשוטות וכנות, מתאר הסופר את טבען הבסיסי של האמנויות, ואת דרכן להזמין אותנו להזדהות עם החוויה של ה"אחר" בחברה. הן עושות זאת באמצעות אמפתיה ושיתוף. בדרך זו האמנויות מטפחות בקרב צרכן האמנות פתיחות. הן מערערות על דעות קדומות ומאפשרות למתנסה בהן, לקורא, לצופה או למאזין, להיפתח לאפשרות של סדר אחר ושל נרטיבים אחרים. הן מזמינות את צרכן האמנות לשאול את עצמו שאלות ולתת לעצמו דין וחשבון נוקב, כן ואמתי, ביחס למציאות בה הוא חי.

לעתים קרובות דין וחשבון זה על המציאות נתפס כחתרני, ביקורתי ומאיים על ידי קובעי הסדר החברתי, ולכן שלטון שאינו בטוח בעצמו, פועל למזער את היצירה ואת הצריכה האמנותיים על ידי הגבלת חופש הביטוי וצנזורה על תכנים ועל אופני ביטוי אמנותיים.

בני אדם שיוצרים או שצורכים אמנויות, מתנסים בתרומתן להרחבת הדעת ולהגמשה של דעותיהם. הם מפרשים את האמנות להם נחשפים, ודרך פרשנות זו גם את המציאות שבקרבה נוצרת האמנות, ולפיכך הם גם מפתחים חשיבה פרשנית. הם פתוחים יותר וסובלניים יותר, כיוון שהתנסות אמנותית או היחשפות ליצירה אמנותית משמעה גם מפגש עם "אחר" כלשהו, בעל דעות שונות, וכיוון שהמפגש עם היצירה תובע מהצופה או מהקורא הזדהות, או לכל הפחות הכרה, באותו "אחר". המפגש עם היצירה האמנותית מזמן את הפרט לפתח סובלנות, אמפתיה ופתיחות. בני אדם שיוצרים או צורכים אמנויות יהיו לרוב חשופים יותר לעולות החברה ויהיו "מאומנים" יותר בהתמודדות מכילה וביקורתית כלפיהן.

החוויה של היצירה או של הצריכה האמנותית, מעודדת ערכים הומניסטיים כמו ערנות גבוהה ורגישות למצבו של ה"אחר". הצופה והאמן נדרשים להציב ולבחון את זהותם מול הזהות המופיעה ביצירה. הן מאלצות את היוצר, הצופה, המאזין או הקורא, לשאול את עצמו, בעודו נמצא מול היצירה - מי הוא. הן מאלצות אותו לדייק את זהותו שלו וכך מחזקות את זהותו האישית ובעקיפין גם את זהותו החברתית.

כאשר המפגש עם האמנויות מתקיים באירוע רב משתתפים, כמו מופע רוק, הצגה או קונצרט, מתווסף לכך גם הכוח העצום של ה"ביחד". קהל שחוה בו זמנית את אותה חוויה באותה עוצמה נלכד רגשית בשותפות התגובות לאירוע, והופך להיות חלק מקבוצת שייכות אחת גדולה. כל הקהל כולו הופך בזמן המופע להיות אורגניזם אחד, שמגיב יחד לגירוי המופע. הצופה או המאזין מפתח מודל לאיסוף מידע מרובד, תוך התחברות עם העצמי, יחד עם חברי הקהילה ועם החברה הרחבה יותר שאליה הוא שייך. כתוצאה מכך נוצר כוח משותף, שמעצים את הצופה ומחזק בו את הכרתו העצמית והסביבתית. החוויות האמנותיות שהפרט חווה באירועים מסוג

9. שם, שם.

זה, מחזקות את תחושת ההשתייכות הקבוצתית והקהילתית ומאשררות את הזהות הקולקטיבית.

גם התבוננות ביצירות אמנות בקבוצה ויצירה בצוותא מזמנות התנסות בשיתופי פעולה ובהקשבה לאחר, וכך מפתחות תרבות של כבוד ושל אמפתיה לזולת, ותורמות לתחושת השותפות ההומנית עם בני אדם אחרים. בכוחה של האמנות לתרום לתחושת קהילתיות ולחבר בין קבוצות שונות בקהילה לצורך הגשמת מטרה משותפת.¹⁰

האמנויות מתפקדות גם ככלי חשוב לשימור התרבות. הן מעודדות יצירה מקורית מקומית לצד הנחלת ערכים אוניברסליים. הן מעודדות תרבות גבוהה, פתיחות לתרבויות שונות במקביל להגברת הזהות המקומית והקהילתית.

לכן, ובשל העובדה שהאמנויות משפיעות על החברה באופן כל כך עמוק וכל כך ראשוני, יש בכוחן לחולל שינויים חברתיים ולהוביל תהליכים עמוקים של שיפור ושינוי בכל קהילה – מודרנית או עתיקה, מפותחת או מתפתחת ופתוחה או סגורה.

10. http://iritrabinowits.com/wp-content/uploads/2015/01/tarbutisraelarthoveret_internet.pdf

אמנים ומנהיגים רבים משחרר ההיסטוריה עמדו על כוחה של האמנות כמנוע לשינוי חברתי ולהובלת תהליכים בקהילה, אולם התפישות האקדמיות והמדעיות שמאירות את כוחה זה, מפרשות אותו ומוציאות אותו לפועל, הפכו לדומיננטיות רק במחצית המאה העשרים.

כסוכני תרבות, אמנים מנצלים את הידע שלהם כדי לתווך בין הקהילה שבה הם חיים לבין קהילות אחרות ובכדי לחולל שינוי חברתי משמעותי ומנומק. בכתב העת "מחול עכשיו" גיליון 16 (דצמבר 2009, עמ' 21-24) כותבת על כך רות אשל:

"אנשי אמנות פעילים חברתית מציגים פרמטרים חדשים למעורבות פוליטית וחברתית, המשלבים בין עשייה פעילה באמנות לבין חוויה אישית. הם עושים זאת מתוך כוונה, שהתהליכים הנחווים בחושים ותוצאותיהם יחלחלו לתודעת הציבור, ישפיעו על דעת הקהל ויובילו לשינוי. על פי גישה זו, האמנים אינם נתפשים רק כמוציאים לפועל של פרקטיקה אמנותית. הם גם תופשים את תפקידם כ"סוכני תמורה" אשר מלווים את פעילותם בראייה ביקורתית כדי לעורר דיון על המציאות ב"מרחב הציבורי", שבו אין "אמת" אחת."

אמנות מטבעה היא גשר בין האמן - היוצר הפרטי - לבין החברה שבה הוא חי ופועל. המחשבה על האמנות כמנוע שיכול להוביל לשינוי חברתי מעוגנת לכן בדאוליות שבין תפיסת מהותה של האמנות כאקט שמתייחס ומגיב למציאות החברתית לבין ההכרה הפנימית של החברה האנושית בכך שהיא זקוקה לשינוי ולשיפור כל העת. העיסוק באמנות ככלי לשינוי חברתי, לוקח בחשבון את כוחה של האמנות לברוא מציאות אלטרנטיבית, אמנותית, שמחוללת שינוי במציאות שבתוכה היא נבראת.

וכך תאר את הדאוליות המורכבת נשיא המדינה ראובן רובי ריבלין בנאומו באוקטובר 2017, בקונצרט של התזמורת הפילהרמונית לרגל חגיגות ה־60 להיכל התרבות:

"תרבות שואבת ממסורת. היא יוצאת מתוך המסורת בתוכה גדלה ויוצרת מתוכה. ויחד עם זאת, היא צריכה להתבונן בעולם, קשורה אליו ומושפעת ממנו. אבל לתרבות יש עוד תפקיד. תרבות, גם תרבות מוסיקלית, חייבת גם להיות מאתגרת, מפתיעה, בועטת ולעיתים מתריסה. היא צריכה להוציא אותנו משיווי משקל. כי זה אחד מתפקידיה של האמנות, לא לשכפל את המסורת, אלא להעמיק אותה. להכריח אותנו לבחון מחדש את שגרת החיים שלנו. להכריח אותנו לערער על המובן מאליו. לתת לנו זווית חדשה."

אך מה מוביל למה? האם הצורך בשינוי חברתי מגייס אליו את האמנות או שהאמנות מעודדת שינוי חברתי. האם האמנות היא כלי אחד מתוך ארסנל הכלים של הפעילים למען שינוי חברתי או שהיא באופן אוטונומי ועצמאי לגמרי מעודדת ומובילה את החברה לקדם שינוי חברתי?

11. <http://www.israeldance-diaries.co.il/archives1414/>

חלק זה מגדיר את יכולתה של אמנות לסייע לשינוי חברתי. הוא בודק אם האמנויות משרתות את השינוי החברתי או שהן מכילות בתוכן את הרצון לשנות סדרי עולם. הוא פונה להגדרות אקדמיות של אמנות כמחוללת שינוי ומנסה לתת בהם סימנים. הוא מבסס את תפקידם של מחוללי האמנות כמי שמחוללים בעצם יצירתם שינוי בחברה שהם חלק ממנה.

בין אם הצורך בשינוי חברתי מציא את האמנות, מגייס אותה לצדו ומייצר פעולה של יצירה אמנותית, ובין אם הפעולה של היצירה האמנותית מגויסת מטעם עצמה באופן אימננטי לשינוי חברתי, שתי התפיסות בהיפוכן אחוזות זו בזנבה של זו ומחזקות זו את זו. שתיהן עוסקות בקשר הבלתי מעורער שבין האמנות לבין שינוי חברתי, ושתיהן נמצאות על הרצף שבין ליבת האמנות לבין התוצרים והתפוקות שהיא מחוללת במציאות.

בתפיסה רחבה, אמנות כשלעצמה נתפסת כאקט שמחולל שינוי חברתי, באופן שהוא אינהרנטי לעצם קיומה של כל פעולה אמנותית, גם אם אין עמה מטרות חברתיות מוצהרות.¹² תפיסה זו מניחה שהאמנות מיסודה, מעיקרה ומעצם פעולתה בעולם, מייצרת שינוי חברתי. הנחת המוצא היא שכל פעולה אמנותית הנה תגובה למציאות, תגובה שמאשררת את המציאות או מערערת עליה. בכך מהווה הפעולה האמנותית מראה ביקורתית למציאות, שייעודה לאשרר את המציאות או לחולל בה שינוי.

באותו נאום של גרוסמן בהר הצופים, אמר עוד הסופר:

"הכתיבה היא תנועה של הנפש בניגוד לאותו ויתור, לאותה הימנעות מהשפע שבנו. היא תנועה חתרנית של הכותב, בראש ובראשונה נגד עצמו. באופן גשמי יותר אפשר לדמות אותה למסאז' עיקש, שהסופר עושה פעם אחר פעם לתודעתו הנזהרת, הקפוצה, הבלומה".¹³

אופייה החתרני והמתנגד של האמנות נמצא גם כן בבסיס קיומה. תפיסה זו מייצרת את הצורך בשאלה האם האמנויות הן "כלי לשינוי חברתי", מפני שהיא גורסת שהאמנות כשלעצמה, מעצם קיומה, מחוללת שינוי חברתי. אם "האמנות לעולם משוקעת בהקשרים החברתיים שבהם היא צומחת, מתפתחת ומופיעה",¹⁴ אזי כל ביטוי אמנותי הוא תגובה למציאות ולחברה שבתוכה היא מתהווה, וכל פעולה אמנותית היא פעולה שנועדה לאשרר את הסדר הקיים או לערער עליו. על פי תפיסה רחבה זו, כל פעולה אמנותית היא פעולה שמעצם הווייתה נועדה לחולל שינוי בחברה.

יסודותיה העמוקים של תפיסה זו נטועים בראשית היווצרותן של צורות הביטוי האמנותי הראשוניות ביותר, שנועדו כבר בתקופת הקהילה הקמאית, למשוך את תשומת לבם של האלים על ידי שימוש במוזיקה ובריקודים, בבקשה לשנות, לתקן ולהיטיב את המציאות, או בבקשה להלל, לשבח ולברך את המציאות. לא בכדי נמצא הקשר האטימולוגי בין אמנות, אמן, אימון, אמונה ואמירת אמן. תפיסה זו רואה בפעולה האמנותית כלי אינסטרומנטלי שמחולל שינוי חברתי - בין אם היא מכוונת לכך ובין אם לאו.

תובנה זו עוברת כחוט השני מימי קדם ועד ימינו אנו. די בכך שנסקור את רשימת מחזות המקור שהועלו על בימות התיאטרון הישראלי בשנה האחרונה, או נבחן

12. דוגמה אחת מני רבות לקרנות המבקשות לחולל שינוי חברתי על ידי תמיכה באמנים ובפרויקטים אמנותיים:

<https://www2.fundsforngos.org/arts-and-culture/nalac-fund-promoting-social-justice-social-change-arts/>

13. נאום גרוסמן בהר הצופים, http://blog.nli.org.il/mussach_7_grossman

14. משה צוקרמן, אמנות והחברה הישראלית, בתוך מפנה, דצמבר 2007 עמ' 30.

את רשימת הסרטים שהופקו בארץ כדי לגלות שאי אפשר לנתק את הפוליטי מן האזרחי, את האזרחי מן החברתי, ואת החברתי מן האמנותי. כל יצירה אמנותית אמיתית, וגם כאן נשים לב לקשר האטימולוגי בין אמנות לאמת, היא ביטוי תגובתי שמתייחס למציאות אם בשאלה ואם בביקורת (גם אם לעתים הביקורת סמויה) ועל כן כל יצירה אמנותית אמיתית היא קריאה לשינוי חברתי.

על פי תפיסה זו, כל השקעה באמנות, בין אם באמנים עצמם, בין אם ביצירתם ובין אם בצרכנים הפוטנציאליים של היצירה, היא השקעה בשינוי חברתי.

אך גם כיום המחקר האקדמי והשיח המקצועי עוסק רבות בשאלה האם יש לתבוע מהאמנות יצירה שליבתה שינוי חברתי, או שדי להאמין ביצירה עצמה שבעצם קיומה היא מחוללת שינוי חברתי. כאמור הגישות שונות, ולעתים הן דיכוטומיות. כך למשל, במעמד ההכרזה על שמות 25 הזוכים במלגות קרן פורד לאמנים המובילים שינוי חברתי,¹⁵ בתחילת אוקטובר 2017, אמרה אליזבט אלכסנדר, מנהלת תחום היצירות וחופש הביטוי בקרן:

"האמנות חיונית בחברה חופשית ומשגשגת. האמנים הם בעלי חזון, שיכולים להאיר על המורכבות ועל האפשרות להפוך את החברות שלנו לצודקות וליפות יותר... המלגה הזאת מכירה בקבוצה מגוונת להפליא של אמנים חדשנים ומבריקים שעבודותיהם מגלמות צדק חברתי. המלגה מאפשרת להם להתכנס יחד ולשתף פעולה לקראת עתיד צודק וכולל יותר".¹⁶

בצר האמירה שמתייחסת לתפקידה החברתי של האמנות בכלל ולמקומה בתהליכים של שינוי חברתי בפרט, בוחרת הקרן באמנים ש"עבודותיהם מגלמות צדק חברתי", כלומר אמנים שהם אקטיביסטים חברתיים, שיצירתם ממוקדת מטרה והיא מכוונת לשינוי חברתי, שכן היא עוסקת בנושאים כמו כיבוש, גזענות, מלחמה, אי צדק, הפליה (מגדרית או אתנית), קיפוח, הדרה וכדו'. מאחורי גישה זאת נמצאת תפיסה לפיה רק יצירתם של אמנים שעוסקים מגמתית באופן מודע ישירות במחאה, בביקורת חברתית ובחתימה אחר מבנים חברתיים ופוליטיים אלטרנטיביים, מקדמת שינוי חברתי.¹⁷

בשדה האמנות כיום אנחנו פוגשים יותר ויותר אמנים שמגויסים לרעיון האקטיביזם החברתי. אותם אמנים "מגייסים" את מעשה האמנות כדי להגיב למצבים מסוימים של המציאות החברתית בתגובה פוליטית חריפה וחתרנית, שמטרתה העיקרית היא לעורר מודעות וליצור שינוי חברתי או פוליטי.

כך למשל פעלה בישראל בין השנים 2007-2017 קבוצת יוצרים אקטיביסטים תחת השם "גרילה תרבות"¹⁸ שתמכה במאבקים חברתיים שונים באמצעות פעולה

15. <http://www.fordfoundation.org/the-latest/news/ford-foundation-awards-25-fellowships-to-us-artists-driving-social-change/>

16. שם.

17. לדוגמה:

<https://www.afsc.org/friends/art-and-social-change-five-artists-cultural-strategy-change>

18. <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%92%D7%A8%D7%99%D7%9C%D7%94%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA>

אמנותית לא אלימה. בשנת 2013, בהמשך לפעילותה של "גרילה תרבות", הקימו חבורת משוררים ישראלים אקטיביסטיים ובראשם המשוררת עדי קיסר,¹⁹ קבוצה בשם "ערס פואטיקה",²⁰ שחרטה על דגלה שירה שמתנגדת להגמוניה החברתית, העדתית והתרבותית, ושמבקשת לנכס לעצמה מחדש (to reclaim), באקט מחאתי, את מקומה המודר של התרבות המזרחית.

משוררי התנועה השמיעו את שיריהם בפורמטים שונים ומעל במות מגוונות, חלקן לא קונבנציונליות, באקטים שנתפסו כפעולות מחתרטיות. שירתם עוררה ביקורת מצד הממסד הספרותי האקדמי לצד סקרנות ועניין ציבורי רב, ובסופו של דבר תרמה לשיח החברתי-האמנותי צדדים ונרטיבים חדשים והפכה לחלק מהקונצנוס.

אקטיביזם אמנותי, אם כך, הוא פעולה אמנותית מחאתית לגיטימית שמגיבה על עול מתמשך. במקרה שלנו, זוהי בדרכה אולי התשובה, או לפחות אחת התשובות, להתפלגות של העם בישראל. אחרי 60 שנים של כור היתוך, אמנים תובעים מחדש את תרבות ארצות מוצאם בגליונות השונות. הם מבקשים באמצעות האמנות לעשות מהלך מתקן, שיאפשר להם לבטא את כעסם על ההדרה שהוכתבה על ידי השלטון לצד געגועיהם לשורשיהם. תופעות של אקטיביזם אמנותי כמו "ערס פואטיקה" יכולות לחולל שינוי חברתי פוליטי והן מחדירות אל תוך השיח מודעות לכוח הגלום בחשיפת ערוותה של החברה בעזרת אמנויות.

דוגמה בולטת לאקטיביזם אמנותי בהיקף גלובלי אך עדיין קרוב אלינו, היא עבודותיו של אמן הגרפיטי הבריטי (ויש אומרים בעל רקע ישראלי) הנודע בנקסי. בנקסי מצייר ומציב את עבודותיו באזורי חיכוך ובשטחים ציבוריים שנויים במחלוקת. הוא פועל תמיד בחסות החשיכה ושומר על אנונימיות מוחלטת, כשדבר לא ידוע עליו לבד מעבודותיו. זהותו הפרטית של האמן שפועל באופן חתרני מבלי לשתף פעולה עם המנגנון הממוסד נותרת חסויה, בעוד הפרסונה הציבורית שלו הולכת ונוכחת יותר ויותר בשדה האמנות ומחירי עבודותיו, שמוצגות במוזיאונים מכובדים בעולם, מאמירים מיום ליום. חלק ניכר מעבודותיו רלוונטיות מאד למציאות הישראלית העכשווית, כמו למשל עבודתו על גדר ההפרדה ליד מחסום קלנדיה שבגדה המערבית,²¹

גרפיטי של בנקסי על קיר ההפרדה בבית לחם.
צילום: יאיר מיוחס

19. <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A2%D7%93%D7%99%D7%A7%D7%99%D7%A1%D7%A8%D7%A2%D7%A8%D7%A1%D7%A4%D7%95%D7%90%D7%98%D7%99%D7%A7%D7%94>

20. <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A2%D7%A8%D7%A1%D7%A4%D7%95%D7%90%D7%98%D7%99%D7%A7%D7%94>

21. <https://www.weforum.org/agenda/2017/01/how-can-artists-lead-dramatic-social-change/>

או עבודותיו על קירות המלון The Walled Off Hotel²² בבית לחם, דוגמת:

או במבט רחב יותר:

פרטים מתוך עבודותיו של בנקסי
בלובי המלון The Walled Off Hotel
בית לחם. צילומים: יאיר מיוחס

עבודותיו של בנקסי הן ביטוי לזעם על הכיבוש, ולמעשה הן "התקוממות אמנותית". העבודות זכו להדים בכל העולם והן נחשפות לאלפים רבים של מבקרים שפוגשים באמצעות האמנות את המציאות שהיא מנת יומם של תושבי הגדה המערבית, בפרשנותו ובעיבודו של בנקסי. המבקרים במקום מגדירים את החוויה כמטלטלת, שכן באמצעותה הם נעשים מודעים יותר לעוולות הכיבוש ולאופני ההתקוממות המקומית.

22. <http://walledoffhotel.com/>

דוגמה מוצלחת נוספת מהזירה הבינלאומית להישגים של יצירה אמנותית שהובילה לשינוי חברתי, היא הסרט "ילדה בנהר" (2016), סרטה של שרמין אובעיד-צ'ינוי שזכה באוסקר בקטגוריית סרטים דוקומנטריים והצליח לעורר דעת קהל עולמית רחבה נגד תופעת רצח נשים על רקע כבוד המשפחה בפקיסטן, מה שהוביל בסופו של דבר את הממשלה המקומית לקדם לראשונה חקיקה נגד עוול זה.²³ לעיתים הקריאה לשינוי חברתי מוטמנת היטב בתוך יצירת האמנות, כפי שקורה ביצירותיו של הצלם הישראלי המצליח עדי נס.²⁴

בין היצירות שהקריאה לשינוי חברתי זועקות מהן ליצירות שבהן הקריאה החתרנית מוצנעת ומוטמנת בתוכן יש כמובן מנעד שלם של צורות ואפשרויות למעורבות האמנות בשינוי החברתי, אך הנחת היסוד היא שאמנות ושינוי חברתי שלובים זה בזה.

אופציה נוספת לשילוב בין אמנות לשינוי חברתי היא כשהאמנות הופכת לפעולה שנעשית עם ובהשתתפות קהילה חברתית, בהנחייתו של אמן או של אמנים.²⁵ בדרך כלל מדובר באוכלוסייה חריגה, מוחלשת, מודרת, מקופחת או פריפריאלית, כשתכלית המפגש היא לחולל שינוי חברתי בתוך הקהילה עצמה, בתווכה של האמנות. השימוש שנעשה כאן באמן ובאמנותו, הינו ככלי המשרת תכלית זו. פעולת היצירה האמנותית לשמה מתגמדת כאן, שכן על אף שהיא מונחית על ידי אמן, היא מתקיימת בתוך מרחב לא מקצועי.

במקרה זה, האמנויות נתפסות ככלי חינוכי וחברתי, והפעולה האמנותית שבה משתתפת הקהילה בהנחיית האמן, היא פעולה שמעבירה את הקהילה שינוי חברתי בדרך של העצמה ושיתוף. הציבור שמתנסה באמנויות בהנחיית האמן זוכה בכל התפוקות הערכיות, התרבותיות והחברתיות שמנינו, מגמיש את עמדותיו, נפתח והופך רגיש ל"אחר" ובסופו של דבר מועצם ומצליח להתמודד טוב יותר עם אתגרי החיים. בישראל פועלות כיום קבוצות רבות מסוג זה, בצמוד לגופים יוצרים, למוזיאונים, לסינמטקים ולמוסדות תרבות אחרים כמו גם בצמוד לבתי ספר לאמנויות,²⁶ אך נוכח הפגיעה בתקציבי התמיכה של המוסדות, מוטל המשך פעילותם בספק.

לסיום החלק הדין באמנות ככלי לשינוי חברתי, אביא את הדוגמה הטובה ביותר הלקוחה מתוך ההיסטוריה הלאומית שלנו - תפקידה החשוב של האמנות בשינוי שהתחולל בחברה היהודית עם שיבת ציון ועם חזרתו של העם היהודי לארץ ישראל.

עם התעוררותה של הציונות, במהלך המאה ה-19, הפכה גם האמנות לכלי ביטוי לשאיפות הלאומיות של העם היהודי. בקונגרס הציוני העולמי, שהתקיים בבזל בסוף דצמבר 1901, הייתה התעניינות גוברת במיוחד באמנות. ביום האחרון של אותו קונגרס, נשא מרטין בובר הצעיר, דמות תרבותית בולטת בתנועה הציונית, נאום נלהב בנושא האמנות היהודית החדשה וזיקתה להתחדשות הלאומית.

23. <https://www.youtube.com/watch?v=OH4ZwM7-Fmo>

24. <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A2%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%A1>

25. למשל: https://pdf.en_stateoftheheart/attachments_resource/files/default/sites/ca/casc/

26. דוגמאות לפעילויות מסוג זה תינתנה בפרק השלישי והרביעי

בובר מצוטט כמי שקרא בנאומו זה ל"שילוב ידיים" בין האמנות ליהדות במטרה "להביא לתחייתו המחדשת של העם היהודי":

"ביצירה האמנותית בא לכלל ביטוי כל מה שמייחד את הלאום, לפיכך, האמנות שלנו היא הדרך היותר טובה להתוודע אל עצמנו כעם. אנו נביט בה ונכיר את עצמנו."²⁷

בובר התייחס לאמנות כאל מכשיר הומניסטי לקידום דמותו של היהודי הציוני החדש, ועוד נחזור לדבריו על היצירה האמנותית. באותו קונגרס הוצגה גם תערוכה של יצירות אמנות והוקם בית הוצאה לאור "יהודי" בו התפרסמו לימים יצירותיהם של סופרים ואמנים יהודים רבים. כתוצאה מאותה תנופה הוקם חמש שנים מאוחר יותר בית הספר לאמנויות "בצלאל" בירושלים.

בפוסט תחת הכותרת "החזון של בצלאל 1906-1929" (בקטגוריה "הרציונל של "בצלאל החדש", 1935-1965), מרחיב גדעון עפרת על מחשבותיו של בובר בנוגע לאמנות ויהדות:

"האמנות, טען בובר במונחי הציונות התרבותית, היא כלי אידיאלי להשבת העם אל עצמו ואל ידיעת עצמו. לכן, חשובה האמנות לתנועה הציונית כאמצעי המחנך לרגשות, ליופי ולהתבוננות חייה. זהו הנתיב לשלימות האחדותית של העם, ורק עם שלם ראוי לגאולה. אין כאמנות להבעת אמת, ותהא זו, אכן, האמנות היהודית החדשה שתבטא את מהותו האמתית של העם כיהודי, כציוני ואנושי. בתור שכזו, תשמש האמנות היהודית החדשה, לא רק ככלי חזויתי גואל, אלא היא תשמש עדות, תעודה תרבותית להתעוררותו של העם."²⁸

ואכן, חלקן של האמנויות ותרומתן לשיבת ציון, לקידום הרעיון הציוני, להפצתו ברבים, להעלאת המודעות לחשיבותו ביישוב היהודי הוא עצום. האמנויות סחפו אחריהן רבים וגרמו לנהיה אחר הרעיון של השיבה לציון. האמנים שילבו באמנותם אלמנטים מתוך התרבות היהודית הישראלית המתהווה תוך שימוש בטקסטים קנוניים, מוזיקה ודימויים חזותיים שקשורים עם האתוס הציוני, מורשת החלוצים, המייסדים, מגיני הארץ ובזווית ולא פחות מכך עם המסורת היהודית, עם המורשת היהודית ועם הנוף המקומי. יצירות אלה שילהבו את הנוהים אחר הרעיון הציוני, והיו כעמודי הענן והאש ההולכים לפני המחנה. יצירות אמנות אלה הן אלה שמספרות, בסופו של דבר, את סיפור ההיסטוריה. הן אלה שבאמצעותן גם ינתחו הבאים אחרינו את מחשבותינו ואת תפיסותינו על מאורעות ימינו.

לסיום חלק זה, נחזור ונזכיר שהאמנים והאמנויות הם גששי החברה. הם ההולכים לפני המחנה, מזהים, מאתרים ומבקשים להזהיר ולפרק את מוקשי החברה. לרוב, האמנים הם אלה שמתגייסים ראשונים להגיב על אי צדק, אי שוויון ועוולות שקיימות בחברה שהם חלק ממנה. גם אם יסרבו להודות בכך, אמנים הם אקטיביסטים חתרנים מעצם פעולתם האמנותית.

27. מצוטט בתוך: אופק, רותי; שוץ, חנה (עורכות), הרמן שטרזק 1876-1944, המוזיאון הפתוח, גן התעשייה תפן, תפן, 2007, עמ' 37

28. <https://gideonofrat.wordpress.com/2011/01/16/%D7%94%D7%97%D7%96%D7%95%D7%9F-%D7%A9%D7%9C-%D7%91%D7%A6%D7%9C%D7%90%D7%9C-1929-1906/>

"אין אמנות? אין שינוי חברתי. אין התחדשות כלכלית. אמריקה חייבת להשקיע באמנויות ובכושר הדמיון",²⁹ זוהי כותרת מאמר מאת אריק פרידנואלד-פישמן שקושר באופן מופלא בין כלכלה לאמנויות:

"הכלכלה שלנו נעה מכלכלה מבוססת ייצור, לכלכלה מבוססת חדשנות. האם אנו מטפחים את התחרות על היכולת של הדמיון? האם אנו מציתים את החשיבה היצירתית כדי למצוא טכנולוגיות חדשות ודרכים חדשות לעבוד עם הטבע?"

"עולם האמנות זקוק ליותר יוזמות חברתיות ועולם היוזמות החברתיות זקוק ליותר אמנות. עם רגל נטועה היטב בשני המחנות, ברור לי ששני השדות האלה רק מגרדים את פני השטח הענק שעוסק בשאלה של כיצד מעורבות עם 'אחרים' יכולה להוביל לשינוי כללי המשחק או אפילו לפריצות דרך משתנות".³⁰

ואכן, מונחים כגון "הכלכלה היצירתית", "המעמד היצירתי" ו"כלכלת תרבות" הופכים נפוצים יותר ויותר בקרב מתכננים עירוניים, מנהלי אמנות, מפתחים כלכליים ומנהיגים עסקיים ועירוניים – לא רק מעבר לים אלא גם כאן בישראל.

מונחים אלה מתייחסים למגוון סוגים של משרות, תקנים, כוח אדם ופעילות מסחרית ותעשייתית שהם נגזרות של פעילויות בשדה האמנויות על כל סוגותיהן. "שימוש במונחים אלה המקשרים בין האמנות לבין הכלכלה, מעיד על הכרה בקשרים בין תחומי התכנון, הפיתוח הכלכלי והאמנות והתרבות".³¹

הפעילות בתחום האמנויות והתרבות אכן חיוניות לשגשוגה של כלכלה מקומית. אמנות, תרבות ויצירתיות יכולות לשפר את היתרון התחרותי של קהילה, לתרום לפיתוח כוח אדם מיומן, לבסס תחושת שייכות וגאווה מקומית ולמשוך אוכלוסיות חדשות ואוכלוסיות מבקרות.

תפקידן של האמנויות בפיתוח אורבני ובהעלאת הדימוי של ערים וישובים לצורך יצירת הגירה חיובית והעלאת גובה מיסי הרשות ידוע כבר, שכן הן מסייעות בהפיכת תדמיתן של ערים, אזורים או שכונות ובתהליכים של הפיכת אזורים בעלי הגירה שלילית למקומות משגשגים ומבוקשים.

להתפתחות וההשתנות האורבנית שמות רבים כגון "הצעה עירונית", "הצעה שכונתית", "התחדשות עירונית" ו"ג'נטיפיקציה" – חלקן בעלות קונוטציה חיובית וחלקן בעלות קונוטציה שלילית, המלינה בעיקר על כך שההתפתחות העירונית

חלק זה מבקש להוכיח
שאמנויות משתלמות
לחברה גם כלכלית.
הוא מוכיח שהשקעה
באמנויות מניבה תמורות
מדידות לאורך שנים.
הוא קושר בין אמנויות
להתחדשות עירונית
ומגלה כיצד האמנויות
יכולות להיות גם מנוע
לשינוי כלכלי.

29. https://ssir.org/articles/entry/no_art_no_social_change_no_innovation_economy

30. <https://www.weforum.org/agenda/2014/03/can-art-change-world/>

31. <https://www.planning.org/research/arts/briefingpapers/vitality.htm>

דוחקת החוצה ופולטת את מי שגר במקומות אלה קודם לכן ואינו מסוגל כעת להשתלב במרקם החברתי/כלכלי החדש.

ואכן, ערים רבות בישראל ובעולם רואות באמנות כלי כלכלי מצוין. דוגמה בולטת לתופעה בארץ היא העיר חולון, שהשקיעה בהקמת מוסדות תרבות כמו מוזיאון העיצוב, מוזיאון הילדים, מוזיאון הקומיקס, הספרייה המרכזית מדיטק, המרכז לאמנות דיגיטלית, בתי ספר אקדמיים כמו המכון הטכנולוגי ועוד, שמשכו לעיר אוכלוסייה מבוססת יותר וסייעו להפוך אותה לעיר בעלת דימוי חיובי והגירה חיובית. המהלך הוביל גם לעלייה במחירי הקרקע והנכסים, וכמובן העלה את גובה המיסים העירוניים.

תל יפו הוא דוגמה נוספת למהלך יזום ומתוכנן. בתוכנית השיקום של האזור, שהיה ידוע בבינוי "השטח הגדול", עליה ניצח האמן מרסל ינקו נכתב במפורש כי "הזכאים להתגורר במתחם הם אמנים בלבד"³², וזאת מתוך כוונה להפוך את המקום למתחם אמנות, תיירות ובידור.³³

גם בשיקום נווה צדק, השכונה העברית הראשונה שנבנתה מחוץ ליפו, לאמנים ולאמנות היה תפקיד מכריע. השכונה, שהייתה בתחילת דרכה מקום מושבם של אמנים ואנשי רוח, הפכה בשנות השישים של המאה הקודמת לשכונה מוזנחת וענייה שמיועדת להריסה. בשנות ה-80 השכונה שוקמה ובית הספר לבנים של חברת כל ישראל חברים ובית הספר לבנות של תנועת חבת ציון הפכו למרכז סיון דלל - הבית של המחול בישראל. המרכז שמהווה מתחם תרבות, בילוי ופנאי, יחד עם מרכזי תרבות ומוזיאונים נוספים שהוקמו בשכונה תרמו רבות להפיכתה של נווה צדק לאזור מגורים פופולרי, מבוקש ויקרתי.

בעולם הדוגמה הבולטת ביותר והמוכרת ביותר היא העיר בילבאו שבספרד, שהצליחה בתחילת האלף הנוכחי למתג את עצמה מחדש ולהפוך את התרמית שלה מעיר תעשייתית רדומה ומשעממת לעיר תוססת ומושכת, בעיקר עם הקמת הסניף המקומי של גוגנהיים, שאותו עיצב האדריכל המעוטר פרנק גרי. מקרים כמו ה-PS1 בלונדון אילנד, ניו יורק ובית האופרה של סידני הן דוגמאות נוספות וחשובות לתרומתן של האמנויות לשינוי תרמיתן ומיצובן של ערים ואזורים.

לאמנויות גם תפקיד מפתח בפיתוח ובמינוף כלכלי של תעשיית התיירות. גם כאן, ריבוי המונחים כמו "תיירות תרבות" או "תיירות אמנויות", "אמנות התיירות", ושימושיהם השונים, מעידים על עומק הקשר שבין תרבות לתיירות. מחקרים רבים הראו שתיירים שמתעניינים בתרבות ובאמנות מוציאים יותר מכספם במהלך ביקורם התיירותי, מאשר תיירים רגילים שמסתפקים בנופים.³⁴

32. <https://michaelarch.wordpress.com/2009/04/16/D7%99%D7%A4%D7%95%D7%94%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%A7%D7%94%D7%9E%D7%A7%D7%A8%D7%94%D7%A9%D7%9C-D7%94%D7%AA%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA-D7%A2%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99%D7%AA-D7%91%D7%A9/>

33. <https://www.oldjaffa.co.il/historical-review-oldjaffa?ArticleID&332=CategoryID 230=>

34. https://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_tourism

בישראל אין נתונים עדכניים מלאים לגבי ההשפעה של האמנויות על הכלכלה ונכון להיום אין גוף שיכול לבצע מחקר בנושא. בארצות הברית, לעומת זאת, פועל ארגון "אמריקאים למען אמנויות" ומבקש להוכיח מחקרית את חשיבותן ונחיצותן של האמנות, כמו גם את תפוקותיהם הכלכליות.³⁵ על פי דו"חות הארגון מיוני 2017, "בכל יום, למעלה מ-100,000 ארגוני אמנות ותרבות שלא למטרות רווח, פועלים כמובילים כלכליים ביצירת תעשייה התומכת במשרות ותקנים, כוח אדם, בייצור הכנסות ממשלתיות, והם אבן הפינה של ענף התיירות שלנו".³⁶

על פי אותו דו"ח, תעשיית האמנות והתרבות שמתקיימת במסגרת ארגונים שלא למטרות רווח בארה"ב יצרה פעילות כלכלית של 166.3 מיליארד דולר בשנת 2015, כאשר 63.8 מיליארד דולר מתוך סכום זה הנן הוצאות של מוסדות וארגונים לאמנויות ותרבות, ואילו 102.5 מיליארד דולר נוספים הנן הוצאות שנעשו על ידי קהל המבקרים באירועים האמנותיים של אותם מוסדות. פעילות זו תמכה ב-4.6 מיליון משרות כוח אדם, והניבה הכנסות ממשלתיות בהיקף של 27.5 מיליארד דולר.

דו"ח רשמי מלפני יותר מעשור מתייחס לתפוקות הכלכליות של האמנות בישראל:

"על פי דו"ח מכלול משנת 2005, שנשמך על דו"ח שהכין פרופסור עזרא סדן לעיריית ת"א ומחקרים שנעשו בחו"ל, להוצאה הישירה על תרבות יש מכפיל של 1.5. כלומר, הכנסה שנתית ישירה של המוסדות בשיעור של 1.35 מיליארד שקל, מייצרת הכנסה נגזרת נוספת של כ-2 מיליארד שקל מענפי משק שונים (מסעדות, בתי קפה, תחבורה ואחרים). לפיכך מדובר ביצירת כ-15 אלף מקומות עבודה נוספים.

"אכן יש תרומה למוסדות התרבות גם בצד הכלכלי והתעסוקתי, וחלקם גם פונה לשוק תיירות החוץ, וכידוע למוסדות תרבות חלק חשוב בפיתוח אורבני, התחדשות עירונית והעלאת הפרופיל הציבורי של ערים וישובים, ואין להמעיט בכך. אך לדעתנו עיקר הדיון וההצדקה לגובה התמיכה במוסדות התרבות צריכים להתבסס על הטיעון הערכי: חשיבות שימור התרבות, עידוד יצירה מקומית, הנחלת ערכים אוניברסליים, עידוד תרבות גבוהה, פתיחות לתרבות העולם, הקלאסית והמודרנית ועידון ערכי הטעם והאסתטיקה של הציבור הרחב".³⁷

35. https://www.americansforthearts.org/sites/default/files/pdf/information_services/research/services/economic_impact/aepiv//AEP4_NationalSummaryReport.pdf

36. <https://www.americansforthearts.org/by-program/reports-and-data/research-studies-publications/arts-economic-prosperity-iv>

37. דוח בדיקה של תקציב התרבות שהוזמן על ידי פורום מוסדות התרבות, 2012

ישנם מודלים רבים המבקשים להציג את התפוקות שניתן ורצוי להפיק מהאמנויות. לרוב הם מציגים בצד אחד את התועלת האישית מהיצירה והמפגש עם האמנות ובצד שני את התרומה לחברה ולקהילה, כשבאמצע מתחוללת ההשפעה ההדדית. האמנויות, לפי אותם מודלים, יכולות להשפיע לטובה על בריאות האדם, על ערכיו, על יכולותיו הקוגניטיביות / פסיכולוגיות ועל יחסיו וקשריו עם אנשים אחרים. האמנויות יכולות להשפיע גם על איתנות החברה ועל בריאותה הפיננסית של המערכת הכלכלית שבה הן נוצרות ונצרכות.

כפי שראינו, לאמנויות יכולת מוכחת להשיג מטרות של שינוי חברתי, העצמה, הרחבת והגדרת הזהות העצמית, לכידות חברתית וקהילתיות. עבודה באמצעות האמנויות מזמנת פתיחות, פלורליזם, קבלה של האחר, הקשבה, אמפתיה, חיברות, חיזוק קהילות, חיבור בין קהילות ועוד.

האמנויות כולן מתמודדות בהצלחה רבה עם אתגרים כמו גזענות, סגירות, חוסר סובלנות, התבדלות, העדר מוטיבציה ועוד. התנסות באמנויות עם מיעוטים, נשים, נוער בסיכון, פליטים, מהגרי עבודה, ומבקשי מקלט, מניבה תוצאות מרגשות שמשפיעה על יכולת התמודדותם עם מציאות חייהם.

מעבר לחוויה האסתטית, ולפני חוויית המפגש עם ה"יפה" וה"מעניין", עומדת חוויית היצירה עצמה, כפי שדויד גרוסמן תאר אותה בנאומו בהר הצופים במעמד קבלת תואר דוקטור של כבוד:

"אני מכיר את העונג שיש ביצירה, בבריאת עולמו השלם של סיפור מאלפי פרטים ועובדות. יש סוג מיוחד של התפעמות שאני חש, כאשר דמות שהמצאתי מתחילה פתאום 'להקדים אותי', לרוץ ולמשוך אותי אחריה: פתאום היא, המומצאת, הבריונית, יודעת יותר ממני על גורלה, על עתידה, על דמויות אחרות בסיפור, והיא מזרימה אלי, לא ברור לי איך, חומרי-חיים, ורעיונות, ותהפוכות של עלילה ותובנות שלא ידעתי שיש בי.

"אני מרגיש שהיצירה היא אפשרות של מגע באינסוף. לא האינסוף המתמטי ולא הפילוסופי – אלא האינסוף האנושי. כלומר, אינסוף פניו של האדם. אינסוף נימי נפשו, אינסוף דעתו ודעותיו, יצריו, תעתועיו, קטנותו וגדולתו, כוח יצירתו, כוח ההרס שבו, אינסוף צירופיו. כמעט כל רעיון שצץ בי בקשר לדמות שאני כותב פותח בפניי עוד ועוד אפשרויות שלה, גן של שבילים מתפצלים".³⁸

כמו היוצר, גם צרכן האמנות שנפגש עם היצירה, חווה משהו מאותו אינסוף, מאותו עונג שיש ביצירה, בבריאה. כיצד נגדיר תפוקה זו? הדוניזם? איכות חיים? הענקת משמעות לחיים?

38. נאום דויד גרוסמן בהר הצופים במעמד הענקת תואר דוקטור לשם כבוד, 2017.

בהתבסס על הספר The AHRC Understanding the value of arts & culture Cultural Value Project by Geoffrey Crossick & Patrycja Kaszynska ולאור כל מה שנכתב מעלה ניתן לסכם את השפעותיהן של האמנויות על הפרט ועל החברה בעשרה סעיפים מרכזיים:

1. ייחודן של האמנויות ושל פעילויות תרבות הוא ביכולתן לעזור לבני אדם להעמיד שיקוף לעצמם. שיקוף זה מאפשר לאנשים הבנה טובה יותר של עצמם ושל חייהם, הגברת האמפתיה ביחס לאחר והערכה של מגוון ההתנסויות והחוויית התרבותיות של האנושות.

2. השתתפות ומעורבות באמנות ובתרבות עשויה ליצור מעורבות אורחית גדולה יותר ולקדם לא רק התנהגויות אורחיות ראויות כגון הצבעה והתנדבות, אלא גם לסייע בניסוח חלופות להנחות היסוד הנוכחיות, ולתדלק דמיון פוליטי רחב יותר. כל אלה, הם היסודות האפקטיביים של מערכות דמוקרטיות, פוליטיות וחברתיות. מעורבות באמנות ובתרבות, עוזרת לקבוצות מיעוט למצוא את קולם הייחודי להביע את זהותם.

3. שימוש נרחב באמנות ובהתערבויות תרבותיות עשוי לסייע בתהליכי בניית שלום, החלמה וריפוי לאחר עימות מזוין, וסיוע לקהילות להתמודד עם מקורות הטראומה כדי להביא לפיוס. אמנות ותרבות מהוות כוח חיובי בפתרון סכסוכים ולעתים קרובות יש לה חלק חשוב ביוזמות ליצירת שיח.

4. אמנות ותרבות משפיעות על כלכלת הערים על החיים עירוניים. לאיכויות שאמנויות מקרינות ישנה השפעה רבה מאד על תרבות היצירה ותעשיות היצירה, על תמיכה וקידום מערכות חדשניות, על משיכה של כישרונות ועל השקעות כספיות באתרים בהם הן נמצאות. זוהי תרומתן המובחנת ביותר של האמנויות ושל התרבות למשק ולכלכלה.

5. אין לראות אמנות במימון ציבורי ואמנות במימון מסחרי כשתי תרבויות שמתקיימות בעולמות נפרדים, כשהאחד תלוי במשלה המסים והשני בשוק. יש להבין ששניהם פועלים כחלק מאקולוגיה מורכבת של כישרון, מימון, תוכן ורעיונות. המגזר התרבותי שפועל ללא מטרות רווח, תורם למחקר ולפיתוח עבור ספקי תרבות מסחריים, בעוד המימון הציבורי מאפשר לו לקחת סיכונים הנוגעים לתוכן היצירתי ולרעיונות. בנוסף, קיימת זרימה ביניהם ובין אמנות חובבים וקופרודוקציות של חובבים ומקצועיים.

6. האמנויות תורמות לאיכות החיים ולבריאות הנפשית והפיזית של יוצריה וצרכניה. כיום מקובל שימוש באמנויות לטיפול בריאותי, לשילוב חברתי ולטיפול בבריאות הנפש. כמו כן ידועים היתרונות של מעורבות אמנותית לזקנים ולסובלים משיטיון.

7. ליחסים החיוביים והתומכים שמתקיימים בין אמנות, תרבות ורווחה, יש הוכחות רבות ויש להם השלכה רחבה על היתרונות של שילוב פעילות אמנותית בתחום החיברות והקהילה.

8. לתרבות ולאמנות יש קשר הדוק עם צמיחה של טכנולוגיות דיגיטליות מתקדמות, וכך ניתן להנגיש את האמנויות ולהפיק את יתרונותיהן בקרב אוכלוסיות רחבות וגדולות יותר.

9. למרות כל האמור לעיל, הזיהוי של מה שקורה לאדם בתוך ובאמצעות חוויות אמנותיות, אינה משימה קלה. מתודולוגיות הזיהוי אינן פשוטות, ואין דיווח שמבקש להציע ערכת כלים לאומדן של הערך תרבותי.

10. לכן, חשוב מאד לקדם מחקרים רחבים ותקפים שמזקקים שיטות, סרגלים, מתודולוגיות וגישות מיוחדות להערכת התפוקות של האמנויות ולאומדן מדיד של תרומתו של מגזר האמנות והתרבות.³⁹

39. Geoffrey Crossick & Patrycja Kaszynska: Understanding the value of arts & culture. The AHRC Cultural Value Project. Published by Arts and Humanities Research Council, London 2016. <http://www.ahrc.ac.uk/documents/publications/cultural-value-project-final-report/>

מתוך מופע של להקת ק.ט.מ.ו.ן במרחב הציבורי, נטר, 2014

חלק שני

למה עכשיו?

חלק זה מבקש להציג את האתגר העומד בפני האמנויות בישראל. הוא מבקש למנות ולתאר את הקשיים הניצבים לפיתחן ולהציג את הפוטנציאל שהמצב הקיים דווקא יוצר בשטח.

בפרק הקודם ביקש המדריך להוכיח שהאמנויות תורמות ומהותיות לחברה האנושית בכל זמן ובכל מצב ושיש לתמוך בהן תמיד – בלי קשר לאתגרים הספציפיים שעומדים בפנינו ובלי תלות באקלים פוליטי זה או אחר. הוא ביקש להראות כיצד האמנויות תורמות, משנות ומפתחות את התרבות בכלל, את החברות והקהילות השונות על פני הגלובוס ובסופו של דבר גם את הכלכלה המקומית והלאומית. הוא שאף להדגים כיצד המפגש עם אמנות משפר את האמן ואת צרכן האמנות וכיצד כל פעילות אמנותית היא באופן מסוים פעילות שתומכת, מעודדת ומחוללת שינוי חברתי.

בפרק זה המדריך יבקש לעמוד על האתגרים הענקיים והמיוחדים שעומדים כיום בפני החברה הישראלית ודורשים תמיכה רחבה ומשמעותית עוד יותר באמנויות, גם כדי להבטיח את המשך קיומן ושגשוגן של האמנויות וגם כדי להפוך אותן למנוע משמעותי ביצירת שינוי חברתי.

תחילה נציג את האתגר: נפרט את היחסים המתוחים והלעומתיים בין הממשל לאמנויות, נציג את התמיכה הזעומה של הממשל באמנויות, גם בהשוואה למדינות ה-OECD וגם בהשוואה לשיעור התמיכה בעשורים הקודמים ונדגים את השחיקה המתמדת במעמד החינוך לאמנויות. מיד אחר כך נתאר את האקלים הפוליטי הסוער ששורר בשנים האחרונות בארץ ואת הקיטוב הגובר בין האוכלוסיות.

בהמשך יציג פרק זה את ההזדמנות שהמצב האנומלי הזה מציב בפנינו. דווקא מתוך החושך, החוסר והקושי – נבקש לטעון כי יש גם אור גדול ופתח לאמנויות לחולל שינוי מהותי וחשוב.

תחילה נבקש לעמוד על הקשר המתהדק בין אמנות ישראלית לאמנות יהודית ונבקש לטעון כי ההפרדה ביניהן כבר לא קיימת ובהמשך נבקש להציג את הפוטנציאל של האמנויות לגעת בדיוק בנקודות החשופות והבעייתיות בישראל ולהדגים כיצד האמנויות יכולות להפוך לשגרירות של ישראל ולסייע במלחמה התודעתית שמתחוללת כרגע נגדנו.

פרק זה יסקור ארבעה מרחבי התרחשות מרכזיים שבהם האתגר שניצב לפתחנו בולט וקל לזיהוי: השקעה ממשלתית באמנויות, חינוך לאמנויות, האקלים בישראל ויחס הממשל לאמנות. כל אחד מהמרחבים האלה מתקיים בפני עצמו אבל כמובן שהם משיקים ומשפיעים זה על זה והם מסבירים מדוע יוצרי האמנויות בארץ דורשים כעת תשומת לבם המיוחדת של המצנטים והפילנתרופים העכשוויים.

פרק זה יבקש לשדר גם מנה גדושה של אופטימיות. הוא יציג את היתרונות הייחודיים שיש לתחום האמנויות ואת הפוטנציאל הכמעט בלתי נדלה שטמון בו. נרחיב על תפקידה של אמנות כגשר בין ישראל לתפוצות ונטען כי האמנויות יכולות להיות ככלי הסברה ייחודי ומשמעותי לישראל מעבר לים.

תושבים מירוחם מפצחים גרעינים במיצב אמנותי בזומן, המוזיאון הנייד הראשון של ישראל, 2018, צילום: מוטי וולף

התמיכה הממשלתית באמנות

בישראל מתקיימת פעילות אמנותית ענפה המציעה שפע של יצירה.¹ במרכז ובפריפריה מופיעים מדי ערב אלפי אמנים יוצרים ומבצעים, להם נמכרים מדי שנה למעלה מ-10 מיליון כרטיסים בהיקף כלכלי של למעלה מ-6 מיליארד שקלים.² הפעילות האמנותית בארץ זוכה להערכה ולביקוש גבוהים גם בעולם, והפקות ישראליות משמשות לנו שגרירות מצוינות ומקור גאווה.³

הציבור בישראל מצביע בעד אמנות ברגלים,⁴ ובישראל אחוז הצפייה בתיאטרון, למשל, הוא מהגבוהים בעולם, הן במרכז והן בפריפריה,⁵ הן בקרב אוכלוסיות בסיווג סוציו אקונומי גבוה והן בקרב אלו שסיווגן נמוך. תופעות אלה הן נדירות בשדה האמנות המוסדית הבינלאומית והן קשורות עם העובדה שהממסד הישראלי ביסס מראשית קיומה של המדינה את השימוש באמנויות ככלי לחיזוק הזהות וליצירת שינוי תרבותי וחברתי, וכונן, לצורך זה, שיטות ותשתיות ייחודיות להפצת תרבות ואמנות. אל מול השפע ביצירה, נצבים נתונים מדאיגים מאוד בסוגית תקצוב האמנויות על ידי המדינה. בעוד היקף הפעילות האמנויות בישראל פר קפיטה הינו מהגבוהים בעולם, הרי היקף התמיכה הציבורית באמנויות פר קפיטה הוא מהנמוכים בעולם.⁶

נצטט רק פסקה אחת מתוך דו"ח "תקציב התרבות בישראל":⁷

"תקציב התמיכה במוסדות התרבות בישראל היה תמיד נמוך בהשוואה למדינות העולם, אך הוא נשחק מאוד בעשור האחרון - הדוח מצא ירידה ריאלית של 21% בתמיכה למבקר בעוד שתקציבים אחרים במדינת ישראל, לדוגמה תקציב החינוך, בתקופות מקבילות, זכו לגידול התואם את הגידול הכמותי באוכלוסיית התלמידים".

1. בשנת 2015 הועלו, למשל, בתחום התיאטרון בלבד, כ-1,000 מופעים שונים בתשלום שהוצגו כ-20,000 פעמים בפני קהל של 5.15 מיליון מבקרים בתשלום (מקור: המרכז למידע ולמחקרי תרבות).

2. דוח מכלול: התמיכה הממשלתית בתרבות - היבטים כלכליים. מכלול יעוץ פיננסי ושירותים (1987) בע"מ, יולי 2005, עמ' 5. המחקר הוזמן ע"י מטה המאבק להצלת התרבות הישראלית.

3. מדובר בלמעלה מ-1,000 הופעות בחו"ל בשנת 2015 (כולל הופעות קולנוע ישראלי בפסטיבלים ב"ל), ומספר זה גדל מדי שנה (מקור: המרכז למידע ולמחקרי תרבות, דוחות שנתיים בתחומים השונים).

4. שיטת סל תרבות (שכבר שינתה את פניה) ואמנות לעם (שכבר לא קיימת), הן שתי שיטות מיוחדות לישראל שפותחו לצורך חשיפה והפצה של תרבות בפריפריה, לצד אולמות, היכלי תרבות ומרכזי פיס שהוקמו בכספי מפעל הפיס, העמידו תשתיות שמאפשרות ניוו מאסיבי של הפקות וחשיפה של אמנויות בכל רחבי הארץ (אין נתון עדכני ביחס לפרישה של מיקום האולמות, אך יש נתונים לגבי פרישה של מיקום המופעים).

5. בנטרול תל אביב והסביבה, נמצא כי שיעור ההופעות ביישובים בסיווג סוציאקונומי נמוך, גבוה משמעותית משיעור ההופעות ביישובים בסיווג סוציאקונומי גבוה (מקור: המרכז למידע ולמחקרי תרבות).

6. סך התמיכה בתרבות בישראל כיום עומדת על 0.22% מתקציב המדינה בהשוואה למשל

חלק זה מציג תמונת

מצב של ההשקעה

הממשלתית הדלה

באמנויות בישראל.

הוא חושף את הירידה

המתמדת במעמד

האמנויות בעיני

הממשל הישראלי.

גם אם נביא בחשבון שתקציב התרבות הכללי גבוה יותר מתקציב תמיכת משרד התרבות, 800 מיליון במקום 643 מיליון,⁸ ונכלול בתוך חישובנו תקציבים שהמדינה מקצה למוסדות תרבות שאינם מתוך תקציב משרד התרבות (כמו למשל מוזיאון יד ושם, או מוזיאונים צבאיים שמשרד הביטחון דואג לתקציבם וכדו'), נקבל תמונה עגומה מאד.

טבלה זו משווה את היקף תקציבי התרבות ביחס לתקציב הממשלה במדינות נבחרות⁹:

הקצבות הממשלה לתרבות 2012	800	מיליון ש"ח
תקציב המדינה 2012	365,000	מיליון ש"ח
ההקצבות לתרבות באחוזים מתקציב המדינה		
ישראל	0,22%	
גרמניה	0,79%	
איטליה	0,90%	
פולין	1,15%	
צרפת	1,26%	
דנמרק	1,71%	

נכון לשנת 2012, השקיעה המדינה בתרבות 0.22 אחוזים בלבד מתקציבה (ראו טבלה), זאת בזמן שמדינות מערביות אחרות השקיעו בתרבות כאחוז בקרוב. מדובר בפער של בין פי 4 לפי 8 ממדינות מערביות, כשבראשן עומדת דנמרק שמשקיעה בתרבות 1.71 אחוזים מתקציבה הכללי. חשוב לציין כי בשנים האחרונות חלה עלייה בהשקעה בתרבות, אך היא אינה מספקת. גופי תרבות רבים בארץ היו שותפים, יחד עם משרד התרבות, לקמפיין ה־1 אחוז, שביקש להבטיח כי הממשלה אכן תקצה אחוז אחד לתרבות, אך בפועל תקציב התרבות עדיין רחוק מאד מיעד זה.

גם בבדיקה של סך היקף התקציבים הממשלתיים שמיועדים לתרבות (בתפיסה רחבה, כאמור לעיל) ביחס לתל"ג בישראל מול מספר מדינות נבחרות בעלות מודל דומה לסבסוד תרבות, נמצא כי מצבנו עגום. חלקו של תקציב התרבות בתקציבה של דנמרק למשל גבוה כמעט פי שמונה מחלקו של תקציב התרבות בתקציבה של ישראל. חלקו של תקציב התרבות בגרמניה מסך התקציב גבוה פי 3.6 מחלקו בתקציב בישראל.

ל־1.71 בדנמרק (פי 8), ובחישוב התמיכה הממשלתית לנפש על תרבות בישראל הנתונים חמורים יותר 22 יורו בישראל ו־352 בדנמרק (פי 16). (מקור: דוח כלכלי "תקציב התרבות בישראל", בדיקה מקיפה ומעודכנת, שהוכן עבור פורום מוסדות התרבות בישראל ע"י מיקי גור ומאיר אמיר ופורסם באוגוסט 2012, עמ' 1). סכום התמיכה פר קפיטה ברוב מדינות אירופה המערבית עומד על לפחות 100 יורו לאדם כאשר ברוב המדינות הסכום גבוה יותר משמעותית (מקור: <http://www.culturalpolicies.net/web/countries.php>).

7. ראה שם, עמ' 2.

8. נכון לשנת 2012.

9. דוח כלכלי "תקציב התרבות בישראל", בדיקה מקיפה ומעודכנת, שהוכן עבור פורום מוסדות התרבות בישראל ע"י מיקי גור ומאיר אמיר ופורסם באוגוסט 2012.

בהשוואה בינלאומית עם מדינות השוק האירופי ומדינות ה-OECD, תקציב התרבות של ישראל נמצא בתחתית הרשימה. סדרי הגודל של הפערים הכספיים הם ענקיים. גם אם ישולש מחר תקציב התרבות, ישראל עדיין תיוותר במקום נמוך יחסית.

טבלה זו מציגה את תקציב התרבות לנפש במדינות נבחרות:

הקצבות הממשלה לתרבות 2012 (אמדן)		800	מליון ש"ח
מספר תושבי ישראל 2012	7.8	מליון	
ישראל	21	יורו*	
פולין	36	יורו	
גרמניה	101	יורו	
איטליה	112	יורו	
צרפת	117	יורו	
דנמרק	352	יורו	
יורו 1 = 4.9 ש"ח ההקצבה לנפש בישראל עומדת על 104 ש"ח לשנה			

גם אם בודקים את התקציב ביורו לנפש ולא באחוזים מהתקציב הכללי, המצב לא משתפר. תקציב התרבות לנפש בדנמרק ב-2012 היה גבוה פי 16 מאשר בישראל. תקציב התרבות לנפש בפולין, שממוקמת הרבה מתחתינו בהכנסה לנפש, הינו 36 יורו, פי 1.7 מאשר בארץ, שבה הושקעו רק 21 יורו לשנה על כל תושב (ראו טבלה).

"ניתן אפוא לקבוע באופן נחרץ כי ישראל איננה נוהגת כמקובל במרבית המדינות המפותחות, מדינות התרבות, ומקצה סכום נמוך במיוחד לתקציב התרבות. בשנת 1998 הצהירה הוועדה העולמית של אונסקו כי "בכל מדינה, בכל שנה, יש להקצות לפחות אחוז אחד מכלל כספי הציבור לפעילויות אמנותיות של יצירה ביטוי והפצה". בישראל, גם אם נצרף לתקציב משרד התרבות את כל תקציבי התרבות של המשרדים האחרים וגם את תמיכות השלטון המקומי, מפעל הפיס וכו' לא נגיע ל-50 אחוזים מהמלצת אונסקו."¹⁰

החשיבות הנמוכה שהמדינה מקנה לאמניה ולאמנויותיה לא באה לידי ביטוי רק בהקצאה לתרבות מתקציב המדינה, אלא גם בכך שמדינת ישראל אינה מקצה משאבים לאיסוף נתונים ולמחקרים בסטנדרטים בינלאומיים, אינה מדווחת, אינה חוקרת, אינה מקצה משאבים למחקר בתחום ואינה נוכחת במפת המדינות המדווחות על פעילותן האמנותית באתרים המרכזיים בעולם שעניינם מדיניות אמנויות.

שיטת איסוף נתוני הפעילות האמנותית וכלי מדידתם בארץ נבנו במטרה לשרת את צרכי המדינה לעניין מבחני התמיכה, אך אלו אינם עומדים בסטנדרטים של ה-OECD. ניסיונות שנעשו לסרגל את הנתונים הנאספים על ידי הלמ"ס ולהתאימם לדרישות ה-OECD, עלו בתוהו. בהעדר נתונים, אין מחקר, ובהעדר מחקר - אין מדיניות מוצעת או מומלצת. כתוצאה מכך פועלים מוסדות השלטון המרכזי והמקומי בתחום האמנויות בלא סטנדרטים ובלא תכניות אב לתרבות. אין סטנדרטים לניהול, אין אמות מידה להצלחה בתחום ניהול האמנויות, אין תגמול על התנהלות נאותה ואפקטיבית בתחומי האמנויות, אין אמות מידה להצלחה מוסדית ואין אמות מידה לאיכות.

10. שם, עמ' 16

לדאבוננו, בישראל לא קיים מכון למדיניות תרבות ואמנויות שיקדם את מעמד האמנויות, יחזק את המודעות הציבורית והשלטונית לחשיבותן, יעצים את מעמדה של ישראל בקרב הקהיליה הבינלאומית ויבסס את עמדתו החיובית של הציבור ביחס לתמיכה ביצירה של אמנות איכותית ובצריכתה.

נתונים עגומים אלה משקפים את יחסו של השלטון המרכזי בישראל לאמנות ולתרבות, והם מהווים ביטוי למעמדה הנמוך של אמנות ותרבות בעיניי נבחרי השלטון במדינה ובעיניי בוחריו. יחס זה מקרין כמובן על מוסדות התרבות, על היצירה, על מעמד האמנים ועל מידת ההערכה שרוחש הציבור ליצירות אמנות, לחשיבות קיומה של יצירה אמנותית ולחשיבות קיומם של אמנים ושל יוצרים.

הפעילות האמנותית בארץ מתקיימת בתנאים שהם מהקשים והתובעניים בעולם. תנאים אלה מתאפיינים במאבקי ההישרדות הן של אמנים והן של מוסדות יוצרים, שפועלים בתנאים של חוסר ודאות כלכלית. לכך צריך להוסיף את חובת השירות בצה"ל, שדורשת בין שנתיים לשלוש שנים של שירות חובה ושירות מילואים קבוע, שמקשה על היצירה ועל היכולת להתפרנס ממנה, ואת יוקר המחיה הגבוה בארץ.

בעקבות תנאים קשים אלה, פוחתים סיכוייהם של אמנים בולטים לפעול בישראל והם נאלצים לצאת לחפש את דרכם בחו"ל. התוצאה היא בריחת הכישרונות הגדולים והפיכתה של ישראל ליצואנית מצטיינת בתחומי האמנויות. כבר היום מתכבדת כמעט כל אופרה נחשבת בעולם, כמעט כל להקת מחול, תזמורת או מוזיאון בעלי שם, ביצירות, בביצוע, בניצוח או בניהול של אמנים ישראליים. רק לאחרונה פורסמה דוגמה אקטואלית, "כשהמנצח והפסנתרן הישראלי להב שני, בן ה-27, מונה לתפקיד המנצח הראשי והמנהל המוזיקלי של הפילהרמונית היוקרית של רוטרדם.

לסיכום חלק זה, נצטט קטע קצר שמתייחס לנזקים שנגרמים לאמנים, לתרבות ולמדינה, עקב תקציב תרבות נמוך. הקטע לקוח מתוך מסמך שפורסם מנהלי מוסדות התרבות הכין והגיש למשרד האוצר בשיתוף עם משרד התרבות, במסגרת המאבק להגדלת תקציב התרבות:

≤ "תקציב תרבות נמוך מגביל את היצירה והאמנות הישראליות. בעקבות עליות המחירים במשק, עלייה בהוצאות השכר, האנרגיה, מים, דלק ועוד ובעקבות כניסת גופים חדשים למשחק וללא איוון התמיכה הממשלתית מצטמצם התקציב המושקע בהפקות מקוריות וייחודיות. כאשר ההוצאות מאמירות, ההכנסות העצמיות פוחתות והתמיכה נשחקת – מוסדות התרבות עוסקים בעיקר בהישרדות. במצב זה לא נלקחים סיכונים אמנותיים – כיוון שהפקה אחת כושלת משמעותה פשיטת רגל. כך התרבות הישראלית הופכת לפופוליסטית ואף רדודה.

≤ תקציב נמוך לתרבות יוצר פגיעה ביכולת הייצוג והחשיפה של התרבות והיצירה הישראלית, אשר ניצבת בפיגור בהשוואה למדינות העולם בתחום. במשך שנים נהנו גופי תרבות ויוצרים מהזמנות להופעות ברחבי העולם. עם

11. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/classicalmusic/1.3048145>

השנים התרחבו האפשרויות בעולם וגדלו עד מאוד, ויחד עמן גדלו גם ההזמנות, אולם את רובן לא מתאפשר לממש בשל חוסר בתקצוב. היעדר תקציב לייצוג ולחשיפה של תרבות יוצר פגיעה באיכות ובנוכחות הגופים הישראליים התרבותיים בעולם. בכך נפגעת נוכחותה של היצירה הישראלית בעולם, דבר אשר בעטיו הזדמנויות רבות לפיתוח קשרים, להעשרה ולקידום שיח נוסף ומקביל לא ניתנות למימוש בשל המחסור בתקציב.

≤ תקציב תרבות נמוך לא מאפשר פיתוח מוסדות וגופים יוצרים בפריפריה. כיום המצב הוא שעיקר מוסדות התרבות ממוקמים במרכז הארץ והתרבות "מיובאת" לפריפריה מהמרכז. כתוצאה מכך, זוכה התרבות הנוצרת בפריפריה לייצוג מועט שאינו תואם את כמות האוכלוסייה באזורים אלו. אנו מאמינים שבאמצעות הגדלת תקציב התרבות ניתן יהיה לפתח מוסדות תרבות יוצרים שיתקיימו ויפעלו באזורי הפריפריה, שיאפשרו מתן ביטוי לקבוצות ולמגזרי אוכלוסייה רבים ומגוונים.

≤ תקציב תרבות נמוך אינו מאפשר חינוך לתרבות. כיום רק שליש מתלמידי החינוך הממלכתי בישראל נהנים מסל תרבות ארצי. גם אלה אשר נהנים מסבסוד מקבלים פחות מ-51 שקלים לכל פעילות שבה הם משתתפים. המשמעות הינה שהתלמידים נחשפים רק למופעים הזולים ביותר. הפעולות לא נבחרות לפי איכותן אלא רק לפי מחירן הזול. אנחנו מגדלים דור של ילדים שלא מכיר אמנות מרחיבת אופקים. ילדים בלי דמיון, יצירתיות או חשיבה ביקורתית. ילדים שהחלומות שלהם הם לכל היותר להיות "סלבריטאי" או "כוכב אינסטנט".

≤ תקציב תרבות נמוך מעודד בריחת מוחות יוצרים מהארץ. בשל מצבה של התרבות הישראלית, אמנים ישראלים תרים אחר מקומות שבהם יוכלו לממש את חופש הביטוי האמנותי שלהם. מקומות שבהם ניתן ליצור יצירות שעומדות בחזית העשייה האמנותית העולמית.

≤ תקציב תרבות נמוך - העדר שימור ותייעוד. כשאין כסף, המקום הראשון שחוסכים בו הוא השימור והתייעוד. בשל כך, אנו לא משאירים אחרינו מורשת מתועדת לדורות הבאים. כמו ה"יהודי הנודד", אנחנו חיים את ה"כאן ועכשיו", ומפקירים את העבר.

≤ תקציב תרבות נמוך משמעו שכר עלוב לעוסקים בתרבות. כשלגופי התרבות אין כסף, השכר שהם משלמים לאמנים הוא עלוב. האמנים שמתאמצים ונשארים בארץ פשוט בקושי שורדים. לדוגמה: בתיאטרות הרפרטואריים שכר השחקנים בהסכמים הקיבוציים לא עודכן מאז שנת 2006, בתחום הפרינג' השכר ליוצרים העצמאיים הינו פחות משכר המינימום לשעה הקבוע במשק.

≤ תקציב תרבות נמוך משמעו שאין תמיכה באמן העצמאי. בישראל פועלים אמנים רבים כעצמאיים מבחינת הדיווח (שחקנים, זמרים, סופרים, משוררים, אמנים פלסטיים, פסלים, אמני קרמיקה, במאים, תסריטאים ועוד). במקרים רבים, הכנסותיהם אינן מבטאות את כישורונם או את תרומתם לתחום, למדינה אין מסגרת מכבדת שמסייעת לאמנים, המסגרות הקיימות מעטות מדי והתמיכה במסגרות אלה אינה מספקת. בנוסף, אין למדינה מסגרת שיכולה

להתמודד עם הסיטואציות המיוחדות של אמנים, שהכנסותיהם משתנות מאד משנה לשנה (למשל מבחינת אופן החישוב של מס הכנסה). האמנים עסוקים בעיקר בלשרוד במאבקי הישרדות כלכליים. יש צורך ביצירת מודלים שונים (כדוגמת קרנות הקולנוע לתמיכה בהפקות עצמאיות, מרכזי יצירה בפריפריה שבהם אמן יכול לקבל מלגת התפנות בתמורה לפעילות אמנותית, הוצאה לאור של ספרי שירה וכו'), שיאפשרו גם לאמנים העצמאיים להתקיים בכבוד ולעסוק ביצירה".

אך אולי חשוב מכל: תקציב תרבות נמוך משקף קודם כל את דעתה של המדינה על תרבות ואמנות. זוהי הצהרה ביחס למה שהמדינה חושבת על תרבות ואמנות. עד כמה תרבות ואמנות חשובים בעיניה כחלק מראייה ממשלתית מערכתית, תרבותית, חינוכית וחברתית. עד כמה המדינה סבורה שאזרחיה זכאים ליהנות מתרבות, עד כמה המדינה סבורה שלאזרחיה מגיעים שירותים שעוסקים ברוח, ביצירה, בביטוי עצמי.

לצערנו, תרבות ואמנות בישראל נמצאת בתחתית הרשימה. הן מהוות ברירת מחדל תקציבית ומהותית, ולא פחות מכך הן ברירת מחדל שלטונית. תיק התרבות הוא פרס נחומים לשרים שאינם מעוניינים בו והוא לא מבוקש ולא רצוי.

לאזרח הפשוט זהו אות, מסר, תמרור ששם לפניו השלטון המרכזי, שאומר: אמנות לא חשובה. אין צורך ליצור תרבות ואמנות משום סוג. אין צורך לחנך לאמנות. אין צורך ללמוד אמנות. אין צורך לצרוך אמנות. תרבות ואמנות, מכל מרחב תרבותי, הן מותרות.

במסמך שפרסמה בשנת 2015 המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך, בשם "תרבות ישראל באמנות החזותית, הצעה להוראה בינתחומית: תרבות ואמנות יהודית"¹², נכתב:

"האמנות היא אחת הדרכים המופלאות לקרב בין עולמו של התלמיד החי כאן ועכשיו לעולמם של אבותיו ואימותיו, מאחר שהיא מטבעה בנויה כגשר בין האמן כפרט לבין החברה שבה הוא חי ופועל. מתוך התחקות אחר הלכי הרוח שהניעו את האמנים ליצור תוך כדי פרשנות אישית ואקטואלית, ילמדו התלמידים להכיר גישות שונות לתרבות, יתרגלו ריבוי פרשנויות, יתמודדו עם חשיבה ביקורתית והשוואתית ויביעו עמדות ודעות. כל אלה, אנחנו מקוות, יניעו למידה מעמיקה של נושאים וסוגיות בתרבות ישראל, ותונע היצירה האישית שתיעשה בסדנת האמנות.

אמנות תורמת להבנת העצמי ולהבנת הזולת. מחקרים שנערכו החל משנות ה-60 של המאה ה-20 מצביעים על כך, שהתבוננות ביקורתית בדימויים חזותיים, בשילוב יצירה אישית, מפתחת מיומנויות חקירה, פתרון בעיות וחשיבה יצירתית. רכישת כלים להתבוננות בטקסטים החזותיים המקיפים אותנו במרחב החזותי היא משימה דחופה בעידן שבו שליש מזמן הערות של בני הנוער מוקדש לצפייה במסכים למיניהם, המוצפים בדימויים (טלוויזיה, מחשב, טלפונים ניידים וכדו').

עם הקניית הכלים להתבוננות ביקורתית, יש חשיבות רבה גם ליצירת מרחבים שבהם הילדים מוזמנים להגיב, ליצור ולדמיין. היצירה בחומרים שונים, במגוון טכניקות ומיומנויות ובסוגי מדיה מגוונים, שנעשית בעקבות התבוננות ומחקר, מאפשרת ביטוי לשלל רעיונות ועמדות, ומקנה לתלמידים ביטחון ביכולתם להתמודד עם בעיות שונות ולמצוא להן פתרון. התבוננות ביצירות אמנות בקבוצה ויצירה בצוות מזמנות לתלמיד התנסות בשיתופי פעולה ובהקשבה לאחר, וכך מפתחות תרבות של כבוד ושל אמפתיה לזולת, ותורמות לתחושת השותפות ההומנית עם בני אדם אחרים. האמנות תורמת לתחושת קהילתיות ומחברת בין קבוצות שונות בקהילה לצורך הגשמת מטרה משותפת."

תרומת החינוך לאמנויות לא נעצרת, כמובן, בסיבות שמנה המסמך המצוטט ואליהן רצוי להוסיף ולציין את התרומה לחשיבה ביקורתית, את שכלול היכולות המוטוריות, את הסיוע בגיבוש זהות עצמית, מקומית ולאומית ואת התרומה המצטברת של חשיפה ליצירות אמנות ולשפת האמנויות כבר מגיל צעיר.

חלק זה בוחן את ההשקעה הממשלתית בחינוך לאמנות. הוא חושף ירידה תלולה ומשמעותית בהשקעה לנפש ומגלה שהאמנות נתפסת כעת על ידי משרד החינוך כמותרות שניתן לוותר עליהן בכל עת. הוא גם מגלה שהאמנויות אינן עוד חלק מליבת החינוך בישראל.

12. http://iritrabinowits.com/wp-content/uploads/2015/01/tarbutisraelarhoveret_internet.pdf

בנייר עמדה בשם "אופקים חדשים או אופקים חשוכים: על חשיבותו של חינוך לאמנות"¹³ שפרסם סמינר הקיבוצים לקראת כנס תל-אביב-יפו ה-7 לחינוך מתקדם שהתקיים במאי 2012, נכתב עוד על חשיבותו הקריטית של החינוך לאמנויות:

"החינוך הוא אמצעי להתפתחות אתית של היחיד ושל החברה. התפתחותם האתית של יחידים מותנית ביכולתם לפתח חשיבה עצמאית, שמיוסדת על מודעות עצמית וחברתית. האמנות פותחת ומפתחת מרחב של קשב, מחשבה ועשייה ייחודיים, שחשובים לחיי האדם ותורמים להתפתחות זו. יש, לפיכך, לחתור לכך שהחינוך לאמנות יהווה נדבך מרכזי בתהליך החינוך הבסיסי של כל ילד, מגן הילדים ועד בית-ספר התיכון, ושמגמות לאמנות יוכרו כמגמות חשובות וחיוניות להתפתחותם של חיי חברה ותרבות ראויים בישראל".

ואכן, ציור, מוזיקה, מחול ודרמה נלמדו בעבר בבתי הספר בישראל, ותכניות מסובסדות ארציות דאגו לחשוף את ילדי ישראל, בזמן פעילותם הבית ספרית, למופעים של מיטב הגופים היוצרים בארץ, אך כיום חלה פגיעה חמורה בתקצוב, ביחס ובהשקעה בחינוך לאמנויות.

בעשור האחרון משרד החינוך עושה הבחנה ברורה בין תחומי ליבה ותחומים נלווים ו"אחת התוצאות הישירות של מדיניות זו, היא דחיקה כמעט מוחלטת של החינוך לאמנות אל עבר השוליים".¹⁴ לימודי האמנות מוגדרים בישראל כשיוכים לתחום שלישי בחשיבותו, כך שהחינוך לאמנויות נדחק לתחתית סולם העדיפויות והוא מוגדר "כלימודי ההעשרה".

"מערכת החינוך היום נקבעת יותר לפי אינטרסים כלכליים ופוליטיים ופחות לפי התכלית החינוכית של התפתחות אתית של היחיד ושל החברה. מקצועות הלימוד שזוכים לקדימות הם מקצועות שנחשבים כמקדמים תשואה כלכלית של היחיד ושל החברה, עד כדי הזנחתם או אף הכחדתם של מקצועות שנדרמים כלא מקדמים תכלית זו.

תהליך זה של דה-הומניזציה של היחיד ושל החברה, גורר עמו תהליכים של התנוונות אתית של יחידים ושל וולגריזציה של החברה. [...] כדי לצאת ממעגל קסמים זה דרושה הכרה שהתפתחות האתית של יחידים היא התכלית החינוכית העיקרית, וזו איננה יכולה להיות מושגת על ידי ציות לצווים מגבוה ואיננה ניתנת לכימות לערכים מדידים.

שיוכם של לימודי האמנות לתחום זה מקנה להם מעמד נחות במוצהר של שעשוע, תחום שבו אמורים התלמידים לפרוק את עול הלימודים הרציניים כביכול, אתנחתא של 'כף'.¹⁵

הגדרתם של לימודי האמנות כ"העשרה" גורמת לכך שהחינוך לאמנויות הפך במציאות של ימינו שמור רק לילדים שידם של הוריהם משגת, במסגרות חוץ בית

13. <http://www.smkb.ac.il/educational-thought/ert-education>

14. לחם ושעשועים: מדיניות משרד החינוך ביחס ללימודי אמנות מאת דורית ברחנא-לורנד;

נספח 1 לנייר עמדה לקראת כנס תל אביב ה-7 לחינוך מתקדם | ל"ג בעומר תשע"ב 2012

15. שם.

ספריות ובשעות שלאחר הלימודים. ההתייחסות לאמנות כ"העשרה" הובילה גם לכך שמספר שעות הלימוד בפועל של אמנויות יורד וגם לכך שאיכות המורים לאמנויות יורדת כתוצאה מפגיעה במעמדם של המורים לאמנות המועסקים על ידי קבלני מורים.

"כיום, ההנחה בדבר התועלת החברתית של האמנויות באה לידי ביטוי בפועל במערכות החינוך של המדינות המפותחות. לפי מחקר מקיף שנערך לאחרונה בחסותו של בנק ישראל, מסתבר כי ישראל ניצבת בתחתית הטבלה מבחינת הקצאת זמן ללימודי האמנות לעומת מדינות מפותחות אחרות. הדבר בולט עוד יותר לאור העובדה שב ישראל סך שעות הלימוד בפועל בחינוך היסודי, הוא מן הגבוהים במדינות ה-OECD".¹⁶

שעות לימוד חובה לשבוע לבני 9-11 לפי מקצוע, מדינות OECD נבחרות, 2009

ישראל	ממוצע (OECD)	צרפת	אוסטריה	הולנד	איטליה	יוון	ספרד	נורבגיה	גרמניה	יפן	דנמרק	קוריאה הדרום	פינלנד	
25.3	20.5	24.2	24.0	23.5	23.4	22.6	22.2	19.9	19.9	19.4	19.1	16.7	16.8	סה"כ
2.4	4.6	7.2	5.8	7.5	5.1	5.3	5.0	4.7	3.3	3.7	5.0	3.4	3.5	שפה אם
4.0	3.4	4.5	3.8	4.4	3.9	2.9	3.7	3.2	2.8	2.8	3.1	2.3	3.0	מתמטיקה
1.6	0.8	0.0	1.9	1.1	1.4	1.4	0.0	1.7	1.2	0.0	0.7	0.0	0.9	דת
1.6	2.3	2.2	4.4	2.2	3.3	1.7	2.3	3.0	2.8	2.0	3.8	2.3	3.2	אמנויות

שוב, כמו שראינו עם תקצוב האמנויות, גם במספר שעות הלימוד לנושא אנחנו נמצאים בפיגור גדול ממרבית מדינות ה-OECD, כאשר מדינות מבוססות כלכלית כגון פינלנד או דנמרק מקצות פי 2 ואף 2.5 ממספר השעות בישראל.

ואולם עלינו להתייחס לחשיבותו של חינוך לאמנות לא רק עבור הילדים, אלא גם לאדם הבוגר שחווה יצירה אמנותית והתנסה בה בילדותו:

"חשוב שהחינוך לאמנות יהיה חלק ממארג החינוך היסודי של כל ילד ולא ייתפס כמותרות להשלמת 'ההכשרה מקצועית' בבתי הספר או מקצוע שרק מי שידם משגת ('חינוך אפור') מרשים לעצמם, ואף לא תחום השמור ליחידים סגולה נבחרים בעלי כישרון ייחודי; הבנת חשיבותו של החינוך לאמנות חייבת לצאת מתוך ההכרה שבתי הספר אינם מכונים להכשרה מקצועית, אלא יסוד מכונן של חיי חברה ותרבות ראויים במדינה; החינוך לאמנות תורם לפיתוח איכויות אנושיות של חשיבה עצמאית ושקול דעת ערכי, ולא זו בלבד אלא שהוא מוסיף לחיי האדם רובד של שיפוט אסתטי".¹⁷

16. שם.

17. מתוך פורטל התוכן של מכון מופת, שי פרוגל, דורית ברחנא-לורנד, מיכל לוי-קרן, סיגל ברקאי. "על חשיבותו של חינוך לאמנות", הד החינוך, גיליון מס' 05, אפריל 2012, עמודים 46-47.

לצערנו הרב, בישראל גדל כיום דור שאינו זוכה לחינוך לאמנות במידה מספקת. המפגשים המעטים שיש לתלמיד בישראל עם תחום האמנות, הם מפגשי אתגרתא משגרת הלימודים וכך אמנות נקשרת בראשם של הילדים עם מותרות. לעיתים גם הרצון להזויל ולקצץ בעלויות גורמים לכך שהתלמידים נפגשים עם אמנות נחותה או בדוחק רב, כשכיתות רבות נדחסות לתוך אולמות קטנים כדי להזויל בעלויות.

גופים שפעלו בעבר למען חינוך לאמנות שינו את אופיים או נסגרו. "אמנות לעם", שנשאה במשך שנים תפקיד היסטורי בחינוך לאמנות בפריפריה ובמרכז ישראל, נסגרה בעשור האחרון בלחץ ציבורי. ו"סל תרבות ארצי", שנשא אף הוא במשך שנים תפקיד היסטורי בחשיפתם של ילדים ונוער ליצירות אמנות, החל לפעול במתכונת שונה תחת השלטון הנוכחי, ושינה את אופיו באופן מהותי.

לעיתים נדמה כי בשנים האחרונות השלטון בישראל עסוק דווקא בלהפריד ולהעמיק את השסע בחברה הישראלית במקום לנסות ולאחות את הקרע. הוא תוקף את האמנויות במקום לחבק אותן ובשנים האחרונות אנחנו חווים עוד ועוד חוסר סובלנות כלפי דעות שאינן עולות בקנה אחד עם דעת הרוב והגבלות על חופש הביטוי שזוכות לרוח גבית מהממשל.

לעיתים נדמה גם שהממשלה הנבחרת מובילה ומתעלת לטובתה את הגברת הקיטוב ומעודדת את "ציד המכשפות", ה"מקרטים" וה"השתקה" של אמנים ושל יצירתם ומעלימה עין, או אף חמור מכך, כאשר אמנים ויצירותיהם נרדפים על ידי ההמון במרחב הציבורי וברשתות החברתיות.

דומה כי האווירה השלטונית הרווחת היום בישראל אינה מגלה סובלנות לרעיונות הומניסטיים שעניינם זכויות הפרט, להתבטאויות המשקפות דעות אחרות מאלה הרווחות במסדרונות השלטון, לביקורת על הנעשה ולחופש ביטוי.

במלאת שנה לכניסתה לתפקיד, התפרסם ראיון של שרת התרבות מירי רגב ב"ישראל היום" שכותרתו: "אתם לא תכתיבו לי מה נכון ומה לא נכון"¹⁸. ה"אתם" ששרת התרבות מכוונת אליהם, הם קהילת האמנים, היוצרים, וצרכני התרבות. שוב ושוב, בטרמינולוגיה לוחמנית עקבית ועיקשת, עושה השרה כניצחת השלטון הפרדה, חיתוך, ביקוע, פוערת שסעים ומפלגת את העם ל"אנחנו" ו"אתם".

התבטאויות נוספות של השרה רגב, כגון "בשנה הבאה יכאב למוסדות התרבות של תל אביב – ובגדול"¹⁹, אף הובילו לכך שנציגי איגודי היוצרים והאמנים הגישו נגדה תלונה במשטרה בטענה להסתה ואיומים.²⁰ היוצרים והאמנים טענו כי "אווירת האיום, ההתעמרות הממשלתית, ההסתה, הלעג והבוז שרוכש משרד התרבות ליוצרי התרבות הישראליים חייבים להיפסק". אחד מהם אמר: "ההסתה שלה כנגד יוצרים בכלל ויוצרים תל אביביים ומוסדות תרבות תל אביביים בפרט מסוכנת בעיני, ויכולה להוביל לאלומות ושפיכות דמים. אני אישית מרגיש מאוים, ולכן פניתי לגוף היחיד במדינת ישראל שיכול להגן עליי ועל חבריי, המשטרה"²¹.

קושי נוסף איתו נאלץ עולם האמנויות להתמודד הוא אווירת הדחלוקה לגיטימציה לביקורת על השלטון ועל מנהיגיו – אמנותית או פוליטית כאחד. אמנים שמעזים לבקר את השלטון הנוכחי, ואין זה חשוב אם הביקורת היא שיר, מחזה, סיפורת, או מאמר אקדמאי, נחשבים לעיתים קרובות מדי כבוגדים, אנטי-ציונים ועוכרי ישראל, והם מוקעים פומבית. בישראל יש היום לא פעם אווירה של סתימת פיות, של איום על חופש הביטוי, של רדיפות, האשמות, שיימינג והפצת קמפיילים שמשחירים אמנים ומוסדות אמנות אשר נותנים ביטוי לדעות אלטרנטיביות.

¹⁸ <http://www.israelhayom.co.il/article/313067>

¹⁹ <https://www.haaretz.co.il/gallery/1.4239791>

²⁰ <https://ewalla.co.il/item/3080136>

²¹ ראה שם.

חלק זה עוסק ביחסים
בין הממשל לאמנויות.
הוא מתאר את נסיונות
ההשתקה של הממשל
הנוכחי ואת הפגיעה
בתקציבים של מי שמעז
להעביר ביקורת על
מדיניות הממשלה.

באווירה כזו, משרד התרבות אף מוסיף חטא על פשע ומבקש להגדיר תכתיבים שלטוניים בדבר חופש הביטוי האמנותי, תוך התערבות בחופש להחליט בפני איזה קהל והיכן להופיע, והחופש להחליט על רפרטואר. משרד התרבות מבקש לא אחת להגדיר מהי אמנות לגיטימית, להתערב בתכנים של גופי האמנות השונים ואף מאיים בשלילת תקציבים מגופים שאינם "מיישרים קו".²² המשרד אף פרסם שורה של קריטריונים שאי עמידה בהם תביא לשלילת התקציב הממשלתי הזעום.

קריטריונים אלה נתפסים בקרב מרבית היוצרים כהתערבות בתכנים אמנותיים, וכפגיעה בחופש הביטוי, שכן כפי שכבר הוכח, ביצירות אמנות יש מקום נרחב לפרשנות ושימוש אלגורי או סימבולי ברעיונות ובסמלים אינו בהכרח שלילתם.

אך האם למשרד התרבות יש זכות להתערב בתכני היצירות שבהן הוא תומך? במאמרו המרתק של מנחם מאוטנר²³ "תמיכת המדינה באמנויות מבלי להתערב בתכנן", שהתפרסם בבלוג של הסניף הישראלי של ICON-S²⁴, הוא משיב בשלילה גורפת:

"מאז כניסתה לתפקידה השרה התבטאה שוב ושוב באופן המלמד שלרעתה העובדה שהמשרד היא עומדת בראשו מקצה כספים (לא שלה; של משלמי המיסים, שהיא פועלת ביחס אליהם כנאמן) מקנה לה סמכות להתערב גם בתכנים של האמנויות. בנקודה זו השרה שונה ואי אפשר להסכים עמה. השרה אמרה עם היכנסה לתפקידה ש"אם צריך לצנזר, אצנזר", ו"לא אתן יד לפגיעה בתדמית המדינה וחיילי צה"ל". מאז, אין כמעט שבוע שבו השרה אינה מתבטאת, ולעתים גם פועלת, ברוח הדברים האלה".

בהמשך מנה מאוטנר רשימה ארוכה של אירועים עיקריים (שמאז פרסום המאמר התארכה הרשימה מאד) בהם התערבה השרה בחופש ובתכנים אמנותיים, כאשר בסופם הוא קובע:

"כיצד נוהגות מדינות ליברליות אחרות? התשובה היא שכולן תומכות כספית באמנויות, אבל מקפידות להבחין בין הסמכות של מימון האמנויות, מצד אחד, לבין הסמכות לקבוע את תכני האמנויות, מצד שני".²⁵

אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לניסיון ההתערבות והצנזור של משרד התרבות היא השתלשלות האירועים בתיאטרון הערבי-עברי ביפו. התיאטרון אירח באולמו אירוע בו שוחזר הליך האישום נגד המשוררת הישראלית דרין טאטור²⁶, שכתבה שיר נגד הכיבוש ובעקבות כך נעצרה והואשמה בתמיכה בטרור. כתוצאה מאירוע התמיכה במשוררת, ובלחץ שרת התרבות, זומנו מנהלי התיאטרון לשימוע אצל שר

22. <http://www.israelhayom.co.il/article/313067>

23. https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9E%D7%A0%D7%97%D7%9D_%D7%9E%D7%90%D7%95%D7%98%D7%A0%D7%A8

24. <https://israeliconstitutionalism.wordpress.com/2017/06/23/%D7%AA%D7%9E%D7%99%D7%9B%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%94-%D7%91%D7%90%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%9C%D7%90-%D7%9C%D7%94%D7%AA%D7%A2%D7%A8%D7%91-%D7%91%D7%AA%D7%9B%D7%A0/>

25. שם, שם.

26. https://www.i24news.tv/en/tv/replay/crossroads/x5zwi70_

האוצר, שבו ביקש משרד התרבות להפסיק לאלתר את תקצוב התיאטרון²⁷. חוות דעת תקדימית של משרד האוצר קבעה כי ניתן להפחית את תקציב התיאטרון בגין הפרת חוק הנכבה וההחלטה סופית בעניין תתקבל לאחר פרסום מדריך זה בכפוף לשימוע ולאחר אישור שר האוצר.

נוכח ההתערבות בתכנים קיימו כ־120 אנשי תיאטרון, משוררים ואמנים אחרים הפגנה מתוקשרת למען התיאטרון. בהפגנה, שהתקיימה תחת הכותרת "לא יורדים מהבמה" נאמר בין היתר:

"חופש הביטוי וחופש המחשבה הם מקשה אחת שאינה ניתנת להפרדה. מחשבה שאין לה ביטוי היא חסרת משמעות ולא פורצת מתוך האדם החושב אל העולם שסביבו".²⁸

משרד התרבות לא מסתפק באיום בהפסקת מימון, אלא מבקש גם לפסול אירועי אמנות שאינם עולים בקנה אחד עם תפיסת העולם של השלטון ולשלול מימון מגופי תרבות שלא יצהירו בפומבי על נכונותם להופיע בשטחי יהודה ושומרון.

"הדבר הכי מסוכן שקרה, זה דווקא הצנזורה העצמית", אומר יגאל עזרתי, מנהל תיאטרון יפו. "זו ההצלחה הכי גדולה של השלטון. כי זה משפיע. יש דה לגיטימציה לכל דעה אחרת שאינה דעת השלטון. המקרה שלנו הוא אמנם מקרה מבחן, אבל אמנים יוצרים חושבים עכשיו טוב טוב לפני שהם מגישים הצעה. הצנזורה העצמית היא הסכנה האמתית".

בהקשר זה חשוב להביא את דברי הטעם החכמים והנוקבים שאמר דויד גרוסמן בנאום שנשא בלינקולן סנטר במעמד השרה רגב, בקבלת הפנים שהתקיימה לאחר הפרמיירה של "אישה בורחת מבשורה"²⁹:

"תיאטרון ואמנות כל כך חשובים לחברה, ויש להזין אותם ולדאוג להם בדרך הכי עדינה. לפעמים אני מרגיש כמו מישוהו שאיבד את אחד החושים שלו, שאיבד את היכולת לראות, שהופך לעיוור ומפתח את חוש השמיעה במקום, כך גם ישראל. כי אנחנו כל כך תקועים, כי אנחנו כל כך חסומים, כי אנחנו לא מסוגלים לנוע מהתפיסה הבסיסית שלנו ולשנות אותה. באופן טרגי, ישראל פיתחה איבר מטפורי שהוא האמנות, הספרות, הקולנוע והתיאטרון.

לפעמים את (השרה רגב, ד"ר) תובעת נאמנות מאנשי התרבות, מהאמנים. ואני חושב שזה טעות. אי אפשר לדרוש זאת מאמנים, ובמיוחד אי אפשר לדרוש זאת מהצר המפלגתי. אמנים נאמנים בדרך עמוקה לתרבות ולמורשת של העם שלהם, כי הם מתעקשים על ניואנסים, הם מתעקשים

27. <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/891/594.html?hp=1&cat=404&loc=1>

28. שם

29. <https://timeout.co.il/%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%98%D7%A8%D7%95%D7%9F-%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%9C/%D7%92%D7%A8%D7%95%D7%A1%D7%9E%D7%9F-%D7%95%D7%A8%D7%92%D7%91-%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%94-%D7%91%D7%95%D7%A8%D7%97%D7%AA-%D7%9E%D7%91%D7%A9%D7%95%D7%A8%D7%94>

על מורכבויות. והם מתעקשים על דרך אחרת להסתכל על המציאות. דרך הסדקים וההיסוסים וסימני השאלה. זה המקום שלנו, עלינו להיות שם. זה טוב למדינה, זה טוב לחיי האזרחים הישראלים. להזכיר לכולם שהמציאות הפוליטית היא לעתים יותר מדי צרה ושטוחה כדי להבין את כל המורכבויות של חיינו.

זה חשוב שאת כשרת התרבות תתמכי ותאפשרי כל חלל אפשרי לאמנים. בלי איומים, בלי מגבלות. לאפשר לנו לעשות מה שאנחנו יודעים לעשות הכי טוב שזה לשרטט תמונה רבת שכבות, עם כל הסתירות הפנימיות בתוכה, ועם כל ההיסוסים שלכולנו יש. ובעשותנו כך, אנחנו נאמנים. וזה קצת מפוקפק מבחינתי, כי זה מנוצל כל כך לרעה על ידי השלטון הנוכחי. אבל אנחנו יכולים להיות נאמנים בדרך העמוקה ביותר לסיפור הגדול, הסיפור הגדול באמת, של ישראל שהוא נחשב בעיני לאחר הסיפורים הגדולים בהיסטוריה – החזרה של העם היהודי לאדמתו. וזה התפקיד שלך, מירי רגב, להבטיח זאת. זה הדבר החשוב ביותר שהופקד בידייך. ובשביל זה אנחנו זקוקים לנאמנות שלך".

"המצב" בישראל

בקיץ 2017 פרסם הסופר דויד גרוסמן, (זוכה פרס מאן בוקר ופרס ישראל לספרות לשנת 2017) את השיר "יש מצב" ואלה כמה ממילותיו המצמררות:

"[---] בתוך הבועה הסגורה שנקראת 'המצב', שני מתאבקים חבוקים, מותשים, שני מתאבקים נואשים וצודקים - הו, כמה צודקים, אין סדק בצדק, בתוך הבועה, ההדק הוא צדק בתוך הבועה, זה צו הגורל שנקרא 'המצב': לא לנשום - לא לנשום אף לרגע בשתי הריאות, לא לצאת לחופשי, לא ממש להיות.

לא יהיו לנו חיים אם לא יהיו להם חיים. לא יהיו להם חיים אם לנו לא יהיו חיים.

ממהרים להתיימש, בורחים כמו מאש משמועה על סיכוי, מבשורה של תקווה, אבל - את ממתקי המלחמה, את האיבה, את השנאה, הנקמה, שוב ושוב מוכנים לנסות, הילדים המוטרפים של האסון - לעולם לא מתעייפים, שוב ושוב מחבקים את המוות בדרך חיים.

לרצות, לרצות - אני מעז לרצות, אני עוד זוכר (אבל פחות ופחות), איך זה לרצות, או לקוות, להתאוות, להאמין שעוד אפשר לכתוב את הסיפור הזה אחרת - לא יהיו לנו... אם לא יהיו להם... לא יהיו להם, אם לנו לא יהיו... ששעור אוכל להיות אדם חופשי, ועם חופשי, בארצי, בביתי, בתוך נפשי.

ולגדל ילדים באור, אני רוצה, שלא יטילו צל על איש, שלא יכירו חושך של כיבוש ושל טרור - באור אני רוצה אותם, באור, ביופי העיף והפגום של היום, בנגה המיטיב של העתיד - ובנשימה פתוחה, שלמה, של שיבה לחיים אחרי מלחמה".

וכך כתבו האמנים שהלחינו וביצעו את השיר (יוני רכטר, הדג נחש, דניאל זמיר, ברי סחרוף ועוד) בהודעה לעיתונות עם צאתו של השיר:

"מדובר בשיר שעוסק במצב הפוליטי והחברתי במדינת ישראל, תוך התייחסות ברורה, אך לא ברורה מאליו בימינו, להכרח להגיע לשלום עם הפלסטינים. הלבבות נאטמו מול מאמרים והפגנות. האוזניים נסתמו. נוצרה פה שפה חדשה, סיכסוכית, והיא כבר לא אומרת כלום לאף אחד. חשבנו - אולי שיר יעזור, יעיר, יניע את הנפשות שנלכדו בתוך הבועה הסגורה של המצב. כתבנו, הלחנו, צירפנו צירופים, הבאנו חברים, אמרנו - הייאוש זה מותרות שאנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו. זמזמונו: לא יהיו לנו חיים, אם לא יהיו להם חיים. הפכנו את זה וראינו שגם ההפך נכון. לא יהיו להם חיים אם לנו לא יהיו. ככול שיצרנו, הרגשנו שיש בנו תנועה, שלא מוכרחים להתמכר לייאוש. אפשר גם להתמסר לתקווה. קטנה, מציאותית, במידת אדם. כזאת שאפשר לשיר אותה גם בעברית וגם בערבית. גם בדברי הנחמה

חלק זה מבקש להגדיר ולהסביר את המצב הפוליטי תודעתי בישראל. הוא מבקש להצביע על האתגרים והקשיים שהחברה בישראל צריכה להתמודד איתם והוא מציג את הקיטוב המתגבר בחברה הישראלית.

של הנביא ישעיהו, שמבטיח שבארץ החדשה שתיבנה, הנערים יחיו מאה שנה; וגם במשאלה הקטנה שלנו, לגדל ילדים באור, שלא יטילו צל על איש. באור אני רוצה אותם, באור."

השיר, ודברי האמנים שחברו ליצירתו ולביצועו, מזקקים את מצב הרוח ואת המצב הרוחני ששורר כיום בישראל. נדמה כי אנחנו זקוקים היום, יותר מתמיד, לאמנים, ליוצרים ולמוסדות התרבות, כי מהם תצא הבשורה. כי האמנים הם הנביאים של ימינו, הם ראשוני האקטיביסטים. יש להם חיישנים שרגישים למציאות, ובהיותם נאמנים לאמנותם, הם מחויבים לצאת לחוצות ולהשמיע את קולם.

אך מה הוא אותו "מצב" אליו מתייחס גרוסמן בשירו? מה מיוחד באקלים הפוליטי-חברתי ששורר בישראל בעשור האחרון, האם ניתן למצוא לו הוכחות בשטח ולא להתבסס רק על תחושות בטן והאם לאמנות באמת יש יכולת להצביע עליו ולהציע לו אלטרנטיבות?

הנחת היסוד של מדריך זה היא שהחברה בישראל של שנות ה-2000, כתוצאה ממגוון סיבות רחב, היא חברה מפולגת, מבוקעת ומשוסעת, שחלקיה השונים לעתים אף אינם מכירים בקיומם או בזכויותיהם של ה"אחרים" שחיים בקרבה. מהפכת הרב תרבויות, שפילגה את החברה והותירה חלקים רבים ממנה בתחושה של חוסר או תת ייצוג, שינויים דמוגרפיים מרחיקי לכת, המגמות הפלגניות של חלקים נרחבים מהמערכת הפוליטית וההקצנה של המערכות החברתיות והחינוכיות יצרו יחד אקלים שבו ערכים כמו סובלנות, קבלת "האחר" ופתיחות, שאותם מנינו בפרק הקודם כיתרונות המהותיים ביותר שניתן להפיק מהאמנויות, הפכו לערכים מוקצים ומושתקים.

במבוא למדריך בשם "חינוך לחיים משותפים, איך עושים את זה",³⁰ שראה אור בנובמבר 2016 במט"ח בשיתוף עם הפורום לחינוך לחיים משותפים, מתוארת נקודת המוצא לכתיבת המדריך:

"כולנו רוצים לחיות בחברה שקטה ובטוחה שנעים לחיות בה. חברה שבה כל אדם מרגיש נוח ובטוח להיות מי שהוא ללא קשר למוצא, דת או מין. חברה המקבלת את הקבוצות השונות החיות בה, חוגגת את המגוון ולא רואה בריבוי התרבויות קושי או מכשול. אך החברה בישראל לא רק שאינה מלוכדת - יש בה שסעים ומחלוקות בין הקבוצות השונות והיא מתקיימת בצל של קונפליקט, הן בין ישראל לפלסטינים, הן עם חלק מן המדינות השכנות, והן בין היהודים והערבים בתוך ישראל. אלו חיים לעיתים זה לצד זה ולעיתים ביחד, לעיתים בידירות אך לעיתים גם בניכור וחסדנות. התפרצויות אלימות הן חלק מן הקונפליקט, והקרבות הנפלים בשני הצדדים מחזקים את העוינות ההדדית.

ההיסטוריה של הקמת המדינה ונקודות המבט השונות ביחס לאירועים, העדר שוויון אזרחי ומצב בו כל צד בטוח שהצד השני הוא התוקפן ואילו

30. http://storage.cet.ac.il/Civics/PublicFiles/Files/%D7%9E%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%A_%D7%92%D7%A8%D7%A1%D7%94_%D7%90%D7%97%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%94.pdf

הצר שלהם המותקף והקורבן, מקשים על חינוך לחיים משותפים. במצבים אלו, אנשים נעים בין הצורך היומיומי לקיים מפגש בין-אישי ו'להסתדר' עם האחר, לבין הדרישה לנאמנות לקולקטיב הלאומי ולרצון לשרטט גבולות של הפרדה ושוני".³¹

בהמשך אותו מדריך נכתב עוד כי :

"מבנה מערכת החינוך בישראל משקף את ההפרדה בין הקבוצות בחברה: חינוך ממלכתי, חינוך ממלכתי-דתי וחינוך ערבי - כל קבוצה לומדת בנפרד וכמעט שאין מפגשים בין הקבוצות... ההפרדה והעדר השוויון מייצרים מתחים ודעות קדומות, ואלו באות לידי ביטוי בין היתר ברשתות החברתיות ובאמצעי התקשורת, שם הן מייצרות אווירה מתלהמת, קיצונית ואף אלימה. במציאות כזאת לאנשי חינוך לא פשוט לחנך לסבלנות, כבוד וקבלת האחר ולהכין את התלמידים לחיים בחברה משותפת, שוויונית ומרובת תרבויות ולמפגשים עם בני קהילות וקבוצות אותן יפגשו בהמשך חייהם, כשכנים, במרחב הציבורי, באוניברסיטה או במקומות העבודה.

אנשי חינוך מעידים על גזענות בכיתות, קושי לדבר על ערכים דמוקרטיים כמו שוויון, פלורליזם וזכויות המיעוט או לעסוק בנושאים שנויים במחלוקת. כמו כן, בנוסף לנטייה הטבעית של בני נוער בגיל ההתבגרות לחלוקה דיכוטומית וראייה לא מורכבת של המציאות, הם נחשפים לאמירות קיצוניות של אישי ציבור באמצעי התקשורת, ל"חדשות" ברשתות החברתיות המבליטות חלקים שליליים של המציאות או אמיתות חלקיות, ול"טוקבקים" עם מסרים גזעניים ושליליים".³²

31. שם, עמ' 5.

32. שם, שם.

נאום השבטים של ריבלין

את הניתוח המדויק ביותר למצבה החדש של החברה בישראל בשנים האחרונות נתן נשיא המדינה, ראובן ריבלין, בנאום "הסדר הישראלי החדש", שנשא בכנס הרצליה ב-2015. בנאום המכונן התריע ריבלין מפני התפוררות החברה הישראלית לאור המגמות הדמוגרפיות והניכור בין החלקים השונים בעם: החרדים, הערבים, הדתיים הלאומיים והחילוניים. והנה תמצית הדברים מתוך חזון נשיא המדינה אשר מופיע באתר הנשיא, תחת הכותרת "תקווה ישראלית"³³:

"מחברה המורכבת מרוב ומיעוט ברורים, לחברה המורכבת מארבעה מגזרים או 'שבטים' מרכזיים שמתקרבים זה אל זה בגודלם: חילונים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים. 'הסדר הישראלי החדש' איננו נבואת זעם עתידנית - זוהי מציאות. מציאות המשתקפת לעינינו כבר היום מהרכב כיתות א' במערכת החינוך הישראלית".

באתר הנשיא מוסברת הלוגיקה של מה שזה לכינוי "נאום השבטים": בעוד שבשנות ה-90 הייתה החברה הישראלית בנויה מרוב ממלכתי ציוני גדול ברור ומוצק, שלצדו שלושה מיעוטים - ציבור דתי לאומי, מיעוט ערבי ומיעוט חרדי - היום המציאות השתנתה בתכלית, והתהליכים הדמוגרפיים המעצבים מחדש את פניה של החברה הישראלית יצרו למעשה "סדר ישראלי חדש". בסדר חדש זה, "מבנה הבעלות" על החברה הישראלית ומדינת ישראל משתנה לנגד עינינו, כי אין עוד רוב ברור ואין מיעוטים ברורים. החברה הישראלית מורכבת מארבעה מגזרים, ארבעה "שבטים" מרכזיים, שונים מהותית אלה מאלה, שילכו ויתקרבו זה אל זה בגודלם:

"כשאני מתאר את החלוקה הזו, אני תמיד נשאל: ומה בנוגע לחלוקה בין אשכנזים ומזרחיים? ימין ושמאל? עולים וותיקים? פריפריה ומרכז? עשירים ועניים? האם אלה אינם קווי שבר המפלחים וקורעים את החברה הישראלית? התשובה היא - ודאי שכן. קווי השבר האלה מתקיימים, לדאבונו, בתוך כל אחד מהמגזרים ובכולם גם יחד - והם מחייבים מענה, התייחסות וטיפול. ואולם, בניגוד לשסעים אלה, הרי שחלוקה זו, לארבעת השבטים המרכזיים המרכיבים את החברה הישראלית, חושפת מבנה יסודי שלה. מבנה שלעולם לא יהיה בכוחנו או ביכולתנו לטשטש אותו או למחוק אותו. מבנה שעבור רבים מאתנו, נתפס כאיום על אופייה החילוני ליברלי של מדינת ישראל מצד אחד, ועל המפעל הציוני מצד שני".

בנאומו מוסיף ריבלין:

"האם תהיה זו מדינה חילונית וליברלית, יהודית ודמוקרטית? האם תהיה זו מדינת הלכה יהודית? או דמוקרטיה הלכתית? האם תהיה זו מדינת כל אזרחיה או לאומיה? שבט, שבט, שבט, שבט. באופן דומה, לכל שבט - מדורת השבט התקשורתית שלו. העיתונים אותם הוא קורא, ערוצי הטלוויזיה בהם

33. <https://www.israeli-hope.gov.il/Vision>

הוא צופה. כך לכל שבט גם ערים משלו: תל אביב היא עיר של שבט, כפי שאום אל פאחם היא עיר של שבט. כך גם אפרת, ובני ברק מהוות כל אחת עיר של שבט אחר. במדינת ישראל, המערכות היסודיות המעצבות תודעה הן שבטיות ונפרדות, וכך גם כנראה יישארו.

עלינו לבחון את ההשלכות החברתיות והערכיות של הסדר הישראלי החדש. אנחנו מוכרחים לשאול בכנות מה משותף לכל המגזרים הללו? האם יש לנו שפה אזרחית משותפת, אתוס משותף? האם יש לנו מכנה ערכי משותף שבכוחו לחבר את כל המגזרים הללו יחד, במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית?

מי שלא מוכן לשאול את השאלות האלה היום, הוא אינו ציוני יותר ולא לאומי יותר - אלא מתעלם מהאתגר המשמעותי ביותר המונח בפני המפעל הציוני היום. אם חפצי חיים אנחנו, אם חזון המדינה היהודית והדמוקרטית הוא חלום חיינו ומשאת נפשנו, הרי שאנו נדרשים היום להישיר מבט אמיץ למציאות הזו. וזאת, מתוך מחויבות עמוקה למצוא, יחד, תשובות לשאלות. מתוך נכונות לשרטט, יחד, כל שבטי ישראל, חזון משותף, של תקווה ישראלית.

"הסדר הישראלי החדש", דורש מאתנו היום לעבור מהתפיסה המקובלת של רוב ומיעוט, לתפיסה חדשה של שותפות בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. בירור מהותה של השותפות הזו, היא משימה של החברה הישראלית כולה".

הנשיא ראובן ריבלין מציג את חזונות לסדר הישראלי החדש.
צילום באדיבות המרכז הבינתחומי בהרצליה.

ילד מלטף את יצירת האמנות של אלהם רוקני. זומו, ירוחם, 2018. צילום: מוטי וולף

בחלק הראשון של פרק זה הוצג האתגר במלוא חומרתו. האמנויות סובלות מתת תקצוב חמור, הממשל בכלל ומשרד התרבות בפרט מאיימים על חופש הביטוי וחופש היצירה, קיים איום תמידי של שלילת תקציבים ממי שאינו מתיישר עם הקו הממשלתי, החברה בישראל שסועה היום יותר מאי פעם והקיטוב בין ארבעת השבטים שנוצרו בישראל זועק לשמיים.

אך משחר ההיסטוריה, דווקא האמנויות יודעות לזהות בעתות משבר את הפוטנציאל, ודווקא האמנים נוטים להיות מבשרי השינוי. דווקא בעת הזו, של שבר והתפרקות, אסור לאיש מאיתנו, שחרדים לגורלה של החברה הישראלית ושואפים לשפר אותה ולהיטיב איתה, להתייחס לאמנות כאל מותרות. האמנויות, כפי שכבר הודגם בפרק הקודם, יכולות לעשות שינוי. הן יכולות להניב תפוקות משמעותיות לחברה, לתרבות ולכלכלה ויש בכוחן, דווקא בגלל שהן מגיעות ממקום אחר ולא צפוי, להשפיע מהותית על החברה בישראל.

עוד בטרם קמה מדינת ישראל, השכילה קהילת יהודי העולם ובעיקר יהדות ארצות הברית להכיר בחשיבות קיומם של מוסדות תרבות לחיזוק הישוב במדינה שבדרך. בזכות תרומותיהם של נדבנים יהודים נוסדו בארץ ישראל גופי אמנות יוצרים ומבצעים, הנמנים גם היום על עמודי התווך של היצירה התרבותית הישראלית. בין היתר ניתן למנות את בית הספר הגבוה לאמנויות בצלאל, התיאטרון הלאומי הבימה, מוזיאון תל אביב לאמנות, האופרה הישראלית, התזמורת הארץ ישראלית (לימים התזמורת הפילהרמונית הישראלית), אגודת הסופרים העברים ועוד.

גופי יצירה מרכזיים אלה הם בסיסים חשובים לקיומו של כל עם בכלל, ושל העם היושב בישראל בפרט. יצירה מקומית, באמצעות הגופים המארגנים אותה, חושפת את הדי.אנ.אי. של החברה האנושית. בחברה הישראלית, שמרביתה יהודית, גופים אלה מהווים שופר ליצירה שנוצרת בשפה העברית, היא שפת התנ"ך, ובכך הם חושפים את טביעת האצבע המדויקת של זהותנו כיהודים.

התרבות הנוצרת בישראל היא חותם הדורות היהודי, אותו חותם שיישמר בארכיונים ויהווה תיעוד לחיינו במקום הזה, כאן ועכשיו. אותו חותם שאולי יתגלה יום אחד, בבוא העת, בחפירות ארכיאולוגיות ויזוהה תמיד עם תרבותם היהודית של תושבי המקום הזה, כאן, בארץ ישראל, ועכשיו, במדינת ישראל.

ובקפיצה מהירה לחיינו כאן ועכשיו - באפריל 2017, לכבוד יום העצמאות ה-69 של מדינת ישראל, פורסם בעיתון הארץ כי אוכלוסיית ישראל מונה 8.68 מיליון, פי עשרה מקום המדינה. עוד פורסם באותה הודעה, כי על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כ-75% מתושבי ישראל היום הם יהודים (כ-6.5 מיליון). וזאת על פי הקריטריונים הרשמיים של הרבנות הדתית. המשמעות של נתון זה היא שכיום, גם בחישוב לחומרה, למעלה ממחצית מסך כל אוכלוסיית העם היהודי, חיה ופועלת בישראל.³⁴

באפריל 2006, התפרסם באותו עיתון סקר חברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה,³⁵ שנעשה בשנים 2002-2004. על פי אותו סקר, 81 אחוזים מאוכלוסיית ישראל הגדירה עצמה כיהודית. הגדרה עצמית זו אינה על פי ההלכה, אלא על פי התפיסה העצמית, קרי על פי בחירה עצמית, חינוך או נטיית הלב. מסקר זה עולה כי 56 אחוזים מתושבי ישראל היהודים בני 20 ויותר, הגדירו עצמם כדתיים ואילו רק 44 אחוזים הגדירו עצמם כחילונים.

מדובר, אם כך, במדינה, שלא רק שמרבית תושביה יהודים, אלא שגם מרבית היהודים החיים בה רואים עצמם כמחויבים למסורת היהודית. האם זה אומר שהיצירה האמנותית שנוצרת בישראל ראויה להגדרה "יצירה אמנותית יהודית"? לגבי האמנות שמייצרים האמנים מקרב 56 האחוזים שרואים בעצמם דתיים התשובה היא כמעט מובנית מאליה, אבל מה לגבי האמנות שיוצרים יתר ה-44 האחוזים, שמגדירים את עצמם כחילונים?

34. <https://www.haaretz.co.il/news/education/1.4051303>

35. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1097702>

חלק זה מצביע על הקשר
המתחזק בין אמנות
ישראלית לאמנות
יהודית ומבקש לטעון כי
כל אמנות שנוצרת בארץ
על ידי הרוב היהודי היא
אמנות יהודית. הוא
גם מוכיח שכך תופס
העולם את היצירה
הנוצרת בישראל.

במציאות פוסט-פוסט מודרנית, ובמיוחד במציאות הישראלית של ימינו, כבר ברור שיצירה יהודית איננה שמורה רק לשומרי מצוות ואיננה שייכת רק למי שחובש כיפה. כל מי שמגדיר עצמו כיהודי, שנולד וגדל בישראל, גדל בתוך מסגרות שגם אם הן מוגדרות כחילוניות, הן יהודיות בהוויתן ובמהותן. גם ההגדרה העצמית של "היהודי החילוני" היא הגדרה רחבה מאד, שכן החופש שיש היום לפרט בהגדרת זהותו העצמית מאפשר מנעד רחב של זהויות בתוך החברה היהודית, מנעד שמרחיב את הגבולות ומטשטש אותם.

בתוך כך ראוי לתת גם את הדעת על כך שהגדרת היהדות הולכת ומתרחבת משני הכיוונים, גם מהכיוון החילוני שנפתח לעולם אמוני בלתי רבני ולוקח על עצמו אחריות על היותו יהודי, וגם מהכיוון הדתי, שנפתח לעולם יצירה חילוני ולוקח על עצמו התנסות אמנותית.

בישראל, כמו גם בתפוצות, גבולות ההגדרה הישנים של קבוצות וקהילות דתיות, מסורתיות או חילוניות, הולכים ונמחקים, ובתוך כך נפתחים מרחבים חדשים ובהם הגדרות חדשות ושונות של שייכות יהודית. בשוליהן של כל הגדרות אלו, הדתיות והחילוניות, מתקיימות תופעות מכילות רבגוניות, כשבישראל יש להן פנים רבות, בעיקר בעשור האחרון. הגדרות כמו "חרדי חדש", "פשרנים", "חרדל", "דתלשים", "דתי לאומי", "דתי תורני", "דתי לייט", "דתי שקוף", "דתי ליברלי", "חילוני חדש" ועוד, הולכות ותופסות את מקומן של ההגדרות הצרות הישנות. כך למשל הכיר לאחרונה משרד החינוך בורם חינוך חדש, שנקרא "חינוך משלב",³⁶ במסגרתו לומדים יחד ילדים דתיים וחילוניים בגנים ובבתי ספר משולבים.³⁷

בתוך היטשטשות הגבולות הישנים, מתקיימות תופעות חדשות כגון חרדים שחיים בתוך קיבוצים חילוניים, חברי הקהילה הלהט"בית שחיים בהתנחלויות דתיות, מבוגרים דתיים וחילוניים שפעילים במסגרות משולבות, דתיים שלומדים או פעילים במסגרות חילוניות, חילוניים שלוקחים חלק בפעילות אמונית, מסורתית, טקסית או לימודית, במסגרות הרבות שקיימות היום להתחדשות יהודית ועוד. בחברה סובלנית, מיוזגים כאלה מעשירים את חברי שתי הקהילות, על אחת כמה וכמה כשמדובר באמנים יוצרים וביצירה האמנותית, אשר מובילים ביצירתם ובפעולתם שינוי חברתי שמשמעותו חברה פתוחה יותר, סובלנית יותר, מאפשרת יותר, גמישה יותר, חברה שמקיימת שיח עם "האחר" שבקרבה.

האמנים, כמו הנביאים, מקדימים את זמנם. ברגישותם הם רואים את הנולד ומכוונים למציאות טובה יותר. ואכן, לאמנים, ליצירתם ולחשיפה של יצירתם, יש חלק חשוב באחריות על ההתקרבות ההדדית שמתרחשת בישראל בשנים האחרונות בין הקהילה החילונית לדתית. בתחום היצירה האמנותית נפתח לאחרונה מרחב חדש ופתוח, בעל מנעד גמיש מאד, שבו מתרחשת התמזגות פורצת גבולות של שתי הקהילות, החילונית והדתית. להתקרבות זו אחראים שני הצדדים, כשבין שתי הקבוצות מחברים האמנים החוזרים בתשובה.

אמנים חוזרים בתשובה, כגון מאיר בנאי ז"ל, אביתר בנאי, שולי רנד, יוסף עוזר, שי אוולאי ואחרים עוסקים רבות בקשר שבין אמנות לדת ומבקשים לחבר בין יצירה

36. <http://www.ynet.co.il/articles/o,7340,L-3568668,00.html>

37. <http://www.mako.co.il/home-family-kids/education/Article-c4c3d17b5b6e241006.htm>

חילונית לכאורה ליהדות. גם אמנים שמגדירים עצמם כחילונים מובהקים מתקרבים בשנים האחרונות לעולם הידע של ארון הספרים היהודי ושל מחשבת ישראל. די להקשיב לשירים של רע מוכיח וברי סחרוף ("שלום לך דודי"), עומר אדם ("שיר למעלות" או "אדון הסליחות"), שלמה ארצי ("והאמת") ועוד רבים אחרים כדי להבין שכפי שאמר המוזיקאי החילוני קובי אוז: "בישראל, החילוני האתאיסט כבר לא קיים, בוודאי לא בקרב האמנים".³⁸ גם אמנים דתיים, שחדרו ללב השיח האמנותי ה"חילוני", כגון יאיר אורבך, שהרה בלאו, אליעז כהן, יונתן רזאל ועוד מסייעים לחיבור ולדיפוזיה שנוצרה באמנות הישראלית. במציאות כזו, הפיצול ההיסטורי שחלק את היצירה היהודית לשניים – חילונית שנוצרת בישראל ויהודית – שנוצרת בתפוצות או בקרב שומרי מצוות – מיטשטש ונחלש.

גם העולם הרחב תופס לרוב את העשייה האמנותית שנוצרת בישראל כיצירה יהודית, גם אם האמן הוא חילוני מוחלט. אוניברסיטת ייל לדוגמה רכשה את עזבונו של המשורר יהודה עמיחי בגלל היותו משורר יהודי שכתב שירים ברגעים היסטוריים של הקמת המדינה וראשיתה, גם אם חי כחילוני מוחלט.³⁹ כש"י עגנון קיבל את פרס נובל לספרות,⁴⁰ היצירה הספרותית היהודית קיבלה את הפרס יחד עמו. כשפורסמה בגרדיאן הבריטי הידיעה על זכייתו של דויד גרוסמן בפרס מאן בוקר,⁴¹ התקיים בין המגיבים לידיעה דיון בהומור יהודי ולא בהומור ישראלי, ומערכת העיתון נאלצה להסיר תגובות אנטישמיות; וכשכוריאוגרף ישראלי חילוני כמו אוהד נהרין יוצר במסגרת להקת בת שבע, יצירה כמו "אחד מי יודע", לא נותר הרבה טעם לשאול את השאלה האם היצירה שנוצרת בישראל החילונית, היא יצירה יהודית.

עם זאת, חשוב להבהיר כי העובדה שאנחנו מגדירים את האמנויות הנוצרות בישראל כיצירה יהודית אינה אומרת שהיצירה שנוצרת בישראל אינה אוניברסאלית ואינה מצליחה לעסוק בנושאים גלובליים. התקשורת הפתוחה והניידות הזמינה והזולה שהביאו השנים האחרונות, פתחו את עולם היצירה הישראלי לעולם הגדול עוד יותר וכיום יותר ויותר אמנים ישראלים מצליחים בחו"ל ויוצרים שיח פתוח בין האמנות היהודית לבין הטרנדים הבולטים בעולם היצירה העולמי.

38. <http://www.mouse.co.il/music/articles/1.3293292>

39. <https://newswalla.co.il/item/52768>

40. <http://www.zionistarchives.org.il/datelst/Pages/Agnon.aspx>

41. <https://www.calcalist.co.il/consumer/articles/0,7340,L-3715261,00.html>

אמנויות כנוגדנים נגד חרם והפרדה

לאחר שביססנו את החיבור החזק והמשמעותי שהולך ונרקם בין אמנות ישראלית לאמנות יהודית וטענו גם כי האמנות היהודית שיוצאת מישראל יכולה להיות בעלת מסר אוניברסלי ובעל משמעות לכל מי שמדינת ישראל והקהילה שחיה בתוכה משמעותית עבורה, נבקש לטעון כעת כי לאמנים ולאמנויות הנוצרות בישראל יש תפקיד חשוב כשגוררים של חיבור ויצירת אלטרנטיבות לתופעות של סגירות תרבותית, שסעים חברתיים ומתחים בין קהילות בקרב כל העם היהודי.

מפגש בין תרבותי, שנערך באמצעות אירוע או התרחשות אמנותית, יכול לחולל שינוי עמדות, בין אם הוא מתקיים בישראל או מחוץ לגבולות ישראל. אמנות ותרבות ישראליות יכולים להוות גם כלי לבניית זהות וגם להוביל לשינוי חברתי בקרב יהדות העולם בכל העולם. מפגשים אמנותיים משותפים ליהדות התפוצות וליהדות ישראל, הם בעלי חשיבות רבה לחיזוק תחושת הזהות והשייכות, בהיותם מחזקים מעשירים ומאשררים.

למופעי אמנות, קונצרטים, מופעי רוק, מופעי מחול או תיאטרון, יש כוח עצום. הם מאחדים קהילה, ומעלים מחדש על נס את זהותה חרף פערי מקום, זמן ושפה והשקפות עולם. מפגשים כאלה תורמים להזדהות הדדית, והיום, יותר מאשר אי פעם, נחוץ לנו ליצור חיבור מחודש ושיתוף פעולה של חברי הקהילות היהודיות בתפוצות ובישראל על בסיס ערכים שעומדים בליבתן של כל האמנויות.

אבל למפגש בין האמנות הישראלית והאמנים הישראלים לעולם, יש גם תפקיד משמעותי וייחודי ביכולת להציג תרבות רב גונית ומגוונת מישראל ולהתמודד עם תופעות חמורות של החרמה ונידוי בינלאומי, כגון תופעת ה-BDS. לנוכחות של אמנים ישראלים בפסטיבלים, בכנסים בינלאומיים ובאירועי תרבות ואמנות אחרים ברחבי העולם יש חשיבות רבה מאד כי בעצם נוכחותם הם מעוררים ומעודדים שיח ונלחמים בהחרמה ובהתחפרות חסרת פשרות בעמדות המוצא. גם לנוכחות של האמנויות עצמן - ספרים, מופעי במה, אירועי הקרנה וכו' - ברחבי העולם יש חשיבות מכרעת, כי עצם נוכחותם על מפת האמנויות העולמית מחזקת את מעמדה של ישראל כיצואנית תרבות וכמדינה שיש בה ריבוי דעות ויצירה.

הצורך להציג את היצירה האמנותית הישראלית בעולם הגדול הוא גם צורך של האמנים היוצרים עצמם. היציאה אל מחוץ לגבולות הארץ היא כשלעצמה יש בה חוויה מכוונת. ישראל מדינה קטנה, שגבולותיה חסומים עליה מכל עבר ועבור מי שנולד בישראל, הצורך לצאת החוצה ולחצות את הגבולות הלוחצים הוא אדיר. המפגש עם התרבויות השונות בהן מוצגת היצירה, מעשיר את היוצר, מרחיב את עולמו ומטעין אותו בידע ובהתנסויות חווייתיות נוספות.

מדינות רבות בעולם המערבי מפעילות מכוני תרבות, שתפקידם הוא לחשוף את האמנות שיוצאת מהן אל מדינות היעד. כך עושה המועצה הבריטית, המכון הצרפתי, מכון גתה הגרמני, מכון סרוונטס הספרדי, מכון אדם מיצקביץ' הפולני ועוד.

חלק זה עוסק בתפקידה של האמנות הישראלית כשגרירה ברחבי העולם. הוא מצביע על יכולתה להציג את המורכבות ואת התופעות הפחות מוכרות שעוברות על החברה בישראל לעולם. הוא גם דן בכוחן של האמנויות לחבר בין יהדות העולם ליצירה היהודית היוצאת מישראל.

במדינת ישראל, עד היום, לא הוקם מכון דומה חרף הצורך הברור. בימים שלפני קום המדינה, דאגו הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית לסייע בחשיפתה של התרבות והאמנות הנוצרת בארץ ישראל ברחבי העולם. עם קום המדינה, הופקד הנושא בידי משרד החוץ והוקם אגף הקשתו"ם (קשרי תרבות ומדע)⁴², שזכה לתקצוב זעום וניסה ככל יכולתו להפיץ את התרבות והאמנויות הישראליות ברחבי העולם.

בספטמבר 2017 הוחלט להכפיף את אגף קשרי תרבות ומדע לאגף ההסברה של משרד החוץ, דבר שגרם לראש האגף, רפי גמזו, להתפטר ולפרסם מכתב נוקב בנושא. במכתב מלא בביקורת פנימית חריפה, שכותרתו "ברכות ודאגות", העלה גמזו חשש שהכפפת הייצוג התרבותי לאגף ההסברה, עשויה לפגוע במיצובה של ישראל בעולם החופשי ולגרום לכך ששיקול הסברתי יחדור להחלטה איזו אמנות ישראלית להוציא מגבולות הארץ:

"באחרונה חל כרסום בתפיסתה של ישראל כחברה במועדון הדמוקרטיה החופשיות ורבים מידידינו בחוגי התרבות ברחבי העולם מביעים את דאגתם וחששותיהם באוזנינו מכך. אני מקווה שמי שימונה לתפקיד יעמוד ברוח הפרצים הפופוליסטית המנשבת בסביבתנו, וימנע חזרתה לשיקולינו המקצועיים, זאת למען נמשיך לחזק ולתחזק את ההתייחסות לישראל כאל דמוקרטיה שמייצרת ומייצאת תרבות איכותית, פלורליסטית ותוססת, שהרי זו חובתנו המקצועית כעובדי ציבור וכדיפלומטים שאחראים על השיח עם קובעי המדיניות והציבוריים ברחבי העולם".

במכתבו מתריע גמזו מפני התערבות בתכנים ומפני הסכנה שבהכתמתם של תוצרי התרבות והאמנות והפיכתם למניפולציות תעמולתיות:

"קבלת החלטות נכונה, ולעיתים גם אמיצה, היא זו שמוכיחה שהקביעה 'הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון' היא המחאה שיש לה כסוי. אין ספק שתפיסתה של ישראל כמדינה יצרנית ויצואנית תרבות איכותית, דמוקרטית שמנהלת שיח פנימי פתוח, דיון אמיץ שאינו נרתע גם מבדיקה וביקורת עצמית, שמטפחת חופש ביטוי יצירתי ואמנותי, היא זו שתורמת לקרבה והזדהות של אותן מדינות עמנו, ולהענקת תעודת חבר לישראל במועדות הדמוקרטיות החופשיות. אין זה סוד שלאחרונה חל כרסום בתפיסתה של ישראל ככזו, ורבים מידידינו ואנשי הקשר שלנו בחוגי התרבות ברחבי העולם מביעים את דאגתם וחששותיהם באוזנינו מכך".⁴³

לא ניתן להפריז בחשיבותה של הפצת האמנות הישראלית כשהיא פטורה מהתערבות ממשלתית. בכל מקום בעולם בו אמנות ישראלית מוצגת, היא עושה שירות אדיר בעד פלורליזם, ופועלת באופן מעשי בעצם הופעתה נגד BDS כשהיא ממצבת מחדש את ישראל כמקום הומניסטי, ערכי וחדשני.

לפעולות של ארגון BDS⁴⁴ יש השלכות חמורות על סיכויי הופעתה של היצירה הישראלית בעולם ועל התקבלותה. גופים יוצרים ומופיעים בעולם, פסטיבלים וכנסים

42. http://mfagov.il/MFAHEB/AboutUs/Divisions/Public_Diplomacy/Pages/Kashtum.aspx

43. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5022079,00.html>

44. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/premium-1.3867407>

תרבות נמנעים מלהזמין יוצרים אמנים ומבצעים ישראלים, לפעמים אפילו רק כדי לחסוך לעצמם את ההפגנות ואת האיומים שהארגון החרם הפלסטיני מטיל עליהם. כתוצאה מכך, פחות ופחות יוצרים ואמנים ישראלים מוזמנים להציג את יצירתם, ופחות ופחות יצירות ישראליות מוצגות במסגרות בינלאומיות.

ילדים מציירים על קיר גרפיטי ענק,
מתוך התערוכה "בשינוי מתמיד", מוזיאון תל אביב לאמנות, 2017
צילום באדיבות מוזיאון תל אביב

חלק שלישי

דוגמאות מן השטח

מתוך המופע של קבוצת התיאטרון איבסו, שכל שחקניה חרשים, צילום: יאיר מיוחס

פרק זה יפרוס תצוגה רחבה של שדה האמנות בישראל ויצגי דוגמאות בולטות לעשייה החברתית העשירה שמתקיימת בקרב גופי תרבות ואמנויות בישראל.

הוא יגדיר את היתרון היחסי של האמנויות הישראליות, יצביע על המגמות החזקות שקיימות כיום ועל אלו שרק נובטות בימים אלו וימנה דוגמאות לפרויקטים מעניינים שמקדמים בעזרת אמנות שינוי חברתי.

חשוב לציין כי לא מדובר בתמונה המלאה של הנעשה בתחום האמנויות וכי הדוגמאות נועדו רק להצביע על העושר הגדול של העשייה החברתית שגופי האמנויות השונים מקיימים ועל הפוטנציאל האדיר שעוד טמון בפעילות זו.

על מנת להשלים את התמונה אנחנו מזמינים אתכם לקיים מחקר עומק של התחום ובמקביל לקרוא בעיון את "חמש הדרכים" לשינוי חברתי שמדריך זה בחר להתמקד בהן ויוצגו בהרחבה בפרק הבא. כמו כן, חשוב להדגיש כי אין לראות בדוגמאות המובאות כאן כהמלצה להשקעה או כניסיון להציג את התמונה המלאה של העשייה החברתית בתחום האמנויות.

מדינת ישראל, כמדינת קיבוץ גלויות, מאופיינת בריבוי תרבויות שמתקיימות זו לצד זו. בהיותה מדינת הגירה, שאוכלוסייתה התקבצה אליה מכל קצוות תבל (וזאת הרבה לפני שנושא ההגירה הפך להיות מאפיין מרכזי של חברות כה רבות בעולם המערבי), היא נהנית מיתרון תרבותי יחסי, שמתבטא בהשפעות רב תרבותיות מגוונות, עמוקות ועשירות על היצירה התרבותית, המדעית והאקדמית בכלל ועל האמנויות בפרט.

מצב זה של עושר וגיוון תרבותי, מביא לפיתוחה של יצירה מאתגרת, ייחודית ויוצאת דופן, שמצד אחד יודעת לפנות לכל קהילה בנפרד ומהצד השני יודעת לחבר בין תרבויות, תפיסות ומסורות לכדי יצירה עמוקה וכוללנית. המפגש הבינתרבותי מציב סטנדרטים גבוהים מאד ליצירה ומהווה מקור של השראה, גירוי ועידוד של יצירה מרובדת, מורכבת ומאתגרת יותר.

אם נסיף למתחים הבינתרבותיים גם את המתחים הביטחוניים, הדתיים והפוליטיים ששוררים בישראל – נקבל חברה עוד יותר ייחודית שהמציאות היומיומית בה מחייבת את היוצרים שפועלים בה להיות ערניים, רגישים, מקוריים וחדשניים. המציאות בישראל, על כל האתגרים שהיא מציבה, מדשנת את הקרקע שבה האמנות מטיבה לשגשג ולפרוח, חרף כל הקשיים והאתגרים שמנינו בפרק הקודם. הדינמיקה המתקיימת בארץ, שאין שני לה בשום מקום בעולם, מהווה גורם מעורר, מגרה, מאתגר, שממנו נובעים האינטנסיביות, התעוזה, הגיוון והדרמטיות, שכל כך מאפיינים את האמנות הישראלית.

אמנים ישראלים נתפסים בארץ ובעולם כמקוריים, יצירתיים ונועזים. הם לוקחים סיכונים, מאתגרים את הקהל ועוסקים בדילמות שמקדימות את זמנן. הם מדברים ויוצרים בשפה שהיא בו זמנית מקומית ואוניברסלית. הם נתפסים כמי שאינם חוששים ממורכבות ומעומק, כיאה לחברה בתוכה הם פועלים. ההצלחה הבינלאומית של האמנות הישראלית, יחד עם הקשיים שאותם מנינו בפרקים הקודמים, הביאה לכך שבשנים האחרונות רבים מאמני הארץ עברו להתגורר ולפעול בחו"ל ויצרו מעין מושבות של אמנות ישראלית שפועלת בבירות רבות במערב.

כפי שכבר הודגם בפרק הראשון, האמנים ומוסדות התרבות והאמנות, שבהם הם פועלים, מובילים בהכרח לשינוי חברתי, בין אם הם מצהירים על כך בפומבי ובין אם זו אינה המטרה הישירה של יצירתם. האמנים והמוסדות השונים עושים שימוש באמנותם כדי להנחיל את הרעיונות החברתיים שהם מאמינים בהם וזו ככל הנראה אחת הסיבות המרכזיות לכך שאנחנו רואים כל כך הרבה מוסדות וארגוני תרבות מקדמים עשייה חברתית משמעותית במסגרת הפעילות שלהם, חרף כל הקשיים והאתגרים שנסקרו בפרק השני.

פרק זה סוקר במבט על מרחבים מרכזיים בשדה היצירה הישראלית ומתמקד בהצגת דוגמאות מובילות ומעוררות עניין של הפעילות החברתית שמתקיימת במטרה לחולל שינוי חברתי עמוק ומשמעותי בישראל. הוא מצביע על מגמות,

מדגים את תחומי העשייה הבולטים וסוקר דוגמאות להזדמנויות להשקעה חברתית וחינוכית נוספת בשדה האמנויות בישראל. דוגמאות אלה מאפשרות הצצה לנעשה בתחום ולפוטנציאל הגדול שטמון בו.

הפעילויות שנסקרות בדוגמאות אשר מובאות בחלק זה הן כאלה שמתקיימות בתוך מסגרות של פעילות אמנותית מקצועית משלל תחומי האמנויות ופעילותם זו מתקיימת ומוצגת בישראל (ולפעמים גם מחוץ לישראל) ברמה מקומית או ארצית. כל התכניות והפרויקטים שייסקרו בחלק זה מתקיימים במסגרת גופים יוצרים מקצועיים - בתי ספר לאמנות, מוסדות תרבות, או גופים שמקדמים או מנגישים אמנויות - והם מקדמים שינוי תרבותי וחברתי בישראל ועוסקים בטיפול חשיבה יצירתית, מקורית ואוונגרדית, מעודדים את חופש הביטוי, שואפים להשפיע על הקהל ועל דעת הקהל ומהווים כלי ליצירת זהות ולבניית קהילה. התכניות והפרויקטים גם פועלים לחזק ערכים הומניסטיים ובכללם סובלנות, ראיית נקודת מבטו של ה"אחר" בחברה, התחשבות בזולת וכל אותם פרמטרים שמנינו בפרק הראשון כיתרונות של עיסוק באמנויות.

בציון הדוגמאות של הפעילויות הקהילתיות, החברתיות והחינוכיות שמתקיימות במסגרת הגופים, הושם דגש על פעילויות שחותרות לשילוב, גישור, חיבור, עירוב או קירוב בין מגזרים וקבוצות בחברה הישראלית כגון: ערבים ויהודים, חילוניים דתיים וחרדים, מרכז ופריפריה, עולים וותיקים, בעלי מוגבלויות ואחרים. כמו כן הושם דגש על פרויקטים שמהווים גשר בין ישראל לבין קהילות יהודיות חילונית בתפוצות, בכל המקרים בהם זוהו פרויקטים כאלה.

כל הגופים שמובאים בדוגמאות שהסקירה מתייחסת אליהם, פועלים במסגרת ארגונים שלא למטרות רווח, למעט אם צוין אחרת.

בהחלטה מכוונת לא מובאות בסקירה זו דוגמאות לפעילויות אמנותיות שאין לצדן פעילות קהילתית או חינוכית מוגדרת, אשר מכוונת במיוחד ובאופן מוגדר למטרה של שינוי חברתי. זאת, למרות שכבר הוכחנו בפרקים הקודמים שכל יצירה אמנותית פעילות של יצירה אמנותית, יש בה משום עשייה למען שינוי חברתי.

הפרויקטים המוצגים בדוגמאות מייצגים את המגוון הרחב והעשיר של העשייה בתחום. למרות המאמץ להציג את המיטב שבהם, ישנם פרויקטים טובים רבים נוספים על אלה המובאים כאן, שאינם מוזכרים במדריך.

החלוקה לתחומים בדוגמאות המובאות להלן היא על פי המקובל בעולם הקלאסי ובמערכת הקיימת בישראל לאיסוף מידע על מוסדות ופעילויות בתחום התרבות: גופים יוצרים, מבצעים ואוצרים נסקרים בדוח בתחומי אמנויות במה, ובכללן מחול (קלאסי, מודרני ואתני), תיאטרון (קונבנציונלי, פרינג' וחזותי, תיאטרון חפצים ובובות), מוזיקה (קלאסית, אתנית ופופולרית) ואופרה, האמנויות החזותיות, ובכללן ציור, פיסול, מיצגים, וידיאו ארט וכן מוזיאונים ואמנויות הספרות.

אם לא צוין אחרת, מסתמכים הנתונים בחלק זה של החוברת על נתוני המרכז למידע ולמחקר של מנהל התרבות מיסודו של משרד התרבות והספורט, אשר מופעל על ידי פילת. המרכז למידע ולמחקר של מנהל התרבות סוקר את הפעילויות בשדה התרבות עבור משרד התרבות, אשר מתבסס על נתונים אלה לצורך ביצוע השקלול

התחשיבי של גובה התמיכה המגיעה למוסדות בהתאמה להיקפי ולמהות פעילותם. חוברות פילת הערכניות ביותר שפורסמו לציבור בשלב זה של כתיבת החוברת הן של סיכומי פעילות של שנת 2015, והן נמצאות כולן באתר.

לצד הנתונים הרשמיים, מסתמך מסמך זה גם על ידע אישי, גם על ראיונות שהתקיימו עם אנשים שונים במהלך העבודה על החוברת וגם על המידע שמופיע באתרים של גופים השונים שנסקרו כאן. כדי לא להפריע לשטף הקריאה, ההפניה לאתרי האינטרנט של הגופים השונים מופיעה בהערות שולים.

כח האיזון – להקת ורטיגו

תחום אמנויות הבמה, הכולל מופעי תיאטרון מסוגים שונים ומופעי מחול שונים, מפותח ופעיל מאד בישראל, והמאפיין העיקרי שלו הוא פרישתו על פני כל מפת הארץ. צריכת אמנויות הבמה בישראל היא מהגבוהות בעולם, ותופעה יוצאת דופן ומיוחדת לישראל היא העובדה שצריכה זו מבוזרת לאורכה ולרוחבה של המדינה.

תופעה זו, של ביזור גיאוגרפי גבוה של צריכת התרבות, מקורה בשילוב מוצלח שהתקיים לאורך שנים בין פרויקט "אמנות לעם" (שאינו פעיל כבר למעלה משני עשורים) שסבסד את המופעים בפריפריה, לבין פרויקט בניית אולמות והיכלי תרבות ברחבי הארץ (בתחילה אולמות מופת שנבנו ביוזמת ההסתדרות ואחר כך אולמות והיכלי תרבות שנבנו ביוזמת ובמימון מפעל הפיס), שסיפק להן במה כמעט בכל רחבי המדינה.

מרבית בתייהם של הגופים היוצרים בתחום אמנויות הבמה ממוקמים אומנם בתל אביב, אבל באופן ייחודי לישראל, גופים אלו מופיעים בו זמנית גם באולם הבית שלהם וגם נודדים בין האולמות הפזורים בכל חלקי המדינה. ומכיוון שישראל הנה מדינה קטנה, ההגעה להיכלי התרבות ולאולמות הרבים הפזורים בה אינה כרוכה במאמץ גדול או בהתארגנות מורכבת. לכן ההפרדה המקובלת בעולם, בין להקות נודדות, ללהקות שמציגות רק באולם הבית, אינה קיימת כמעט בישראל וכמעט כל הגופים העוסקים באמנויות הבמה מופיעים גם במרכז וגם בפריפריה כמעט כל ערב.

מחול (קלאסי, מודרני ואתני)

בשלושת העשורים האחרונים הפך המחול הישראלי לשם דבר בעולם כולו. המחול, כאמנות שמתקשרת כוריאוגרפיה בימתית של רעיונות, תפיסות אסתטיות, צורות ומקצבים, אינו נזקק לשפה מילולית ולתרגום כדי להצליח מעבר לים.

מרכז סוזן דלל בשכונת נווה צדק שבתל אביב, להקת בת-שבע וההישגים של המנהל האמנותי שלה, אוהד נהרין, יחד עם פעילות נרחבת של להקות וקבוצות מחול מסוגים שונים, הפכו את ישראל למרכז נחשב למחול. הרכבי המחול הישראליים פרושים על פני הארץ כולה, מגעתון שבצפון ועד באר שבע שבדרום, כשגם קיבוצים, כפרים אקולוגיים ועוד מהווים בית ללהקות מחול בארץ.

חשוב לציין כי תחום המחול בישראל בולט גם בפעילות במסגרות מקצועיות פנים מגוריות. כך ניתן למצוא הרכבי מחול חרדי לגברים, הרכבי מחול חרדי לנשים, הרכבי מחול דתי (לא חרדי) שמיועד לנשים, הרכבי מחול ערביים לנשים וכו"ב. הרכבים אלה מחזקים בפעולתם האמנותית את הקהילה שבקרבה הם פועלים, מסייעים בבניית זהותה, פותחים אותה לשינויים שמתחוללים בחברה סביב ובכך מייצרים שינוי חברתי.

הרכבי מחול אחרים הם הרכבים מקצועיים שפועלים על קו התפר בין מגזרי החברה השונים, והם משלבים רקדנים דתיים וחילוניים, ערבים ויהודים וכדו' וחלקם פועלים על קו התפר הגיאוגרפי או על קו התפר החברתי של ישראל, ומשלבים בפעילותם האמנותית אוכלוסיות מגוונות לרבות אוכלוסיות של בעלי מוגבלויות למיניהם.

על פי סיכום הפעילות השנתית של להקות המחול בישראל בשנת 2015, פעלו בה לא פחות מ-12 להקות מחול ממוסדות, לצד כ-60 כוריאוגרפים עצמאיים ו-77 להקות לא ממוסדות של אמנים צעירים שפועלים באופן קבוע בתחום המחול. מבחינה סגנונית, על פי הגדרת הלהקות, כמחצית מיצירות המחול היו בסגנון מודרני עכשווי, כרבע בסגנון פלמנקו, כחמישית בסגנון רב תחומי ותיאטרון מחול וכחמישה אחוזים בסגנון קלאסי וניאו קלאסי, וכשני אחוזים בסגנונות אחרים (אתני, טנגו, ג'ז ומחול ישראלי).

בשנת 2015 הוצגו בישראל 1,308 יצירות מחול בשישה מרכזי מחול (מרכז סוזן דלל, מרכז תמונע, מרכז מחול ורטיגו, מחסן 2, מרכז מחול שלם ומרכז מחול אדמה). 1,216 מתוכם (93 אחוזים!) חוברו על ידי כוריאוגרפים ישראלים ו-415 מהן (32 אחוזים) היו יצירות חדשות. סה"כ צפו ביצירות השונות שהועלו ב-2015 כחצי מיליון מבקרים וכרבע מיליון מבקרים נוספים ראו יצירות מחול ישראליות שהוצגו בחו"ל.

ההכנסות של כל גופי המחול מקבלי התמיכה הציבורית הסתכמו ב-112 מיליון שקל. 31 אחוזים מההכנסות הגיע מתמיכות משרד התרבות, שבעה אחוזים הגיעו מהרשויות המקומיות ו-57 אחוזים מההכנסות היו הכנסות עצמאיות (כרטיסים, מנויים, מופעים ומכירה למוסדות, הופעות בחו"ל, הכנסות משכר לימוד, סדנאות, תרומות וקרנות).

כמעט כל להקות המחול הממוסדות בישראל מקיימות פעילות חברתית קהילתית במקביל למופעים שהן מעלות. להקת המחול "**בת שבע**", שנחשבת ללהקה המובילה בארץ, מפעילה, בין היתר, את הפרויקט רקדן בקהילה, שנועד לאתר ולפתח כישרון מקומי באמצעות מפגשים שבועיים המועברים על ידי רקדן הלהקה או האנסמבל לשעבר ואת החממה לתלמידי מחול מחוננים, שמאפשרת לתלמידי מחול מכל הארץ להכיר באופן מקצועי את תהליכי העבודה של להקת בת-שבע.²

להקת המחול "**ורטיגו**" מפעילה בכפר האקולוגי שהקימה תוכניות קהילתיות-חברתיות ברוח ההתחדשות היהודית וסדנאות רוחניות שמשלבות יהדות פלורליסטית עם שמירה על הסביבה. כמו כן, הלהקה גם משלבת, בין יתר פעילותה החברתית, רקדנים עם מוגבלויות שונות, מתוך כוונה לשפר ולקדם את מעמדם של בעלי המוגבלויות בחברה הישראלית.³

1. דוח פילת 2015 בתחום המחול:

[https://www.pilat.co.il/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96-](https://www.pilat.co.il/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96-%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%95%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8%D7%99-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/#.Wf7VIWgjQ2x)

[-D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%95%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8](https://www.pilat.co.il/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96-%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%95%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8%D7%99-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/#.Wf7VIWgjQ2x)

[D7%99-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/#.Wf7VIWgjQ2x](https://www.pilat.co.il/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96-%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%95%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8%D7%99-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA/#.Wf7VIWgjQ2x)

2. <https://batsheva.co.il/he/home>

3. <http://vertigo.org.il/>

להקת המחול "ענבל פינטו ואבשלום פולק" מקצה, בין היתר, כרטיסים לאוכלוסיות עם צרכים מיוחדים, מאמצת קבוצות של נוער בסיכון ומקיימת מפגשים של שיח מחול, שנועד להדק את הקשר שבין היוצרים לצופים.⁴ להקת המחול "קמע", שפועלת בבאר שבע, מציעה, בין היתר, את תוכנית קמע בקהילה, שמקנה לתלמידים מבתי הספר למחול בבאר שבע היכרות ומפגש ישיר עם מחול אמנותי מקצועי ואת ימי העשרה שנתפרים במשותף עם האורחים ובהתאם לצרכיהם ורמת המחול שלהם.⁵

קבוצת המחול "ק.ט.מ.ו.י." מירושלים מפעילה מאז 2014 את התוכנית "מיפו עד אגריפס", ובמסגרתה מוצגים במרחב הפתוח של שוק מחנה יהודה בירושלים עשרות עבודות מחול לקהל הרחב. החזון שעומד מאחורי האירועים הוא לחבר את הרחוב הירושלמי למחול הישראלי.⁶

תיאטרון (קונבנציונלי, פרינג' וחזותי, תיאטרון חפצים ובובות)

בישראל נמכרים מדי שנה כחמישה מיליון כרטיסים למופעי תיאטרון, יותר מאשר לספורט הפופולרי ביותר בארץ - הכדורגל. זהו מספר מרשים, במיוחד כשלווקחים בחשבון שמספר התושבים בארץ הוא 8.5 מיליון בלבד, והוא מלמד על הנורמה המקובלת של הליכה לתיאטרון כאמצעי בילוי שגרתי בישראל.

התיאטרון הפופולרי ביותר בישראל הוא התיאטרון הרפרטוארי, שמוצג בכל רחבי הארץ. חרף הזעזועים והשינויים שחלו בשלושים השנים האחרונות בתרבות הפנאי בארץ ובעולם, נראה כי שיטת ההפצה הוותיקה של אמנות לעם ממשיכה להוכיח את עצמה, ויחד עם פריסה ארצית של היכלי תרבות ומבני תיאטרון שמציעים במות ואולמות, נוצרה מסורת של צריכת תיאטרון כעניין שבשגרה בקרב אוכלוסיות מגוונות כמעט בכל רחבי הארץ.

לצד התיאטרונים הגדולים שפועלים בישראל - הבימה, הקאמרי ובית ליסין - שמפיקים את מרבית ההצגות, פועלים גם תיאטרונים בינוניים וקטנים, שמעלים מדי ערב סוגים שונים של הצגות וזוכים להצלחה אדירה בארץ ובעולם.

על פי סיכום הפעילות השנתית של התיאטרונים הציבוריים בישראל בשנת 2015,⁷ פועלים בישראל 55 גופים תיאטרוניים שנתמכים על ידי מינהל התרבות שבמשרד התרבות והספורט. שלושה מהם מוגדרים כגדולים, שמונה כתיאטרונים בינוניים, שבעה קטנים והיתר מתחלקים בין 11 תיאטרוני ילדים ו-24 קבוצות תיאטרון.

4. <http://www.inbalpinto.com/>

5. <https://www.kameadance.com/>

6. <https://catamon.com>

7. דוח פילת 2015 בתחום התיאטרונים הציבוריים בישראל, שם.

בשנת 2015, העלו גופים אלה למעלה מ-1,000 מופעים שונים, כשרק רבע מהם הוגדרו כמופעים חדשים. למעלה מ-80 אחוזים מהמחזות שהועלו בתיאטרונים השונים היו מחזות מקוריים שנכתבו על ידי מחזאים ישראלים. כ-60 אחוזים מכלל ההופעות השונות התקיימו ביישובים בעלי רמה סוציו-אקונומית גבוהה ו-25 תיאטרונים יצאו בשנה זו להופיע בחו"ל ולהציג תיאטרון ישראלי איכותי ב-32 מדינות ברחבי העולם.

הכנסותיהם של התיאטרונים הציבוריים בשנת 2015 עמדו על כ-500 מיליון שקל, כאשר כ-60 אחוז הסכום הוא הכנסות עצמיות ורק 22 אחוזים מההכנסות הועברו לתיאטרונים ממנהל תרבות.

גם בתחום התיאטרון ניכרת פעילות רחבה שנובעת מתוך השאיפה לחולל שינוי חברתי בישראל ולהפוך את החברה לפתוחה ומכילה יותר. "התיאטרון הלאומי הבימה", לדוגמה, מקיים בין היתר את ימי תיאטרון לנוער, שעיקרם הזדמנות משמעותית לחינוך לאמנות שבהם תלמידים מכל רחבי הארץ מגיעים בהסעות לתיאטרון, משתתפים בדיון לפני ההצגה, מתנסים באלתור, לומדים משחק, בימוי ואביזרים, מסיירים מאחורי הקלעים, שם הם גם לומדים על ההיסטוריה העשירה של התיאטרון. הבימה גם, בין היתר פעילותיו, יוזם את פרויקט "חוצה ישראל" שמתקיים ביישובי הפריפריה ומאפשר לקהל תלמידים ומבוגרים, שלא מאזור המרכז, ללמוד על התיאטרון.⁸

"תיאטרון הקאמרי" פועל לחיזוק התרבות בפריפריה, לעידוד מפגשים בין בני נוער וצעירים יהודים וערבים ומקיים עבודה ייחודית עם ניצולי שואה. הפרויקט הייחודי "שוליתנות" מכשיר נוער בסיכון לעבודה בתיאטרון ופעילותה של קרן ליאור, לזכרו של ליאור ושינסקי ז"ל מסייעת בהנגשת התיאטרון לחילולי צה"ל.⁹

"תיאטרון בית לסין" מפעיל, בין היתר, את בית ספר למחזאים בשיתוף עם סדנאות הבמה, במטרה להכשיר דור צעיר של יוצרים מיומנים ברמה מקצועית גבוהה.¹⁰ "התיאטרון העירוני חיפה" מפעיל, בין היתר, את תיאטרוןי - פרויקט ביוזמה משותפת עם אתו"ס - שמציג הצגות תיאטרון מובחרות לילדים בכל שבת בבוקר.¹¹ המחלקה החינוכית של "תיאטרון באר שבע", שהוקם כניסיון חברתי חלוצי בבירת הנגב, מקיימת פעילות משלימה לכ-5,000 ילדים, בני נוער, חיילים, סטודנטים ומבוגרים מרחבי הנגב והתיאטרון מקפיד על שיתופי פעולה עם ארגונים וגופים חברתיים שונים, שמקבלים כרטיסי הזמנה או כרטיסים מוזלים למופעים השונים. תיאטרון באר שבע מפעיל גם כ-4 פרויקטים שונים שעוסקים באוכלוסיות מיוחדות ומפעיל קורס מיוחד למורים בשיתוף התאחדות המורים הארצית.¹²

"תיאטרון גשר", שפועל ביפו ונוסד בראשית שנות ה-90 על ידי עולים ממדינות חבר המדינות, פועל במגוון תוכניות והדרכות לשילוב אוכלוסיית דוברי הרוסית וליצירת חברה משותפת ולכידות חברתית.¹³

8. <https://www.habima.co.il/article/info/>

9. <http://www.cameri.co.il/>

10. <https://www.lessin.co.il/>

11. <https://www.hti.co.il/>

12. <http://www.b7t.co.il/>

13. <http://www.gesher-theatre.co.il/he/>

"תיאטרון היידישפיל", שמבקש להציל את התרבות ואת השפה היידיט, מפעיל, בין היתר, את התוכנית **"תיאטרון החסד"**, שמתארכת מדי שנה כ־150 פעם בבתי אבות ובמוסדות גריאטריים בכל רחבי הארץ. התיאטרון מקיים גם מדי שנה עצרת שנתית ליום השואה והגבורה ומעלה הצגות בנושא ומציג הצגות תיאטרון מהרפורטאר שלו בבתי ספר, בשפות עברית, יידיש, ערבית ורוסית.¹⁴

בנוסף לפעילות של תיאטרונים מוסדיים אלו, קבוצות תיאטרון ותיאטרונים קטנים יותר מקיימים גם הם פעילויות שונות שמבקשות לקדם שינוי חברתי ולפתוח את החברה שבה אנחנו פועלים.

עמותת **"השתחויה"** מפעילה, בין היתר, את הפרויקט **"לדבר שישמעו"**, פרויקט תיאטרון וקולנוע ליוצאי אתיופיה, שמסייע לרבים מבני ובנות הקהילה האתיופית לעסוק בעזרת כלים אמנותיים בנושאים בוערים וכואבים ובהם פערם בחינוך, תעסוקה, קשיי השפה ופער הדורות. העמותה מפעילה גם את **"במה להנגשה"** – קבוצת תיאטרון וקולנוע קהילתי לאנשים בעלי צרכים מיוחדים. הקבוצה מסבירה וממחישה, בעזרת יצירות בימתיות, לאנשים שאינם בעלי מוגבלות עד כמה חיי היומיום של בעלי המוגבלויות מורכבות וקשות. השתחויה מפעילה גם את **"קשישים יוצרים חיים"** – קבוצת תיאטרון וקולנוע קהילתי לבני גיל הזהב ואת **"מדברים באותה השפה"**. קבוצת תיאטרון וקולנוע לעולים חדשים.¹⁵

"מרכז נא לגעת", שפועל בנמל יפו, מהווה מקום מפגש ייחודי בין אנשים בעלי לקויות ראייה ושמיעה לבין הקהל הרחב. המרכז מהווה מרחב לדיאלוג שוויוני. המרכז מפעיל, בין היתר, את מסעדת החושך בלאקאאוט ואת מתחם האירועים קפיש ומאז פתיחתו ביקרו בו כ־800 אלף איש.¹⁶

עוד ראוי לציין גם את **"התיאטרון היהודי פלסטיני למען שלום"**, שמורכב מקבוצת שחקנים יהודים ופלסטינים מתל אביב וטול כרם שלחמו בשטחים. קבוצה זו פועלת זה למעלה מעשור באמצעות תיאטרון בניסיון לקרב את בין הצדדים. הקבוצה משתמשת בפעילות תיאטרון המבוססת על מודל "תיאטרון המדוכאים" של אוגוסטו בואל. מודל זה מבקש להביא לשנוי המציאות באמצעות תיאטרון.¹⁷

פעילות נוספת הראויה לציון היא **אביסו** – קבוצת התיאטרון הראשונה והיחידה מסוגה בישראל. הקבוצה, שפועלת כחלק מפרויקט המחקר הבינתחומי המתנהל באוניברסיטת חיפה, החלה לפעול בקיץ 2014 והיא מונה שמונה שחקנים, רובם ככולם חירשים וכבדי שמיעה, אשר שפת הסימנים הישראלית היא שפתם העיקרית. הקבוצה משלבת את שפת הסימנים עם תיאטרון פיזי על מנת לפתח שפה בימתית ייחודית עבור צופים חירשים ושומעים כאחד.¹⁸

14. <http://www.yiddishpiel.co.il/>

15. <https://h-ta.co.il/>

16. <http://nalagaat.org.il/>

17. http://www.arab-hebrew-theatre.org.il/about_us.php

18. <https://www.habait-theatre.org.il/he/100>

מופע מחול של ק.ט.מ.ו.ן בשוק מחנה יהודה, 2014

נגני פילמונית הרחוב. נגני רחוב שמתקבצים יחד למופיעים בהרכבים שונים

מוזיקה (קלאסית, מודרנית, אתנית, דתית ואופרה)

המוזיקה הישראלית מבטאת אולי טוב יותר מכל סוג יצירה אחרת את קיבוץ הגלויות שממנו מורכבת החברה הישראלית. היא משלבת ומחדדת סגנונות, מקצבים וכלים שהתקבצו אל ישראל מכל התפוצות וסופחת אליה באופן טבעי השפעות וטרנדים מכל קצוות תבל.

למוזיקה היהודית ולפיוטים שהושמעו ונוגנו בקהילות היהודיות השונות ולמוזיקה הים תיכונית המקומית יש כיום השפעה חזקה במיוחד, הן על המוזיקה הפופולרית והן על המוזיקה הקלאסית שנכתבת ומבוצעת בארץ. החיבורים והשילובים בין הקצוות השונים שמשפיעים על המוזיקה בארץ הופכים אותה לייחודית ומצליחה בכל העולם.

המוזיקה הישראלית היא אחת השגרירות הבולטות ביותר של האמנויות הישראליות ויוצרים, מבצעים ויצירות ישראליות מושמעות על במות ובתחנות רדיו וטלוויזיה מסביב לעולם, באופן שאינו פרופורציונלי לגודלה של האוכלוסייה הישראלית.

בדו"ח המסכם את הפעילות של שנת 2015 בתחום המוזיקה,¹⁹ מדווח על פעילותם של 74 גופים מוסיקליים שנתמכו על ידי מינהל התרבות. חשוב לציין כי דוח זה אינו סוקר את פעילותם של כל הגופים שעוסקים בפעילות מוזיקלית, שכן מרבית הפעילות המוזיקלית בישראל שנתפסת כפעילות פופולרית, אינה נתמכת על ידי מנהל התרבות.

על פי אותו דו"ח, בשנת 2015 נוגנו 2,857 קונצרטים, להם האזינו 1,386,963 מבקרים. מתוך כלל הקונצרטים, 156 חוברו על ידי מלחינים ישראלים. פרט מעניין שעולה מהדו"ח הוא שרק מחצית מהקונצרטים שנוגנו בוצעו בתל אביב וסביבתה (51 אחוזים) והיתר נוגנו מחוץ למה שנחשב למרכז של היצירה בארץ. 12 מתוך הגופים המוזיקליים המופיעים בדו"ח ערכו ב-2015 סיורים בחו"ל, במהלכם נוגנו 132 יצירות (כש-47 מהן הן של מלחינים ישראלים) ב-29 מדינות שונות.

התמיכה הציבורית (משרד התרבות ורשויות מקומיות) בגופים המוזיקליים שמופיעים בדו"ח עמדה על כ-38 אחוזים מהכנסותיהם, כשאת היתר הם מגייסים ממכירת כרטיסים ותרומות של קרנות וגופים פרטיים.

כמעט כל הגופים שלא למטרת רווח שעוסקים ביצירת ובהשמעת מוזיקה בארץ מעורבים בפרויקטים חברתיים וקהילתיים מסוג זה או אחר, כאשר רבים מהם מבקשים להשתלב בקהילה ולחולל שינוי חברתי בעזרת המוזיקה וכוחה המאחד.

"התזמורת הפילהרמונית", אחת מהתזמורות הנחשבות ביותר בעולם, מפעילה, בין היתר את תכנית **"סולמות"**, שמבקשת להציע חינוך מוזיקלי לילדים בסיכון מכלל המגזרים בישראל. התכנית, שלומדים בה כ-1,200 ילדים מכל רחבי הארץ, מבוססת

19. דוח פילת 2015 בתחום הגופים המוסיקליים בישראל, שם.

על האמונה שנגינה משותפת וחשיפה למוזיקה מסייעת לפתח ולשכלל כישורים חברתיים. חשוב לציין גם את תוכנית סולמות המיוחדת לילדים עיוורים.²⁰ התזמורת מפעילה גם את תכנית "מפתח" שמציגה מוזיקה קלאסית בבתי ספר ובכיתות בכל רחבי הארץ וכן תכניות מיוחדות שמפגישות ילדים ונוער עם מוזיקה קלאסית מונגשת.

הסימפונית ראשון לציון, מפעילה, בין היתר, את התכנית "צליל ראשון",²¹ וסימפונט רעננה מפעילה את "פעמה" ו"מה נשמע" שמציגות את המוזיקה הקלאסית בפני ילדי גנים ובתי ספר מהערים בהן פועלות התזמורות ואף מזמינות את הילדים להתנסות בהשתתפות בנגינה.²²

האופרה הישראלית החדשה מפעילה, לצד בית הספר העיוני/מעשי את "מיתר אופרה" סטודיו להכשרת זמרי אופרה, גם את פסטיבל האופרה בעכו ומעלה מופעי אופרה לילדים כדי להרחיב את קהל שומעי האופרה ולהרחיב את החשיפה לתכנים אלו.²³

גם בתחום המקהלות ניתן לזהות פעילות חברתית ענפה. מקהלת האניחוד, לדוגמה, מרבה להופיע בישובי הפריפריה המרוחקים ומטפחת שיתופי פעולה עם גופים שונים ממגזרים שונים מתחום אמנויות הבמה. המקהלה גם פועלת להעמקת ההיכרות עם מקורות המוזיקה היהודית והישראלית ופועלת לקרב קהלים נוספים, צעירים ואחרים, אל עולם המוזיקה המקהלתית.²⁴ האנסמבל הווקלי מורן משלב פעילות מגוונת למען הקהילה יחד עם ילדים ובני נוער בסיכון, נוער עם צרכים מיוחדים, ילדים חולי סרטן בבית החולים שניידר וילדות בנות העדה האתיופית ועוד.²⁵

תכניות חברתיות נוספות שראוי להציב עליהן את הזרקור בתחום המוזיקה הן "תזמורת החריקות", של המרכז לאמנות דיגיטלית בחולון. בפרויקט זה מנגנים אנשים ללא הכשרה מוזיקלית על חפצי יומיום ברוח המושג שטבע המלחין האנגלי קורניליוס קרדיו בשנות השישים. הרעיון החברתי שעומד מאחורי תוכנית זו היא שכל מי שמעוניין לנגן יכול לעשות זאת ולהיות שותף ביצירת יצירה מוזיקלית בעלת משמעות, שמעוררת שאלות ומחשבות על כוחו של היחיד בתזמורת ושל הפרט בחברה.²⁶

תוכנית נוספת היא "מוזיקה ככלי לדיאלוג", שכוללת תכניות משותפות לסטודנטים מקהילות שונות בחברה הישראלית, ערבים ויהודים, כשחלק מהתכניות מתקיימות בישובים מעורבים. התכנית כוללת הלחנה ונגינה יחד במטרה ליצור מוזיקה תוך כדי דיאלוג מפרה שמהווה מקור השראה והיא מסייעת באירוע משותף שמתקיים בקהילות השונות.²⁷

20. (<https://www.ipo.co.il/%D7%AA%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%A1%D7%95%D7%9C%D7%9E%D7%95%D7%AA/>),

21. (<http://www.hironit.co.il/?CategoryID=879&ArticleID=2929>)

22. <http://www.symphonette.co.il/he/archive/%D7%A4%D7%A2%D7%9E%D7%94-%D7%94%D7%AA%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%97%D7%99%D7%A0%D7%95%D7%9B%D7%99%D7%AA-%D7%9E%D7%95%D7%A1%D7%99%D7%A7%D7%9C%D7%99%D7%AA>

23. <http://www.israel-opera.co.il/>

24. <http://www.ihudchoir.org.il/>

25. <http://www.moran-choir.co.il>

26. <http://www.holon.muni.il/Lists/List6/DispForm.aspx?ID=3793>

27. <http://pickamusic.com/groups>

ראוי לציין גם את הרכב ההיפ הופ "סיסטם עאלי", שמורכב מתשעה מוזיקאים ומוזיקאיות שפועלים יחד. ההרכב קם במרכז הנוער של עמותת סדאקה-רעות בשכונת עג'מי ביפו ב-2006 וכיום פועל במעבדה במרכז לאמנות דיגיטלית בחולון. ההרכב יוצר בארבע שפות: עברית, ערבית, רוסית ואנגלית והוא הפך להיות מנוע ופה לתרבות רב-גונית ולבניית קהילה ושינוי חברתי. מתוך הפעילות התרבותית הדו-לאומית והרב-לשונית של הלהקה, נולד ארגון ששורשיו נטועים עמוק בקהילות שבהן הוא פועל והוא מעורב בבתי ספר, במועדוניות, במתנ"סים ובמרכזים קהילתיים.²⁸

ההרכב החברתי פילהרמונית הרחוב מורכב כולו מנגנים עולים חדשים, שהגיעו לארץ ונאלצו כמעט לוותר על המוזיקה או לנגן בקרנות רחוב. הפרויקט מאפשר להם להתקבץ יחד לנגינה באירועים פרטים או ציבוריים ולנגן מוזיקה בהתאם לאופי האירוע שאליו הם מוזמנים. התזמורת יוצרת ומנגנת מוזיקת עולם מגוונת שנובעת מקיבוץ הגלויות השונות שמהן הגיעו חבריה והיא שואפת לאפשר שינוי במעמד וביחס למוזיקת הרחוב.²⁹

בבית הספר למוזיקה "רימון" מתקיים מדי שנה פרויקט הלחנה שעושה שימוש במוזיקה כאמצעי המחבר בין קהילות. בעבודה משותפת עם פגועי נפש, מלחינים סטודנטים למוזיקה טקסטים שנכתבו על ידי פגועי הנפש, ומבצעים את הלחנתם בערב משותף לפגועי הנפש, למוזיקאים ולכלל הקהילה.³⁰

28. <https://www.systemaliband.com>,

29. <http://www.streetphilharmonic.com>

30. <http://www.rimonschool.co.il>

יצירה קהילתית במסגרת אולם, המרכז לאמנויות דיגיטלית, חולון

פתיחת תערוכה במוסררה, צילום: טוהר לב ג'קובסון

אמנות חזותית (ציור, פיסול, מיצגים, וידאו ארט, עיצוב וקולנוע)

האיסור המקראי "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" הציב בפני האמנות החזותית הישראלית אתגר ייחודי ואולי אף חד פעמי בהיסטוריה של האנושות. בזמן שתרבותיות אחרות "קידשו" את הציור ואת הפיסול והפכו אותן לחלק מהותי ממערכת האמונה והתקשורת החברתית, התרבות היהודית כמעט ולא ציירה או פיסלה. היצירה החזותית היהודית בתפוצות התנקה ליצירת יודיקה וכלי קודש והתבססה בה מסורת של אומנות ולא של אמנות.

נהוג לקשור את לידתה של האמנות החזותית בארץ ישראל עם פתיחת בית הספר בצלאל בירושלים בשנת 1909, אבל כמובן שהייתה אמנות חזותית יהודית וישראלית גם לפני וגם מחוץ לבצלאל.

אולי דווקא בגלל הריק הכמעט מוחלט שהיה לפני ראשית המאה הקודמת, האמנות החזותית הישראלית שהתפתחה במהירות ובעוצמה מאותה תקופה התאפיינה מראשיתה ועד ימינו בניסיון לגבש ולבחון את הזהות המקומית. כל תרבות שנוספה לישראל הוסיפה השפעות ומסורות מארץ המקור שלה וכך הפכה האמנות לעשירה בסגנונות ובדרכי ביטוי.

האמנות החזותית הישראלית, כמו כל אמנות חזותית בעולם, עוסקת מצד אחד בסוגיות לוקאליות כגון מקום, מרחב, קונפליקטים בסביבתנו, הקוטביות והמתחים הפוליטיים והחברתיים ומצד שני באוניברסלי תוך קיום דיאלוג עשיר עם זרמים אמנותיים בינלאומיים עכשוויים. אפשר היה לראות ביחסים המורכבים בין האמנות הישראלית, האמנות היהודית, האמנות הבינלאומית והאמנות הערבית והפלסטינית שמתקיימות כאן במקביל מכשלה או מחסום, אולם האמנות החזותית מצליחה להפוך אותם ליתרון מובהק ולמקור השראה ליצירה בלתי פוסקת.

האמנות חזותית הישראלית פועלת כיום בתוך שדה רחב, משוחרר ופתוח, בינתחומי במהותו. היצירות והיוצרים הם נועזים, ערניים, תובעניים, חתרניים ויצירתיים במיוחד. האמנות הישראלית מקיימת דיאלוג תוסס עם סצנת האמנות העולמית ואמנים ישראלים מצליחים להנכיח את יצירותיהם ואת תפיסותיהם ביחס לאמנות חזותית במיטב האכסניות העולמיות.

בתוך תחום האמנות החזותית בולט העיצוב הישראלי עם מעצבים ידועי שם שפועלים במרחב הבינלאומי. תחום אחר שבולטים בו אמנים ישראלים במיוחד הוא תחום האמנות הדיגיטלית והווידאו ארט, אולי בשל העובדה שמדובר באמנות צעירה בעלת מסורת מועטה יחסית, שבה אמנים ישראלים יכולים להתחיל מאותו קו פתיחה כמו אמנים אחרים.

תחום יצירה נוסף שעושה חיל בישראל ובעולם הוא תחום הקולנוע והטלוויזיה. סרטים ישראליים מכל סוגי המדיום מרבים לקבל פרסים בתחרויות בינלאומיות ויש להם ביקוש וקהל צופים מסור בישראל וברחבי העולם. לאחרונה גם סדרות

טלויזיה ישראליות הפכו למבוקשות והן נרכשות על ידי רשתות שידור בינלאומיות. תחום האמנות החזותית מתקיים ברובו מחוץ למסגרות הממסד והן ברובן אינן נתמכות או מסובסדות, זאת למעט תחום הקולנוע המקורי שנעזר בכספי קרן הקולנוע ליצירת מקור.

האמנות החזותית והאמנים החזותיים פעילים מאד בתחום השינוי החברתי וכמעט בכל מאבק או קמפיין למען ערכים אוניברסליים ניתן לראות בחזית העשייה את האמנים החזותיים המקומיים. הדוגמאות לכך הן רבות, מאמנים נגד גירוש הפליטים ועד סרטי מחאה שהופקו בישראל ועוררו שיח נוקב בתוך החברה הישראלית וגם מחוצה לה.

המוזיאונים והסינמטקים שמציגים וחושפים את האמנות החזותית פעילים גם הם בתחום החברתי וכמעט כולם מפעילים תכניות חברתיות וחינוכיות, שמבקשות לחשוף קהל רחב ככל האפשר ליצירה האמנותית ולעודד בעזרתה שינוי חברתי.

במוזיאון תל אביב לאמנות שמים דגש רב על שיתוף פעולה בין ערבים ויהודים ומפעילים, בין היתר, את התוכנית **"טעימת אמנות"** במסגרתה ילדים יהודים וערבים, שמתגוררים במקומות שאין בהם מרכזי תרבות, מגיעים לביקורים משותפים וחד-פעמיים במוזיאון. גם הפרויקט **"צייר לי שלום"** והפרויקט **"דרך האמנות לשלום"**, מבקש להפגיש ולחבר ערבים ויהודים בעזרת האמנות. בתוכנית **"צעדים ראשונים בדרך האמנות"** פונים במוזיאון לקהל בגיל הרך ומארחים ילדים בגילאי הגן לארבעה מפגשים במהלך שנת הלימודים.³¹

מוזיאון ישראל מפעיל חוג יצירה יהודי-ערבי שפועל כבר כמעט שני עשורים. בחוג, שמשותף לילדים ממזרח וממערב ירושלים, נוצר מפגש של בני נוער משני העמים ומתאפשרת הכרות אישית ואמתית ביניהם. מדובר במפגשים בלתי אמצעיים שיצירת האמנות בהן מסייעת לילדים משני העמים לגשר על הפער, על הסטריאוטיפים ועל הבדלי התרבות. תכנית נוספת שמתקיימת במוזיאון ישראל היא **"תכנית אמנות לקהילה האתיופית"**, שבמסגרתה קבוצת תלמידות עולות מאתיופיה פועלת עם אמנית-מורה בתוך המוזיאון. הפרויקט הוא נקודת מפגש פתוחה ומוגנת של העולות עם החברה שאליה הגיעו.

פרויקט נוסף במוזיאון ישראל מפגיש נוער דתי ונוער חילוני, שחיים בשכנות זה לזה בירושלים אך כמעט ואינם נפגשים, ליצירה משותפת. הפרויקט מאפשר מפגש ישיר, אמתי וכן, בין בני נוער, ללא דעות קדומות ומתוך כבוד הדדי. תכניות חברתיות וקהליות נוספות שהמוזיאון מקיים לשינוי חברתי הן למשל **"תכנית אמנות לבעלי מוגבלויות"**, במסגרתה צוות הדרכה לבעלי צרכים מיוחדים רוקם באופן פרטני, חוויה ייחודית בגלריה באמצעות דיאלוג, משחק, שיר, סיפור ויצירה שמותאמים לכל נושא ולכל קהל.

פרויקט נוסף של מוזיאון ישראל הוא **"פרויקט אמנות לנוער בסיכון"**, במסגרתו מוצבות ניידות אמנות בכיכר ציון בירושלים לשימוש הנערים והנערות אשר הרחוב הוא ביתם. בניידת ממתנינים לנערים אנשי מקצוע ומתנדבים אשר יוצרים קשר עם הנוער בכיכר, מציעים שתייה חמה ואוכל, ואף אפשרות לשיחה ואוזן קשבת. אחד

31. <http://www.tamuseum.org.il/he/education-program/5110>

מחברי צוות הניידת הוא אמן-מורה, והוא מציב "שולחן אמנות" ומזמין את הנערים והנערות לצייר וליצור. הציור סביב השולחן פותח ערוץ תקשורת חלופי לבני הנוער המציירים עם צוות הניידת, ערוץ שלעיתים מאפשר להם לבטא את מצוקתם בדרך נוחה יותר עבורם.³²

התוכנית "**ילדים יוצרים אמנות, לשינוי וקידום שיח חברתי**", שהוקמה על ידי **ד"ר שירה בנקי**, עמותה שהוקמה לזכר הנערה שנרצחה במצעד הגאווה בירושלים בפשע שנאה, מיועדת לילדים ולמשפחות בסיכון. התוכנית מבקשת להיעזר בשפת האמנות, שהינה שפה בלתי מילולית, אוניברסלית, חוצה תרבויות, מעמדות, חברות ומחסומים חברתיים-כלכליים, כדי לחולל שינוי ולספק לילדים ולמשפחות שמטופלות במרכזי הטיפול אפשרות לחיים בטוחים, ערכיים, סובלניים, ראויים, מוגנים, צודקים ומלאי סיפוק.³³

בית ספר מוסררה מתקיים פרויקט בשם "**צילום קורא מציאות**", ובמסגרתו עובדים הסטודנטים עם אוכלוסיות שונות על הפעולה היומיומית והשגרתית של צילום באמצעות הטלפון הנייד. הצילום נתפס בפרויקט כתייעוד, כאלמנט שקפא בזמן, והוא מנציח קומפוזיציה מסוימת ומבקש להציע קריאות אפשריות נוספות, שלעיתים דורשות שינוי, של המציאות.³⁴

תוכנית **עמיתי בצלאל** הינה פרויקט ייחודי שבא לחשוף תלמידים מבתי ספר יסודיים משכונות חלשות לאמנות ולתהליך היצירה. הפרויקט החברתי מציע לאמנים מצטיינים לקבל סטודיו בבית ספר יסודי וליצור בו. מטרת הפרויקט המתמשך היא לחשוף את תלמידי בתי הספר היסודיים לאמנים, לאמנותם ולתהליכי יצירתם, ולאפשר להם להתנסות ביצירה בסטודיו עם האמן כמו גם לאפשר לאמנים לקבל השראה ביצירתם מההווה הבית ספרי ומוזוית הראיה של התלמידים. התכנית פועלת באזור תל אביב-יפו ושואפת להתרחב לערים נוספות ברחבי הארץ.³⁵

פרויקט אולם, שפועל במבנה ששימש בעבר אולם הספורט של בית הספר בשכונת ג'סי כהן שבחולון, עשה מהלך דומה והפך במסגרת **המרכז לאמנות דיגיטלית** את אולם ההתעמלות לחלל פתוח למפגש, יצירה ולמידה. החלל, שעוצב ונבנה בפעולה משותפת של אמנים ובני נוער, מציע שלל של כלים ליצירת אמנות.³⁵

פרויקט נוסף של המרכז לאמנות דיגיטלית בחולון הוא פרויקט **מוזיאון ג'סי כהן השלם**, שייסדו אמנים בשיתוף עם קבוצה מתושבי השכונה. הפרויקט מבקש לספר את סיפורה של שכונת ג'סי כהן בחולון על ידי תיעוד מחקרי ואמנותי של בית הספר השכונתי. במרכז הפרויקט עומד היחס המורכב בין גלי ההגירה השונים לבין בית הספר כאתר חניכה לתוך התרבות הישראלית.

עוד פרויקט ראוי לציון מבית היוצר של המרכז לאמנות דיגיטלית הוא פרויקט "**מקס מלאכות ומכונות**", שנוצר בשיתוף קבוצת "**תזזית**". הפרויקט הוא מעבדה לאמנות

32. (<http://www.imj.org.il/he/content/%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%95%D7%A7%D7%94%D7%99%D7%9C%D7%94>)

33. <http://www.sbw.org.il/%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%AA>

34. <https://www.musrara.co.il>

35. http://www.bezalel.ac.il/services/dean/financial_aid

ולמנגנוני תנועה מכניים, שפתוחה לקהלים שונים וקהילות שונות, ומשלבת אמנות, מנגנוני תנועה מכניים וייצור באמצעים דיגיטליים.³⁷

פרויקט נוסף שמבקש לקדם שינוי חברתי נרחב וארצי בעזרת אמנות היא **"תנועת תרבות"**. התנועה מאגדת קבוצות של בני נוער יוצרים בתחומי אמנויות התיאטרון, המוזיקה, הקולנוע, המחול והאמנות הפלסטית, מאזורי הפריפריה החברתית והגאוגרפית בכל רחבי מדינת ישראל. התנועה, שהוקמה בשנת 2004 על ידי שישה צעירים בוגרי מגמות אמנות מרחבי הארץ, הפכה במהלך השנים לתנועת נוער שמקימה קבוצות של אמנים-מחנכים המיועדים להתיישבות בפריפריה הגיאוגרפית של ישראל. התנועה אף מפעילה מסלול נח"ל, שבו הקבוצות יוצאות לשנת התנדבות לפני הצבא ומפעילה תוכניות חינוכיות ואמנותיות לבוגרים בפריפריה.³⁸

בשנה שעברה (2017) יצא לדרך **זומו**, פרויקט נוסף שמבקש לחולל שינוי חברתי בקנה מידה לאומי בעזרת אמנות. זומו הוא מוזיאון נייד מותאם עיר שנועד בין ערים וישובים ברחבי ישראל, מציג אמנות עכשווית ישראלית איכותית שנוצרה במיוחד עבורו, בשילוב יצירה קהילתית ומציע לשלב את האוכלוסייה המקומית בשיח על ובעזרת האמנות. זומו יצא לדרך מתוך אמונה ש"אמנות מגיעה לכולם" ומתוך שאיפה לשנות את הסטטיסטיקה העגומה לפיה רק ילד אחד מתוך חמישה ילדים בישראל יגיע למוזיאון לפני גיל 18.³⁹

36. https://www.digitalartlab.org.il/skn/c6/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96_%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%99_%D7%9C%D7%90%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%AA_%D7%93%D7%99%D7%92%D7%99%D7%98%D7%9C%D7%99%D7%AA_%D7%97%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%9F/e891/%D7%94%D7%A9%D7%A7%D7%AA_%D7%94%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%9D?nsid=2#cq=ASa4%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%9D%D7C&search=86744ce8a17ab7631f23b531cd9306c&entity_number=3

37. https://www.digitalartlab.org.il/skn/c6/%D7%94%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96_%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%D7%99_%D7%9C%D7%90%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%AA_%D7%93%D7%99%D7%92%D7%99%D7%98%D7%9C%D7%99%D7%AA_%D7%97%D7%95%D7%9C%D7%95%D7%9F

38. <http://www.tarbut-mov.co.il/%D7%A0%D7%95%D7%A2%D7%A8%D7%99%D7%95%D7%A6%D7%A8-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA>

39. <http://www.zumu.org.il>

העברית, שפת העם היהודי, הינה השפה העתיקה ביותר בעולם שנמצאת עדיין בשימוש יומיומי, וזו גם השפה בה נכתב במקור רב המכר הידוע ביותר בעולם: התנ"ך. לא בכדי הוכרנו בעולם כ"עם הספר". העם היהודי הוא עם שפניו אל המילה, אל הטקסט, אל הספר. מה שנמצא מול המתפללים בכל בית כנסת, מעבר לבמה, מאחורי הפרוכת, בתוך ארון הקודש, הוא לא יין, לא לחם ולא שום דבר חומרי שהגוף זקוק לו, כי אם ספר שהנשמה זקוקה לו לקיומה. ספר, שמילותיו הן מילות הקדושה. העם היהודי, מקדש את המילה.

ארון הספרים היהודי, שמכיל את אוסף הטקסטים ההיסטורי שעניינם נושאים יהודיים ומעביר מדור לדור את מורשת המחשבה היהודית לדורותיה, מלא וגדוש יצירות מופת של עומק, יופי, אסתטיקה ושירה.

גם כיום, חרף השתלטות המדיה הדיגיטלית, העם החי בישראל הוא עם כותב וקורא, עם שהתברך בשורה ארוכה של סופרים מצוינים, ובראשם חתן פרס נובל לספרות (1966) שמואל יוסף עגנון. רק השנה קיבל הסופר דויד גרוסמן גם כבוד בינלאומי וגם כבוד מקומי שקיבל גם את פרס מאן בוקר וגם את פרס ישראל לספרות.

הספרות הישראלית, על אף ששוק הקוראים בעברית מצומצם מאד, משגשגת ומאות ספרים מתורגמים מדי שנה מעברית לשפות שונות. חרף החרמות BDS סופרים ומשוררים ישראלים זוכים בפרסים ספרותיים רבים, יצירתם מוערכת ומבוקשת בעולם והם אורחים נכבדים בפסטיבלים ובאירועים ספרותיים אחרים.

כמו תחום האמנות החזותית, גם תחום הספרות פועל בישראל ברובו מחוץ לממסד באופן פרטי ועצמאי והוא אינו נעזר בכספי המדינה לקיומו, אך אין הדבר אומר כי לא מתקיימת בו פעילות רבה למען שינוי חברתי.

קרן ליאור, שפועלת במסגרת התיאטרון הקאמרי, הקימה עד כה חמש ספריות השאלה בבסיסי צה"ל המרוחקים ממרכזים עירוניים מתוך רצון לחשוף את החיילים לאושר הטמון בין הדפים ולעורר בהם השראה ואמונה בכוח היצירה לחולל שינוי.⁴⁰

פרויקט נוסף הוא "**מפגשי סופר**", המתקיימים לאורך כל השנה בספריות ציבוריות שפזורות במרבית היישובים ברחבי הארץ, בתיווכו של "**מרכז הספר והספריות**". המפגשים מפגישים את קהל הקוראים והקהילה המקומית בה ממוקמת הספרייה עם סופרים ויוצרים ומעצימים את ציבור הקוראים, ילדים ומבוגרים, ואת הקהילה כולה. מפגשים מסוג זה מתקיימים בספרייה הלאומית, בספריות המרכזיות בערים הגדולות ומרבית הספריות הציבוריות השכונתיות. לצד פעולות אלה, מקיימות הספריות פעילויות מגוונות בתחומי החברה, החינוך, ההעשרה והשינוי החברתי.⁴¹

40. <http://www.cameri.co.il/lior>

41. <http://www.icl.org.il/category/cultural-event/meeting-authors-and-poets>

"**הספרייה הלאומית**" יזמה ומפעילה את התוכנית "**אוצר ירושלמי**", תוכנית חקר ויצירה לשינוי חברתי שמתקיימת בשיתוף מנח"י, אגף טכנולוגיות מידע של משרד החינוך ובית הספר לאמנות מוסררה. במסגרת התוכנית יוצאים תלמידות ותלמידי תיכון למסע חקר בעקבות גיבורות וגיבורי תרבות, דרך מפגש עם פריטי מקור מגוונים וייחודיים. תוצאות החקר הם יצירה אמנותית של סרטוני אנימציה שאת תוצריהם התלמידים לומדים להציג בפני קהל.⁴²

פעולות נוספות שגולשות מהספרים הכרוכים אל המציאות הן "**בוסתן**", תכנית המעניקה מלגות ליוצרים מקהילות שונות, מפגישה ביניהם, חושפת בפניהם את אוצרות הספרייה ותומכת ביצירתם החדשה. המלגאים, מהם כותבים בעברית ומהם כותבים בערבית, מתמסרים לחודש של כתיבה אינטנסיבית ולמידת עמיתים, ובהמשך לוקחים חלק בשורה של אירועי תרבות והעשרה בספרייה ובמקומות שונים ברחבי הארץ, במטרה להדק את הקשר בין יוצרים לבין קהילותיהם, כמו גם בין הספרייה הלאומית לבין קבוצות וקהלים שונים בחברה הישראלית.⁴³

תכנית "**פרדס**" מעניקה למשך שנה מלגות חודשיות לסופרים צעירים נבחרים, שמשותפים מדי שבוע בסדנאות היכרות עם אוספי הספרייה הלאומית וזוכים לתכנית העשרה מיוחדת על מקורות התרבות הישראלית בהנחיית צוות הספרייה, חוקרי ספרות ויוצרים מתחומים שונים. במהלך שנת המלגה, משתפים הסופרים את קהל המבקרים בספרייה בתהליך היצירה שלהם ובמקורות השראתם, כחלק מפעילות התרבות של הספרייה הלאומית. פעילות זו מחזקת כך את הקשר בין היצירה הישראלית, עולם המו"לות והאוצרות הטמונים בספרייה והופכת את הספרייה למקום של השראה ושל מפגש לציבור הסופרים.⁴⁴

פעולה נוספת שגולשת מבין דפי הספר לשינוי חברתי אמיתי וממשי בשטח היא הפעילות של **מאבק המשוררים**, ארגון ללא ארגון, שהתכנס סביב אירועי המחאה החברתית של 2011 במטרה לחזק את מעמדה של השירה, את ערכה ואת ערכיה ולהנכיח את חשיבותה וכוחה של המילה המדוברת והכתובה ומשמעותה במושגים כמו ליברליזם, פלורליזם, סובלנות, צדק חברתי ומוסר. בארגון חברים משוררים צעירים ומבוגרים, והוא ממשיך בפעילותו עד היום.⁴⁵

"**בית הספר לשירה**" של **הליקון** הוביל עד לאחרונה תוכנית שמקדמת שירה כאמצעי הידברות בין שונים. התכנית הפגישה משוררים ערבים ויהודים ללימודי שירה ותרגום תוך קיום דיאלוג בינתרבותי דרך השפה והכתיבה. המשוררים למדו להכיר זו את זו, תרגמו זה את זה ונחשפו לתרבותו של האחר. בסוף הפרויקט הופקה אנתולוגיה משותפת שהושקה בערב משותף. הפרויקט לא מתקיים לאחרונה בגלל העדר תקציב שיאפשר את המשכו.⁴⁶

42. http://web.nli.org.il/sites/nli/he/Education/Pages/prog.library/treasure_jerusalem.aspx

43. http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/bustan_2017/Pages/default.aspx

44. <http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/pardes/Pages/default.aspx>

45. <https://poetry4rights.wordpress.com/>

46. <http://www.helicon.org.il/>

בחלק זה הוצגו דוגמאות בולטות ומעוררות השראה של פרויקטים ותכניות לשינוי חברתי באמצעות אמנויות. הדוגמאות הנן רק בבחינת טעימה קטנה – מתאבן אם תרצו - שנועד להראות עד כמה שדה האמנויות משקיע ומושקע בתחום השינוי החברתי. מטרת הדוגמאות היא להמחיש עד כמה גדול הפוטנציאל שגלום בשימוש באמנויות להשגת שינוי חברתי ועד כמה כל פעילות נוספת שתצטרף אליו תוכל ליהנות מהניסיון והידע שכבר נצבר בתחום.

תשומת לב נוספת של הפילנתרופיה המקומית והבינלאומית לאמנויות כמנוע לשינוי חברתי, יכולה, במיוחד בימים אלה, לעשות שינוי היסטורי שישפיע על עתידה של מדינת ישראל ועל עתיד תושביה. השקעה שכזאת עשויה אף לשנות את סדרי העדיפויות של המדינה ולהוביל לכך שיותר כסף ממשלתי יוקצה לתמיכה במוסדות תרבות ואמנות ככלי לשינוי חברתי.

מתוך מקודשת מבית עונת התרבות בירושלים, קיץ 2017. צילום: מיכל פתאל

חלק רביעי

"חמש הדרכים" מסלולי דרך לשינוי חברתי באמצעות האמנויות

מודל חמש הדרכים מתווה חמישה מסלולים שלאורכם מתחוללים ניסים אמנותיים שמייצרים שינוי חברתי הלכה למעשה. כל אחת מ"חמש הדרכים" עוברת דרך ארבע נקודות ציון ומציעה מסלול שונה לשינוי חברתי, שמתייחד מבחינה אידיאולוגית, גיאוגרפית, עיצובית ותמטית. בכל אחת מנקודות הציון נמצא גוף יוצר או מוסד אמנות שמנגיש אמנות לקהילות שונות כמנוע לשינוי חברתי, גוף יוצר או מוסד אמנות שבקרבו מתחוללות פעילויות אמנותיות שהן מעשים יוצרי ומשני מציאות. נקודות הציון מהוות פסיפס המורכב ממבחר מגוון של סוגות אמנותיות ושל אמצעים אמנותיים המשמשים לשינוי חברתי.

כל הגופים והמוסדות שמהווים את נקודות הציון מקיימים, לצד פעילות אמנותית מרכזית ברמה גבוהה, פעילויות קהילתיות שמחזקות, מרחיבות ומעמיקות את העשייה האמנותית המרכזית, פעילויות שמהוות בכך מעגל נוסף, שמהדהד את השינוי החברתי ומאפשר לו לחלחל בקהילה. מנהלי המוסדות השונים, שנבחרו להיות חלק מהדוגמאות המובאות כאן כנקודות ציון, העובדים בהם וכן הממונים עליהם, מגלים מידת התלהבות, מסירות ומחויבות גבוהה הן להיבט המקצועי והן להיבט הקהילתי של פעילותו של המוסד ולנעשה בין כתליו, בפרט, ולנעשה בחברה הישראלית בכלל.

בלב לבו של כל אחד מגופי התרבות והאמנות שמהווים את נקודות הציון לאורך הדרך, מתקיימת עשייה אופרטיבית אופטימית, שמשלבת חזון אמנותי עם חזון לשינוי חברתי. בכל אחת מנקודות הציון מתרחש פלא קטן ומתחולל שינוי חברתי משמעותי - כנגד המציאות, כנגד הגזענות, כנגד הדכדוך, כנגד השסעים, כנגד הפילוג, כנגד ההדרה, כנגד ההפליה, כנגד ההשתקה, כנגד הצנזורה, כנגד השגרה.

גופי התרבות והאמנות שמהווים את ארבע נקודות הציון מהם מורכבת כל אחת מחמש הדרכים, בונים פסיפס מגוון של עשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות. נקודות אלה מרכיבות מסלול שמציג עשייה אמנותית מחוללת שינוי חברתי באמצעות סוגות אמנותיות שונות.

העשייה האמנותית-חברתית הנקודתית שמתקיימת בקרב כל אחד מגופי התרבות והאמנות שמרכיבים את נקודות הציון היא בעלת משמעות וחשיבות רבה והחיבור ביניהן מציג את הפוטנציאל לחולל שינוי חברתי רחב, מתמשך ומשמעותי בחברה הישראלית.

נקודת המבט הרחבה שמתקבלת מהחיבור של כל העשייה האמנותית-חברתית אשר מתקיימת בקרב כל אחד מגופי התרבות והאמנות שמרכיבים את נקודות הציון של כל אחת מהדרכים מציגה את התנופה והכוח של הפעילויות השונות המחוללות שינוי חברתי אפקטיבי, משמעותי, רחב וארוך טווח. היא מאפשרת לראות שלם פוטנציאלי שעולה על סך מרכיביו. הצגה זו של העשייה בכל אחת ואחת מהדרכים על רצף אחד מאפשרת לראות את הפוטנציאל לשינוי חברתי אמיתי הגלום בפעילות האמנותית המגוונת שמתקיימת בכל אחת ואחת מנקודות הציון.

חלק זה של המדריך מציג את מודל "חמש הדרכים", הכולל חמישה מסלולים אפשריים, מתוך רבים נוספים, להשקעה באמנות ככלי לשינוי חברתי. "חמש הדרכים" מבקשות להוות דוגמה לאפשרויות הקיימות להתוויית שינוי חברתי עתידי דרך האמנויות.

נקודות הציון שמפורטות ב"חמש הדרכים" מרכיבות ומסמנות מסלולים אפשריים רבים נוספים, אשר נזקקים ומצפים להשקעה פילנתרופית מושכלת, שעשויה לחולל שינוי עמוק ורחב בחברה הישראלית, על מגזריה השונים: חרדים, ערבים, אוכלוסיות מוחלשות כגון תושבי שכונות עוני, תושבי הפריפריה, נוער בסיכון, מהגרי עבודה, מבקשי מקלט ועוד.

בכל אחת מ"חמש הדרכים" נציג, לצד נקודות הציון, שלוש דוגמאות נוספות לפעילויות בתחום בו מתמקדת הדרך, אף שאינן מוזכרות בין ארבע נקודות הציון שלאורך המסלול.

"חמש הדרכים" הן דוגמה לנקודות האור בחברה הישראלית והיהודית, נקודות אור שמתקיימות רובן בזכות קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים, נקודות אור שיש לחזקן ולהרבותן.

הדרך הראשונה: הדרך הצפונית

דו־קיום יהודי-ערבי והעצמה של האוכלוסייה הערבית

אחד האתגרים הגדולים ביותר של החברה הישראלית והרוב היהודי המוביל אותה, הוא לשלב בצורה שוויונית יותר את המיעוט הערבי. בצפון הארץ, שם מתגוררים מרבית ערביי ישראל, אתגר זה עומד בפני בחינה יומיומית והיכולת לנהל חיי חברה בריאים ותקינים, על אף הבדלי המנטליות, השפה ולעיתים גם ההגדרה והשאיפה הלאומית, הוא כמעט כורח המציאות.

השימוש באמנויות הוא אחד הכלים הבולטים והמוצלחים ביותר בניסיון לגשר ולחבר את הקהילות היהודיות והערביות לדו־קיום שמצליח מצד אחד לחבר ומצד שני לשמור ולחזק את הזהות של כל קהילה.

הדרך הצפונית מציגה דוגמאות לעשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות בתחום של העצמת האוכלוסייה הערבית המוחלשת וחיבורה לכלל החברה הישראלית. ארבע נקודות הציון שמרכיבות את הדרך נבחרו משום שהן מהוות דוגמה לגופים יוצרים ולמוסדות אמנות שפועלים ביצירתם למען השינוי החברתי הדרוש.

העשייה האמנותית-חברתית שמתקיימת בכל אחד מהגופים שמוצגים כאן היא בעלת משמעות וחשיבות רבה משום שהיא משפיעה על הסביבה החברתית הקרובה ומייצרת שינוי חברתי במעגל ההשתייכות וההשתתפות המקומי. נקודת המבט הרחבה שמתקבלת מהחיבור של כל נקודות הציון לאורך הדרך מייצרת תנופה וכוח שמצביעים על שינוי חברתי אפקטיבי, משמעותי, רחב וארוך טווח.

על הדרך:

- ≤ הדרך הצפונית עוסקת בדו־קיום יהודי-ערבי ובהעצמה של האוכלוסייה הערבית.
- ≤ מסלולה עובר דרך נקודות ציון בישובים ערבים ובישובים דו לאומיים, בעיקר בצפון הארץ.
- ≤ נקודות הציון: אום אל-פחם, בית הגפן בחיפה, פוליפוני נצרת, ותיאטרון יפו על הדרך חזרה לתל אביב.

בלב הדרך:

- ≤ מעמד האישה בחברה הערבית; קיפוח חברתי; הדרה חברתית; העדר הכרה; עוני; דעות קדומות; גזענות; חוסר סובלנות; קיצוניות לאומית (לשני הצדדים); צפיפות אוכלוסין; נשירה ממסגרות לימודים ועבודה; עבודות שירות.

אוכלוסיית הדרך:

- ≤ נשים ערביות; ילדים ערבים ויהודים; נוער יהודי וערבי; מבוגרים יהודים וערבים; נוער בסיכון; אמנים ערבים; אמנים ישראלים; תושבי ערים דו לאומיות; תושבי העם הערבי והעם היהודי החיים בישראל.

מטרות הדרך:

- ≤ חינוך; העצמה של מיעוטים; לכידות חברתית; חברה משותפת; דו־קיום יהודי-ערבי; יצירה משותפת; קירוב תרבותי; שילוב תרבויות; טיפוח וחזוק שיתופי פעולה בין החברה הערבית לחברה היהודית בישראל; העצמת נשים ערביות; סובלנות; פלורליזם; כבוד האדם וחירותו; זכויות מיעוטים.

נקודות הציון:

- ≤ אמנות ויזואלית – גלריה לאמנות בעיר הערבית אום אל-פחם.
- ≤ רב תחומיות – תיאטרון\ספריה\גלריה\מוזיאון ללא קירות בבית הגפן שבחיפה.
- ≤ מוזיקה – נגינה וביצוע בפוליפוני שבנצרת.
- ≤ תיאטרון ושירה – הפקות מקור ואירוח הפקות שירה ושיחה בתיאטרון הערבי-עברי שביפו.

לצד לדרך:

- דוגמאות נוספות לפעילות אמנותית בתחום הדו־קיום היהודי-ערבי וההעצמה של האוכלוסייה הערבית שלא נכללו ב"דרך הצפונית":
- ≤ ראנה, מקהלת משותפת של נשים ערבית ויהודית שפועלת ביפו בחסות עמותת "מרכז פליציה בלומנטל למוזיקה". המקהלה, שמונה כ־20 נשים, מהווה במה להיכרות, לשיח ולדיאלוג בין הנשים היהודיות והערביות, מעצימה את הנשים, מקרבת ביניהן ומגבירה את נוכחותן של הקול הנשי בשיח התרבותי.¹
 - ≤ מקהלת שני ומקהלת שני הצעירה, שפועלות בחסות בית האמנויות עמק יזרעאל. גם במקהלות אלו שרות נערות יהודיות וערביות, כשהדגש כאן הוא החיבור של בנות הדור הצעיר ויצירת קשרים הדדיים וחברתיים כבר בגיל צעיר.²
 - ≤ קרן לונארט, שהוקמה בשנת 2008, מוקדשת לטיפוח הזדמנויות שוות בחינוך לאמנות לבוגרי תיכון ערבים בישראל. הקרן יוזמת פרויקטים בין תרבותיים מבוססי אמנות בשיתוף עם ארגונים אחרים הפעילים לקידום חברה משותפת בישראל. בין פעולותיה: מכינות קדם-אקדמיות לבוגרי תיכון ערביים על מנת לסייע לקבלתם ללימודי אמנויות, הענקת מלגות ללימודי אמנויות, מימון תכניות שהות אמן (רזידנסי) לאמנים ערבים ישראלים, פיתוח תכנית לימוד להפתחת אלימות מילולית וקידום סובלנות על ידי התבוננות מודרכת באמנות, יצירת קשרים עם פעילים בתחום האמנות במזרח ירושלים ועוד.³

1. <http://www.ranachoir.com>

2. <http://arts-eyz.co.il/?CategoryID=730&ArticleID=1543>

3. <https://lunartfund.org/>

מקום:	אום אל-פחם	מועד הקמה:	1996
יום ומנהל בפועל:	סעיד אבו שקרה	פועל במסגרת:	עמותת אל סבאר

חזון ומטרות: להביא אמנות עכשווית ואיכותית ליישוב ולתושביו ולהציג אמנות ערבית ופלשתינאית מקורית; לקדם ולפתח את המודעות לאמנות בקרב ילדים, בני נוער ומבוגרים בקהילה; לשמש כמרכז תרבותי ואמנותי לאמנים באזור ואדי עארה בפרט ולאמנים הערבים והיהודים במדינת ישראל בכלל; לעודד דיאלוג תרבותי ואיכותי בין אמנים בנושאים אקטואליים; להקים ארכיון היסטורי וצילומי של אום אל פחם ואזור ואדי עארה לתיעוד, שימור והצגה של ההיסטוריה שבעל פה; להפיק מחקרים ומאמרים על אמנות פלסטינית עכשווית בארץ ובעולם; לרכוש יצירות אמנות לאוסף המוזיאון העתידי; להקים מרכז מידע על אמנות ואמנים פלסטינים עכשוויים.

קהילות יעד: תושבי אום אל-פחם, קהילת האמנות הפלשתינית, קהילת האמנות בישראל ובעולם, תושבי ישראל והעולם.

מאפייני המקום: אום אל-פחם הינה עיר ערבית, השוכנת בסמוך לקו התפר המחבר בין שטחי ישראל לשטחי הרשות הפלסטינית. היישוב מונה כ-50 אלף תושבים ומשמש כמרכז לתושבי אזור ואדי עארה והכפרים הסמוכים לו. מחסור באדמה, במקומות תעסוקה קבועים ואחוזי אבטלה מהגבוהים במדינת ישראל, סימנו את היישוב כמקום בעל קשיים כלכליים וחברתיים כאחד. בשנים האחרונות חל מפנה כלכלי והיישוב החל להתפתח תוך לקיחת אחריות של התושבים והרשות המקומית בכל הקשור לרווחה כלכלית וסביבת מגורים נאותה.

פעילות מרכזית: גלריה לאמנות חזותית, הצגת תערוכות אמנות עכשווית של עבודות אמנים פלשתינים, יהודים ואחרים בתחומי הציור, פיסול, קרמיקה, וידאו, קולנוע ועוד. במה להצגת יצירות אמנות בתוך ישוב ערבי מהווה הזדמנות להעצמת האמנים והתושבים ולשינוי חברתי. בהיעדר גלריות מקצועיות נוספות במגזר הערבי במדינת ישראל, המקום הפך במשך השנים לנקודת מפגש חשובה ומרתקת בין תרבויות ובין אנשים. בנוסף לתערוכות של אמנות עכשווית, הגלריה מקיימת מפגשים ושיח גלריה, סימפוזיונים, סדנאות יצירה וימי עיון – כל אלה משכו קהל רב והפכו את הגלריה למקום מרכזי בחיי התרבות המקומית והבינלאומית.

פעילות קהילתית: סדנאות שבועיות בהנחיית אמנים לילדי אום אל-פחם, וסדנאות קרמיקה בהנחיית אמנית מקצועית ובהשתתפות נשים מקומיות, שלומדות, מציגות ומוכרות את עבודותיהן; הסדנה מציעה לנשים מקום מפגש, עבודה, התפתחות ויצירה. הסדנאות מהוות הזדמנות להעצמה של תושבי המקום, בעיקר ילדים ונשים, והן מהוות פעילות מפתחת והומניסטית, שמעודדת שיתוף פעולה, סובלנות והתחשבות הדדית.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: נשים חסרות השכלה שבדרך כלל אינן עובדות, ילדי אום אל-פחם.

גופים שותפים / תומכים: משרד התרבות, הרשות והקהילה המקומית, מפעל הפיס, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תוכניות לעתיד: קבלת הכרה כמוזיאון מן המניין בישראל; קבלת אדמה מהרשות המקומית לבנייתו של המוזיאון החדש לאמנות באום אל-פחם; גיוס תרומות שיעזור בבנייתו ובהקמתו של בניין המוזיאון החדש.

מקום:	חיפה	מועד הקמה:	1963
יזם ומנהל בפועל:	אסף רון	פועל במסגרת:	חברה עירונית

חזון ומטרות: בית הגפן פועל בתחום הדיאלוג הבין-תרבותי ושואף לבסס מרחבים משותפים שוויוניים המכילים את מגוון הזהויות והתרבויות בישראל ובעולם ולקדם בניית חברה משותפת שוויונית בישראל. המרכז מהווה גורם מקצועי מרכזי בתכנים של עבודה בגישה הבין תרבותית ובניית חברה משותפת, ומוביל תהליכים חברתיים וקהילתיים ברוח ערכי הדמוקרטיה, תוך הקניית כלים להתמודדות עם הסוגיות המורכבות בחברה מרובת תרבויות.

קהילות יעד: ילדים, נוער, סטודנטים ומבוגרים ערבים ויהודים, תיירות פנים וחוץ, מגזר ציבורי, מורים ומחנכים, קהילה עסקית.

מאפייני המקום: בית הגפן פועל בחיפה, שהיא עיר מעורבת של תושבים יהודים וערבים. הוא מפעיל תיאטרון וספרייה בשפה הערבית, לצד גלריה לאמנות עכשווית המפיקה תערוכות בנושאים חברתיים. מחלקת התרבות של בית הגפן מפיקה אירועים שונים ופסטיבלים עירוניים וארציים בדגש על חברה מרובת תרבויות, סיורים בחיפה בדגש בין תרבותי ובין דתי, סדנאות מפגש יהודי ערבי ותכניות הכשרה לכשירות תרבותית לקהלים מגוונים.

פעילות מרכזית: גלריה, סיורים וסדנאות, פסטיבל "החג של החגים" – פסטיבל רב תרבותי, תיאטרון "אלכרמה" וספרייה לילדים ולנוער, לצד תכניות הכשרות לכשירות תרבותית בדגש על מגוון האוכלוסיות החיות בישראל, לקידום חברה משותפת שוויונית בישראל.

פעילות קהילתית: קבוצות נוער יהודי ערבי שפעילותן כוללת התנדבות בקהילה ברחבי העיר, "קפה תרבות" – מקום מופעים לקידום תרבות מקומית, הפקת פסטיבל "החג של החגים" בשותפות עם הוועד של תושבי השכונה המארחת – ואדי ניסנאס. **מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית:** בני נוער ומבוגרים מקשת הקהילות החיות בחיפה, ומכל שכבות האוכלוסייה.

גופים שותפים \ תומכים: משרד החינוך, משרד התרבות, עיריית חיפה, שגרירויות שונות וקרנות פילנתרופיות.

תכניות לעתיד: הפקת תערוכת קבע שתעסוק באופן אינטראקטיבי בפלורליזם, שוויון ערך האדם וחברה משותפת – פתיחה מתוכננת לדצמבר 2018, הפעלת "קפה תרבות" שיכלול 100 מקומות ישיבה סביב שולחנות ובמה קטנה לטובת אמנים מקומיים, השקות ספרים, הרצאות וכד', המשך פיתוח הכשרות בנושא כשירות תרבותית לכלל המגזרים, הרחבת פעילות מפגש נוער ערבי יהודי סביב תחומי תוכן ואינטרס משותפים כולל הרחבה לתחומי המדיה וההייטק ככלי לתרומה לקהילה.

מקום:	נצרת	מועד הקמה:	2012
יזם ומנהל בפועל:	נביל עבוד אשקר	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: פוליפוני מאמינה שלמוזיקה יש עוצמה ייחודית להתעלות מעל הבדלים תרבותיים וחברתיים ולחנך אמנים, מבצעים וקהלים גם יחד באמנות ההקשבה והתקשורת. בפוליפוני משתמשים במוזיקה לגשר מעל הפערים בין החברה הערבית והיהודית בישראל ומאמינים כי יצירת ערוצים לקשר בין צעירים בחברות אלה היא צעד חיוני לקראת בניית חברה הוגנת ושלווה בארץ. פוליפוני מספקת הזדמנויות לחינוך מוזיקלי עבור צעירים ערבים ויהודים, בדגש על עבודה בבתי ספר במגזר הערבי כנקודת מוצא. תוכניות אלה יוצרות בסיס משותף רחב לצעירים יהודים וערבים להיפגש סביב מוזיקה קלאסית וסגנונות אחרים. הוריהם של התלמידים מגיעים להאזין לילדיהם וכך צומח קהל חדש של צרכני מוזיקה.

פעילות מרכזית: בית ספר לנגינה וליצירה מוזיקלית קלאסית משותפת לנוער ערבי ויהודי. התכנית כוללת הופעות בעולם כולו תוך טיפוח דו קיום וכוללת תכניות העשרה מוזיקליות בבתי הספר, בגני הילדים ובגיל הרך לילדים יהודים וערבים בשני קונסרבטוריונים בנצרת וביפו. הקונסרבטוריונים מספקים הדרכה מוזיקלית ברמה גבוהה לכ-160 תלמידים עד גיל 18 ומטפחים הכשרה של אמנים ומבצעים עתידיים בתחום המוזיקה, וכן תזמורת נוער החל מגיל 5, סמינרים, הרצאות ודיונים על תפקידה של המוזיקה בפיתוח החברה האזרחית למיטב הנגנים הצעירים בארץ ערבים ויהודים, ותכנית קונצרטים לתלמידי בתי ספר יסודיים ובהתאמה גם לגיל הרך, לילדים בעלי מוגבלויות (כבדי שמיעה וראייה, מוגבלות פיזית ושכלית קלה) ולהוריהם.

קהילות יעד: ילדים ונוער, צעירים ומבוגרים ערבים ויהודים מכל רחבי הארץ, בעלי מוגבלויות וללא מוגבלויות.

מאפייני המקום: נצרת, כמו יפו, היא עיר דו-לאומית, ומתגוררים בה זה לצד זה יהודים וערבים, נוצרים ומוסלמים, חרדים, דתיים וחילוניים.

פעילות קהילתית: הפעילות מכוונת לכל האוכלוסיות.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: ילדים ונוער, צעירים ומבוגרים ערבים ויהודים מכל רחבי הארץ, בעלי מוגבלויות וללא מוגבלויות.

גופים שותפים / תומכים: קשת אילון, גן תעשייה נצרת, המכון לאינטגרציה חברתית, אגף המוזיקה בבר אילן, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: להתרחב באמצעות פריסה גיאוגרפית נרחבת וכניסה לאזורים חדשים, אשר קיים בהם מחסור גדול של תכניות חינוכיות מסוג זה, וכן באמצעות הגדלת רשת שיתופי הפעולה עם רשויות מקומיות ברחבי הארץ.

מקום:	יפו העתיקה	מועד הקמה:	1998
יזם ומנהל בפועל:	יגאל עזרתי	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: במת תיאטרון ואמנות למפגש בין תרבות ערבית, עברית ומזרח תיכונית, בשמירה על כבוד הדדי מתוך אמונה בדרך של פיוס ושלוש. התיאטרון מהווה אכסניה ליוצרים ערבים ויהודים, והוא בית ליצירה משותפת ולהתמודדות עם שאלות של חברה, זהות ומקום במגוון סגנונות אמנותיים.

קהילות יעד: ערבים ויהודים, ילדים, נוער ומבוגרים, תושבי יפו, תל אביב וכל הארץ. מאפייני המקום: חלל עתיק וייחודי באזור העיר העתיקה, סמוך למוזיאון יפו העתיקה. **פעילות מרכזית:** הפקה והרצה של הצגות תיאטרון שעוסקות בשאלות הנובעות מהמפגש הבינתרבותי שמתרחש ביפו בפרט ובישראל בכלל, פסטיבלים ואירועי תרבות ברוח של שיתוף ושל חברה משותפת להגברת הלכידות הקהילתית.

פעילות קהילתית: התיאטרון מקיים סדנאות וכן פועלות במסגרתו קבוצות של תושבים חובבים. בנוסף מארח התיאטרון את הקהילה המקומית ביפו למפגשים קהילתיים וכן פותח את שעריו לאירועים שמקדמים שותפות חברתית ודו קיום.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: יהודים וערבים, ילדים, נוער ומבוגרים. **גופים תומכים:** עיריית ת"א-יפו, משרד התרבות, המשלמה ליפו, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: פיתוח המקום כמרכז תרבות שיפעל ברוח של אחווה, פיוס ושלוש בין יהודים וערבים בישראל ויהווה בית למכלול הפעילות התרבותית שמתקיימת ברוח זו.

הדרך השנייה: דרך המגזרים

פריצת מחסומים בין קהילות בירושלים

בהרבה מאד מובנים ירושלים היא המיקרוקוסמוס של החברה הישראלית. חיות בה, זו לצד זו, קהילות גדולות ושוות למדי בגודלן, של יהודים חרדים, יהודים חילוניים וערבים, כשמצד אחד ההפרדה ביניהן בולטת לעין וניכרת בשטח ומצד שני העיר מצליחה לייצר קהילה אחת גדולה שחרף כל הקשיים מתקיימת יחד.

במידה רבה, ניתן לראות בירושלים את השורש של מרבית מהחיכוכים שמתנהלים בתוך וסביב ישראל והיא הליבה של אתגרי יסוד כמו יחסי דת ומדינה, יחסי היהודים והערבים ומערכת היחסים בין השבטים השונים שמרכיבים את החברה הישראלית, כפי שמנה והגדיר אותם נשיא המדינה ראובן ריבלין. מי שיצליח לטפל בבעיות היסוד של ירושלים, יוכל בקלות יחסית ל"ייצא" את הפתרונות לשאר חלקי הארץ ואולי אף לחלקים גדולים מהעולם. לאמנויות יש תפקיד חשוב באספקת רעיונות וגישות חדשות לאתגרים ישנים ומבוססים כמו אלה שמציבה ירושלים.

בעיקר בגלל העובדה שהאתגרים בה אינם חדשים והם חלק מה-D.N.A של העיר כמעט מרגע הפיכתה מעיר לסמל ולמושג, הפכה ירושלים, בשנים האחרונות, למעבדה של ניסיונות למציאת פתרונות אמנותיים חדשניים לבעיות המוכרות. העיר מובילה את ישראל במנהיגות אזרחית והקטרים של השינוי חברתי, מכלל המגזרים, יוצרים בה קואליציות ומשפיעים זה על זה לכדי עיר שהשאיפה לשינוי ושיפור חברתי היא אחד מערכי הליבה שלה.

דרך המגזרים מציגה דוגמאות לעשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות בתחום של פריצת מחסומים בין קהילות בירושלים. ארבע נקודות הציון שמרכיבות את הדרך נבחרו משום שהן מייצגות את המגוון הרחב והיוצא דופן של גופי אמנות שפועלים כדי לחולל שינוי חברתי בירושלים על רקע המגוון הגדול המתקיים בה.

השילוב הייחודי של נקודת הציון בדרך המגזרים מבקש להצביע על הפוטנציאל לחולל שינוי חברתי רחב ומשמעותי בירושלים בעזרת האמנויות ולהשפיע, דרך היצירה והחשיפה אליה, על מרבית האוכלוסיות שחולקות את ירושלים. המעבר בין מקודשת, שמבקשת להשפיע בעיקר על התודעה לבין שמיים לארץ, שמקדמת ומפיצה מחול של גברים דתיים, כשבתווך בית הספר מוסררה החתרני ובית הספר לקולנוע דתי מעלה, מוכיח כי לאמנויות בירושלים יש יכולת להשפיע ולחדור לקהילות רבות בדרכים לא צפויות ולא שגרתיות ולחולל שינוי חברתי מרחיק לכת.

על הדרך:

≤ דרך המגזרים עוסקת בפריצת מחסומים בין קהילות בעיר ירושלים ובהעצמה של תושביה היהודים, הערבים, הנוצרים, המוסלמים, החרדים, הדתיים והחילוניים, צעירים ומבוגרים, ממזרח העיר וממערבה.

≤ מסלולה עובר דרך נקודות ציון בתוך ירושלים שעוסקות באמנות ככלי לשינוי חברתי ליצירת גשר ולחיבור בין המגזרים לבניית חברה שיתופית וללכידות חברתית.

≤ נקודות הציון: בי"ס מוסררה, בי"ס מעלה, מקודשת, בין שמיים לארץ.

בלב הדרך:

≤ גזענות; חוסר סובלנות; דעות קדומות; קיצוניות דתית; פערים חברתיים; קיטוב בין מגזרים; הסתגרות חברתית; עוינות חברתית; פחד מה"אחר"; הדרה חברתית; העדר הכרה; קיטוב; אפליה עדתית; שוני בין עדתי; קיפוח חברתי; עוני; צפיפות אוכלוסין.

אוכלוסיית הדרך:

≤ אמנים ואמניות; נשים וגברים; ערבים, יהודים, נוצרים, מוסלמים ודרוזים; חרדים, דתיים וחילוניים; ילדים ונוער, צעירים ומבוגרים; נוער בסיכון וקהילות שוליים מוחלשות; תושבי העיר ירושלים וסביבותיה ותושבי ישראל כולה.

מטרות הדרך:

≤ חינוך; לכידות חברתית; חברה משותפת; סובלנות; פלורליזם; כבוד האדם וחירותו; יצירה משותפת; קירוב תרבותי; שילוב תרבותי; טיפוח וחיוזוק שיתופי פעולה בין מגזרים שונים בחברה הישראלית; קידום דיאלוג בינתרבותי.

נקודות הציון:

דרך המגזרים עוברת דרך נקודות ציון שעניינן סוגיית הלכידות והשותפות החברתית בין מגזרים שונים החיים זה לצד זה בירושלים בפרט ובישראל בכלל. נקודות הציון שנבחרו כדוגמה לדרך זו מאופיינות בסוגות אמנויות שונות שמשמשות לשינוי חברתי:

≤ אמנות חזותית ומוזיקה – מוסררה, בית ספר רב תחומי לאמנות עכשווית שממוקדם בפריפריית הספר הירושלמית, מחולל בעזרת קהילת אמנים צעירה ותוססת מעבר משכונת מצוקה בפריפריה הירושלמית לשכונה יצירתית.

≤ קולנוע – מעלה, בית ספר לקולנוע שמכוון להעלאת הפקות מקור פרי יצירתם של סטודנטים דתיים. בית הספר מייצר שינוי חברתי בקהילה הדתית והמסורתית ומאפשר התקרבות, דיאלוג והבנה הדדית בין חילוניים לדתיים.

≤ אמנות בינתחומית ורב תחומית – מקודשת, פרויקט אמנותי וחברתי שנובע מהייחודיות של ירושלים ומבליט את המשותף והייחודי בה. הפרויקט שואף להפוך את העיר החצויה והמפולגת לעיר אחת המשותפת לכל תושביה וגבולותיה, חלקיה ומרכיביה השונים נמסים ויוצורים פעולה משותפת ומשתפת.

≤ מחול – בין שמים לארץ, להקת מחול של גברים דתיים ובית ספר למחול לגברים שמוצא במחול כלי לביטוי אמונה וחיבור עם הנשגב באופן שחוצה את שפת הדת הקונקרטי ומאפשר פתיחות ושיח בין המגזר החרדי, הדתי והחילוני.

לצד לדרך:

דוגמאות נוספות לפעילות אמנותית בתחום פריצת המחסומים בין המגזרים לבניית חברה משותפת:

≤ "סרטים על הדרך", פרויקט של פסטיבל הקולנוע בירושלים, שמסגרתו מוקרנים בחינם סרטים ברחבי העיר. על מסך ענק, עם פופקורן ושתייה קלה, מוצגת חגיגה קולנועית לכל המשפחה בכל ערב מערבי הפסטיבל. בית הקולנוע הנייד עובר בין שמונה שכונות שונות, ממזרח וממערב, ומציג בכל אחת מהן סרט המותאם לאוכלוסייה ממגוון סרטי הפסטיבל. בשנה שעברה הוצג, לדוגמה, בשכונות צור באהר וא־טור הסרט "מועדון גלישה עזה" שעוסק בצעירים מהרצועה שחולמים להפוך לגולשי גלים מקצוענים.

≤ קטמונה, פרויקט אמנותי-חברתי במרחב הציבורי, שפועל בשכונת קטמון ח'–ט' בירושלים. במסגרת הפרויקט, היוזמים, האמנים והשותפים: מידד אליהו, יפעת שירי מוסקוביץ, נופר קפלן ומורן אביב-דביר, יוצרת קשר ישיר ורציף בין אמנות, מרחב ציבורי, וקהילה ופותחת לציבור הרחב גם מחוץ לשעות הפעילות את החללים של גלריות וספריות. בחללים אלו מוצגות יצירות אמנות של הקהילה ויצירות שנוצרות בשיתוף בין חברי הקבוצה ובין האוכלוסייה המוחלשת והמגוונת של השכונה בה היא פועלת.

מקום:	ירושלים	מועד הקמה:	2010
יזם ומנהל בפועל:	נעמי בלוך פורטיס	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: מקודשת שואפת לחולל שינוי תרבותי-חברתי בירושלים ומחוצה לה בעזרת יצירה שנובעת מירושלים. ירושלים היא הכוכבת הראשית של כל מה שמקודשת יוצרת ואוצרת, ומתוך המציאות המורכבת של החיים בה מקודשת מזקקת תופעות ותהליכים מעוררי השראה לכדי יצירות אמנות תלויות עיר שמבקשות להשפיע על המציאות בעיר (ולא רק בה). מקודשת מבקשת להציע את ירושלים כבירתו הרעיונית והפיזית של כל מי שרואה עצמו כ"אדם פתוח" ושל כל מי שמאמין בטוב המשותף.

קהילות יעד: כל מי שהמרקם האנושי והחברתי של ירושלים קרוב לליבו. כל מי שמוכן להסתכל על ירושלים כמקום פתוח ורב גוני ולראות את המגוון העצום של האוכלוסיות והדעות המתקיימות בה במקביל כפוטנציאל, יתרון ולב הפתרון ולא כמכשלה, חיסרון ולב הבעיה.

מאפייני המקום: ירושלים היא ההשראה והיא היצירה של מקודשת. היא הכוכבת הראשית והיא התפאורה. היא החולם והיא המציאות. יופייה מהפנט את האנשים שמובילים את ירושלים וכיעורה לא נעלם לרגע מעיניהם. עבור מקודשת, ירושלים היא מצב תודעה. בכל רגע נתון הם מבקשים לגעת בליבתה ובקדושתה. באתגריה ובקשייה. בפוטנציאל הטמון בה ובפצע הפעור בליבה.

פעילות מרכזית: מגוון רחב ואינטרדיספלינרי של יצירות אמנות תלויות עיר שמתקיימות בכל קיץ בירושלים. פסטיבל האמנות הרב תחומי, שהוא לב היצירה של מקודשת נמשך כחודש והוא כולל מופעים, טקסים, סיורים, ניסויים ותערובות שמבקשות להמיס את הגבולות בין דיספלינות שונות של אמנות ולבטל את ההפרדה המקובלת בין במה למציאות ובין קהל למופעים. לצד הפסטיבל, מקיימת מקודשת פעילות בכל השנה כדי להשמיע מירושלים קול פתוח ולבסס את מעמדה כבירת האנשים הפתוחים.

פעילות קהילתית: לצד יצירת האמנות ובמקביל אליה עוסקת מקודשת בשיתופי פעולה עם ארגוני חברה אזרחית בירושלים, מתן ייעוץ לגופי תרבות ואמנות והשתלבות בקואליציות שמבקשות לחזק ולהדהד את הפוטנציאל של ירושלים כמקום פתוח, מכיל ומכבד כל אדם באשר הוא אדם.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: כל חברי החברה האזרחית בירושלים - על כל גווניה. יהודים, ערבים, חילונים ודתיים.

גופים שותפים \ תומכים: קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: מקודשת מבקשת להמשיך ליצור אמנות שנובעת מהמציאות בירושלים ולהשפיע על המציאות בירושלים בעזרת אמנות במשך כל השנה ולשנים רבות קדימה. מקודשת נחושה להמשיך ולהמיס את הגבולות בין אנשים שונים, מקהילות מגוונות ומרקעים שונים, שחולקים את האמונה שהחברה בירושלים צריכה ויכולה להיות מקום פתוח ומכיל. במקודשת שואפים גם להזמין כל אדם ואישה בעולם לבוא לירושלים ולחגוג את מה שמקודש עבורם.

מקום:	ירושלים	מועד הקמה:	רשמית: 2015 בפועל, במסגרת עמותת הכוריאוגרפים: 2008
יזם ומנהל בפועל:	רון יצחקי	פועל במסגרת:	עמותת רשומה

חזון ומטרות: יצירת תרבות עכשווית, מחול, אמנות חזותית ומוזיקה שמחברת את העולמות החדש והעתיק, הקדוש והיום יומי, הבשר והרוח, כקול נוסף של התחדשות יהודית בתוך ההווה הירושלמית הייחודית והרב תרבותית, הממזגת עולמות ומצרפת צירופים כדי לערער על הגבולות המגזריים המקובלים ולהיות שותפים לחיבורים חדשים של מציאות ישראלית חדשה.

קהילות יעד: כלל האוכלוסייה בישראל: חילוניים, דתיים, חרדים וערבים, בדגש על דתיים, שוחרי תרבות וקהל חדש מקרב קהילה זו, בעיקר צעירים שמצטרפים לקהילת היוצרים והאמנים, לצד הקהילות החרדיות והערביות במטרה להרחיב את השיח ולהזמין את חברי הקהילות הללו לשיח מקצועי ותרבותי.

מאפייני המקום: המקום מהווה נקודת מפגש תרבותית כשבמרכזו רקדנים מקצועיים, הוגים שחולמים ומגשימים, מוסיקאים, רבנים, אמנים פלסטיים, משוררים, מפיקים, מעצבים שיוצרים ביחד נרטיב חדש בתוך עולם השיח הישראלי על כל גווניו.

פעילות מרכזית: אנסמבל כעת, להקת מחול עכשווי יהודי של גברים. רקדנים דתיים, רובם בוגרי בית הספר, שמביאים לקדמת הבמה המקצועית, בארץ ובעולם, מחול עכשווי הפורץ מתוך עולם יהודי תוסס ועתיק. מתוך הקונפליקטים בין גוף לנשמה, ובין עכשווי למסורתי, בוקעת שפה חדשה מלאה בכאב, כנות ואופטימיות, שמרחיבה את הגבולות המקובלים: עולם הרוח היהודי לא פונה רק אל הדתיים, והמחול העכשווי לא פונה רק אל החילונים.

פעילות קהילתית: פעילות קהילתית פורה מתקיימת במקביל ולצד לפעילות המקצועית: בית מדרש לאמנים פלסטיים צעירים, נשים וגברים, חילוניים ודתיים (לימוד מהמקורות); "מיושבים" קבוצת אנשים מעל גיל 50, בעיקר רבנים (שיעור גאגא ושיעור תנועה נוסף); "מאחיה" קבוצת בוגרי בית הספר "כל עצמותי תאמרנה" שאינם מכוונים את עצמם לקריירה מקצועית של מחול אך מעוניינים להמשיך את השיח המחול-י-תנועתי; קבוצת גמלאים בבית אבות קרית היובל שמקבלים פעם בשבועיים שיעור תנועה; קבוצות של תיכוניסטים במערכת החינוך, בירושלים וברחבי הארץ, המקבלים מדרש מחול - הן במערכת החינוך הדתי והן במערכת החינוך הממלכתי.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: רבנים, דתיים, חילוניים, תלמידים וגמלאים.

גופים שותפים / תומכים: משרד התרבות, משרד החוץ, עיריית ירושלים, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: הקמת בית לבין שמיים לארץ שיהיה בית לתרבות יהודית וישראלית עכשווית המזמין מגוון של קהלים ומשמש כסלון תרבות, והרחבת קהלים לעבר הפריפריה הגאוגרפית והתרבותית של ישראל, כולל שיתופי פעולה מבוססים עם מערכת החינוך, תרבות יום א' של צה"ל וקהילות מוחלשות.

מקום:	ירושלים	מועד הקמה:	1987
יזם ומנהל בפועל:	אבי סבג	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: כבית ספר גבוה לאמנות הנמצא באחת השכונות המורכבות ביותר על קו התפר בין מזרח למערב ירושלים, חזון ביה"ס להמשיך ולקיים מערכת לימודים המקפידה על מצוינות ועידוד תלמידיו ובוגריו לא רק להישגים אמנותיים, אלא גם ליצירת שינוי חברתי תוך שמירה על ריבוי הזהויות והפלורליזם שמאפיין את שכונת מוסררה ומקבלים ביטוי בעשייתו, תוך הרחבת מעגלי ההשפעה לחלקים שונים בחברה באמצעות חינוך לאהבת אמנות והקניית אוריינות חזותית לטובת בנייה של חברה סובלנית ומכילה.

קהילות יעד: סטודנטים לאמנות, אמנים, חוקרים, חיילים, תיירים, בני נוער, ילדים עם צרכים מיוחדים, נוער בסיכון, בני גיל הזהב, אוכלוסייה ערבית ממזרח העיר ועוד מגוון אוכלוסיות מוחלשות.

מאפייני המקום: בית הספר ממוקם בין מזרח למערב העיר ירושלים ובין מאה שערים לחומות העיר העתיקה. הוא מהווה גשר תרבותי ואמנותי בשכונה עם עבר של הזנחה, הדרה ומאבק חברתי, שבשנים האחרונות הפכה אטרקטיבית ומושכת קהלים רבים.

פעילות מרכזית: מחלקות ביה"ס מונות לימודי מוזיקה חדשה, ניו מדיה, צילום, תקשורת חזותית ופוטותרפיה. בבית הספר פועלות שלוש גלריות עצמאיות לאמנות עכשווית מקומית ובינלאומית; בית הספר מפיק ויוזם את פסטיבל מוסררה מיקס - פסטיבל בינלאומי לאמנות רב תחומית המתקיים במרחבי שכונת מוסררה וחללי ביה"ס, את ירושלאב - מעבדת אינטראקציה וחדשנות ואת מוסררה רזידנסי - תכנית שהות אמנים בינלאומיים במוסררה.

פעילות קהילתית: מגוון שיעורי העצמה בעזרת מדיום הצילום לישראל ולתפוצות, סיורים ופעילויות במרחבי שכונת מוסררה המשלבת את תושבי השכונה ומערבת אותם בעשייה האמנותית והחברתית.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: ילדים בעלי מוגבלויות, נוער בסיכון, בני גיל הזהב, תושבי שכונת מוסררה, נשים ערביות מהפריפריה הירושלמית, חיילי צה"ל, קבוצות מבקרים.

גופים שותפים \ תומכים: משרד התרבות והספורט, עיריית ירושלים, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: איחוד קמפוסים על ידי הרחבת הבניין ההיסטורי בו נמצא ביה"ס והפיכתו למרכז בינלאומי לאמנות ולשינוי חברתי (נכון להיום ביה"ס פועל בשני קמפוסים המרוחקים מרחק של כ-200 מטר אחד מהשני), כפועל יוצא, הרחבת פעילות ביה"ס והנגשתו למגוון אוכלוסיות נוספות, הרחבת הפעילות למקומות נוספים ברחבי הארץ.

מקום:	ירושלים	מועד הקמה:	1991
יזם ומנהל בפועל:	נטע אריאל	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: בית הספר לקולנוע מעלה שואף להכשיר דור חדש של יוצרי קולנוע בעלי רף מקצועי גבוה, להיות בית יוצר לסרטים המתכתבים עם המסורת ועולם התוכן היהודי ועם הנרטיב הישראלי והציוני.

בית הספר מפיץ את סרטיו בישראל ובעולם לצרכי תרבות, חינוך והסברה ישראלית, מפתח ומשלב את תהליכי היצירה הקולנועית עם תהליכי טיפול וריפוי ומחבר בין אנשים, חלקי החברה הישראלית, תרבויות ודתות באמצעות הסרטים ויוצריהם.

קהילות יעד: סטודנטים: שומרי מצוות וכל מי שמעוניין ומתאים. צופים: כל העולם. **מאפייני המקום:** בית ספר מקצועי לקולנוע, המחובר לתרבות היהודית כמקור השראה ליצירות, לעולם הערכים ולתכנים. בבית הספר ישנם נהלים המאפשרים לשומרי מצוות ללמוד קולנוע, כמו גם לתת מקום וחופש יצירה לכל סטודנט/ית באשר הם. סרטי מעלה שוברים סטראוטיפים ויוצרים גשר בין אוכלוסיות שונות בחברה הישראלית.

פעילות מרכזית: לימודי קולנוע, לימודי תסריטאות. שלוחה ללימודי קולנוע לנשים חרדיות ומרכז ללימודי וידאו תראפיה.

פעילות קהילתית: הקרנות סרטים ואירועי קולנוע לקהל הרחב, במעלה וברחבי הארץ. כמו גם בארגונים, מוסדות חינוך, מוסדות תרבות וקהילות יהודיות ברחבי העולם; סרט החודש - בית הספר מפיץ אחת לחודש סרט לצפייה חינם, לאלפי אנשים בארץ ובעולם; סרט.שיעור - הפקה והפצה של ערכות הדרכה למורים, מרצים ושליחים. הערכות כוללות סרטים בעלי תמה משותפת וחומרי הדרכה כתובים בעברית ובאנגלית. הערכות מופצות לבתי ספר, ספריות, אוניברסיטאות ואנשי חינוך; מגזין קולנוע שנתי העוסק בקולנוע בכלל ובקולנוע יהודי ומחולק בחינם בסינמטקים, במוסדות תרבות ובקמפוסים ברחבי הארץ.

כמו כן, מפעיל בית הספר סדנאות כתיבה וצילום לקהל הרחב עם מיטב הסופרים, המשוררים והתסריטאים בארץ וסדנאות לצילום סטילס ע"י צלמים מהשורה הראשונה. וכן סדנאות וידאו תראפיה - סדנאות טיפול באמצעות יצירת סרטים, לאוכלוסיות מיוחדות (בני נוער בסיכון, בעלי מוגבלויות, משפחות שכולות, נפגעי פוסט טראומה, קשישים ועוד), היצירות הן דרך לספר את הסיפור שלהם תוך שהם מתמודדים עם הכאב או הטראומה.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: חובבי קולנוע, תרבות ואמנות, צעירים, מבוגרים, דתיים, חרדים וחילוניים מירושלים רבתי, מרחבי הארץ ומרחבי העולם. **גופים שותפים \ תומכים:** משרד התרבות והספורט, עיריית ירושלים, המיזם לטלוויזיה ולקולנוע בירושלים, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: יצירת קרן קולנוע וחממה לבוגרי מעלה לתמיכה ביצירת סרטים, סדרות וקולנוע תיעודי בעלי נרטיב יהודי וישראלי.

הדרך השלישית: דרך השוליים

העצמת תושבי שכונות מוחלשות בדרום תל אביב

הצורך בשינוי חברתי אינו תחום לאזור גיאוגרפי ואינו מוגבל לחברה זו או אחרת. גם במרכז המדינה ניתן למצוא אוכלוסיות מוחלשות – של מהגרי עבודה, פליטים, עובדים זרים, עולים חדשים ותושבים ותיקים – אוכלוסיות שאינן מוצאות את מקומן בחברה הישראלית וגם בקרב חלקים ניכרים בשבט ה"ציוני" ישנם מי שאינם מצליחים להשתלב בחברה הישראלית.

דרך השוליים מגלה כיצד האמנויות יכולות לסייע לשלב ולחזק את אוכלוסיית השוליים בחברה ולהעצים את האזרחים (ואת מי שלעיתים לא זוכה אפילו לתואר זה), שנמצאים בתחתית הסולם החברתי, בעיקר באזורי דרום העיר תל אביב והשכונות שמדרום לה.

דרך השוליים מציגה דוגמאות לעשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות בתחום של העצמת תושבי השכונות המוחלשות וחיבורן לכלל החברה הישראלית. ארבע נקודות הציון שמרכיבות את דרך השוליים, נבחרו להוות דוגמאות מייצגות לגופים יוצרים ולמוסדות אמנות שפועלים ביצירתם האמנותית למען שינוי חברתי זה.

נקודות הציון שנבחרו מייצגות מוסדות תרבות וארגונים אמנותיים שמבקשים לצאת מתוך מגדל השן של קהילת האמנות הגבוהה ולהשפיע על הסביבה בה הם פועלים. הם מבקשים לשלב את הקהילה בפעילויות ובקבלת ההחלטות הניהוליות, אוצרותיות ויצירתיות ולהפוך אותם שותפים למהלך האמנותי והחברתי כאחד.

על הדרך:

≤ דרך השוליים עוסקת בהעצמה של תושבי שכונות מוחלשות וחיבורן לחברה הישראלית.

≤ מסלולה עובר דרך נקודות ציון בשכונות שוליים בדרום תל אביב ובמזרח חולון.
≤ נקודות הציון: שכונת התקווה, שכונת לוינסקי, שכונת ג'סי כהן ושכונת ניצנחן/עמידר.

בלב הדרך:

עוני; הגירה; קיפוח; הפליה עדתית; הדרה חברתית; חברת שוליים; מיעוטים; קשיי תקשורת; קשיי שפה; גזענות; אלימות.

אוכלוסיית הדרך:

אתיופים; מזרחים; מבקשי מקלט; מהגרי עבודה; פליטים; עולים חדשים; ילדים; נוער; צעירים ומבוגרים.

מטרות הדרך:

חיזוק והעצמת הזהות האישית והקהילתית; לכידות חברתית; חברה משותפת; יצירה משותפת; קירוב תרבותי; שילוב תרבויות; טיפוח וחיזוק שיתופי פעולה בין חברת המהגרים לחברה היהודית בישראל; סובלנות; פלורליזם; כבוד האדם וחירותו; זכויות מיעוטים.

נקודות הציון:

דרך השוליים עוברת דרך נקודות ציון שעניינן סוגיית ההעצמה של אוכלוסיות שוליים בחברה, תוך ניסיון לחזק את ביטחונם העצמי, לבטא את עצמם ולהוציאם

בסופו של דבר ממעגל התלות והעוני, ולשלבם בעשייה אמנותית וחברתית. כל זאת לצד ניסיון לייצר לכידות ושותפות חברתית בין הקהילות השונות שמרכיבות את אוכלוסיית השוליים.

נקודות הציון שנבחרו כדוגמה לדרך זו מאופיינות ביצירה ובפעילות בסוגות אמנויות שונות שמשמשות לשינוי חברתי:

≤ תיאטרון - ביה"ס והסטודיו לאמנויות התיאטרון בשכונת התקווה, שמקיים פעילות קהילתית ענפה בתוך ועם תושבי השכונה.

≤ ספריה\גלריה\מקלט - גן לוינסקי, מרכז קהילתי באזור התחנה המרכזית הישנה, שמהווה מקום מפגש תרבותי למהגרים למבקשי מקלט ולפליטים.

≤ אמנות דיגיטלית ורב תחומית - המרכז לאמנות דיגיטלית בשכונת ג'סי כהן בחולון, שמקיים פעילות ברמה בינלאומית לצד פעילות קהילתית מעצימה ומגבשת.

≤ אמנות ויזואלית ויצירה רב תחומית - פסט'פקטורי בבית ים, מרכז יצירה ואירוח, שבונה קהילה יוצרת בשכונת מצוקה.

לצד הדרך:

דוגמאות נוספות לפעילות קהילתית אמנותית עם אוכלוסיות שוליים שלא שולבו בדרך השוליים:

≤ מרכז סוזן דלל, תל אביב. מרכז המחול שהוקם בשנת 1989 מהווה בית למחול הישראלי ויש לו חלק משמעותי בהפיכת שכונת נווה צדק משכונת מצוקה לשכונת יוקרה.¹

≤ מובי - מוזיאוני בת ים. מערך של שלושה מוזיאונים הפועלים בעיר בת ים, אשר מציב במרכז פעילותו שאלות ביחס לתפקיד המוזיאון במאה העשרים ואחת. המוזיאון מעניק במה רחבה לדיון, ייצור וייצוג של אמנות עכשווית, תוך שילוב הקהילה בחיי המוזיאון ויצירת גשרים בין מובי והאוכלוסייה הסובבת אותו.²

≤ קבוצת הנערות שמפעיל תיאטרון הנוער הישראלי ע"ש אתי הילסום באודיטוריום אניס ביפו ד', נוסדה בשיתוף פעולה ישראלי צרפתי, והיא מציעה הכשרה אינטנסיבית בתיאטרון לנערות בסיכון. בקבוצת התיאטרון הייחודית חברות כ-15 נערות בגילאי 13-16 - יהודיות, מוסלמיות ונוצריות - שהמשותף לכולן הוא היותן ממשפחות בסיכון. התוכנית, שפועלת במסגרת "בית חם" המופעל על ידי עמותת יד רחל, מבקשת לדאוג לנערות מבקשות מקלט וחסרות מעמד חוקי בישראל והיא מאפשרת להן להיטמע בחברה הישראלית ולהכיר את רזי התיאטרון.³

1. <https://www.suzannedella.org.il>

2. <http://moby.org.il/>

3. <http://yadr.org.il/%D7%A0%D7%A2%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%99%D7%95%D7%A6%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%98%D7%A8%D7%95%D7%9F>

מקום:	בי"ס: מבשר 22, אולם: חנוך 19, שכונת התקווה, תל אביב	מועד הקמה:	1988
יזם ומנהל בפועל:	יורם לוינשטיין	פועל במסגרת:	עמותת רשומה

חזון ומטרות: בית הספר משלב לימודי משחק מקצועיים ברמה הגבוהה ביותר עם הדרכת דרמה בקהילת שכונת התקווה. כחלק מהכשרתם כשחקנים, עובדים הסטודנטים עם קבוצות בקהילה ומעניקים לתושבי השכונה כלים למימוש עצמי תוך טיפוח דור של שחקנים המעורים בחברה הישראלית שיהיו מהמובילים בתיאטרון, בקולנוע ובטלוויזיה.

קהילות יעד: תושבי השכונה וסטודנטים מכל רחבי הארץ.

מאפייני המקום: בית ספר למשחק שפועל בשכונת מצוקה ויוצר באמצעות פעילות התיאטרון שינוי חברתי קהילתי רחב טווח. שכונת התקווה הייתה במשך שנים רבות שם נירדף למצוקה ולהזנחה, תוך שינוי דמוגרפי מתמשך במהלכו מתיישבים בשכונה עולים חדשים, עובדים זרים ופליטים מאריתראה וסודן. רוב התושבים מתמודדים עם קשיים רבים בהתפתחותם ובהשתלבותם החברתית.

פעילות מרכזית: הסטודיו מקיים מסלול לימודי משחק תלת שנתי, מכינות ללימודי משחק וסדנאות משחק לקהל הרחב.

פעילות קהילתית: הסטודיו למשחק שואף ליצור יחסי גומלין עם הקהילה אשר יתרמו להתפתחות היצירתית והאישית של התלמידים ויצרו אפיקים חדשים ליישום אמנות התיאטרון לטובת הקהילה, לכן 36 סטודנטים מלמדים מדי שנה כ-300 מתושבי שכונת התקווה ב-18 קבוצות שונות בקהילה דרמה. הפעילות מתבצעת כחלק ממסגרת הלימודים לאורך שנת הלימודים, כאשר בסופה מועלות הפקות סיום בבימוי הסטודנטים. חלק מהפקות אלו משתתפות בפסטיבלים בארץ ורחבי העולם בהצלחה גדולה.

אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: עולים חדשים, מהגרים, ילדים ונוער בסיכון, ילדים בעלי מוגבלויות, ילדים מחינוך מיוחד, ילדי פליטים ועובדים זרים, נוער דתי, בוגרים עם מוגבלות, נוער עם הפרעות נפשיות, קשישים ועיוורים.

גופים תומכים: משרד התרבות, עיריית ת"א, משרד החוץ, מכון גתה, מוסדות חינוך, שותפים עסקיים, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

גופים שותפים לפעילות הקהילתית: מתנ"ס בית דני, יש מצב למנ"ש (מועצת נוער שכונתית), מנהלת השכונה, עמותת לילך, לשכת רווחה עת"א, בית ספר הירדן, בי"ס הגליל, בי"ס חורב, תיכון ראשית, תיכון צייטלין, בי"ס עמיאל רמב"ם, מועדונית בוסתנית, בי"ס אנוך, מת"ש - מרכז תעסוקה שיקומי (עת"א) מועדונית אכפת (עת"א), בי"ס נתיב, מועדון רב שירותים לקשיש.

תכניות לעתיד: ביה"ס מבקש להקים שיתופי פעולה עם קהילות יהודיות בתפוצות, בין היתר על ידי יצירת פרויקט תיאטרוני משותף לבני נוער משכונת התקווה ומקהילה יהודית בתפוצות, אשר ייזמו מפגשים ליצירת הפקה משותפת שתוצג בארץ ובחו"ל.

מקום:	שכונת נווה שאנן, תל אביב יפו	מועד הקמה:	2009
יום ומנהל בפועל:	דפנה ליכטמן	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: הארגון שואב את השראתו מהתפיסה שתרבות וחינוך הן זכויות בסיסיות של כל אדם באשר הוא אדם. בנוסף לכך, על ידי כלים אלה שואפים בספריה לקדם את זכויות האדם של חברי הקהילות החיות בשכונה, בדגש על פליטים ומהגרים, באמצעות העצמת יחידים וקבוצות להתארגן באופן קולקטיבי ולדרוש את זכויותיהם.

קהילות יעד: תושבי/ות דרום תל אביב, ילדים/ות ומבוגרים/ות, בדגש על קהילות מבקשי המקלט והמהגרים.

מאפייני המקום: ספרייה יוצאת דופן שהוקמה עבור הפליטים, מבקשי המקלט, מהגרי העבודה והדיירים האחרים באזור המצוקה שסביב התחנה המרכזית החדשה. הספרייה הפכה עם הזמן למרכז קהילתי לרווחת התושבים המתגוררים בשכונה המוזנחת בדרום העיר תל אביב, שזכתה לכינוי הלא מחמיא "החצר האחורית של החברה הישראלית".

פעילות מרכזית: הפעלת מרכז קהילתי לתושבי/ות השכונה, אשר שם לו למטרה לקדם את העיסוק בחינוך, תרבות ואמנות בנווה שאנן, כאשר במרכז הפעילות ספרייה רב לשונית שמזמינה את הילדים ואת הוריהם לפעילויות חברתיות חינוכיות. **פעילות קהילתית:** העמותה מפעילה מגוון רחב של פרויקטים קהילתיים, לילדים, נוער ומבוגרים בתחומי האמנות, הספורט והחינוך: קבוצות מוזיקה של יוצרים מקומיים, קבוצת תיאטרון סודני, שיעורי מוזיקה ואמנות, ארגון מופעי חוץ קהילתיים; קורסים בתחומים שונים כגון שפות, צילום, עיתונות, מחשבים ועוד; הכשרות מקצועיות כגון עיצוב גרפי, תפירה ועוד; מרכז חוגים ומרכזי למידה לילדים לרבות קבוצות למידה אחר הצהריים, פעילויות חצר ומגרש, ופעילות לשינוי חברתי של בנות; קואופרטיב תופרות של אופנה בת קיימא; קבוצות כדורגל ועוד.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: הארגון עובד עם הקהילות החיות בשכונה: מבקשי/ות מקלט מאריתריאה וסודן שהגיעו לישראל בעשור האחרון, מהגרי/ות עבודה ותושבי/ות השכונה הוותיקים/ות. כל אחת מהקבוצות האלה סובלות מסוגים שונים של אפליה והדרה על ידי הממסד.

גופים שותפים | תומכים: ספריית לוינסקי הוקמה בשיתוף עם "מסילה", תכנית של עיריית תל אביב לסיוע לקהילה הזרה. בין התומכים ניתן למצוא קרנות פילנתרופיות, תורמים פרטיים ואנשים רבים שמגיעים לתערוכת מכירת האמנות השנתית של העמותה. שותפים נוספים הם ארגונים קהילתיים שפועלים בשכונה כמו בית אחותי וכוח לקהילה וגם קואליציה רחבה של ארגוני זכויות אדם שעוסקים בסוגיית הפליטים והמהגרים.

תכניות לעתיד: בשלושת השנים האחרונות הארגון גדל פי שלוש בהיקף הפעילות ובתקציב שלו. לכן, כרגע המטרה העיקרית היא להתייצב ולשמר את הפעילות הקיימת לצד פיתוח של מענים נוספים בתחומי החינוך, התרבות והספורט עם הקהילות החיות בדרום תל אביב. בנוסף לכך, בארגון שואפים לעשות יותר עבודה ציבורית לשינוי מדיניות בנושאים אלה, בעיקר בתחום הילדים והנוער.

מקום:	חולון	מועד הקמה:	2001
יזם ומנהל בפועל:	איל דנון	פועל במסגרת:	חברה עירונית \ חל"צ

חזון ומטרות: המרכז הוא מרחב לאמנות ציבורית המהווה חלל קהילתי עכשווי בעל מבנה גמיש ופתוח, שמאפשר לאמנים ולתושבי השכונה התנסות וטעייה תוך שימוש במשאבים של זמן ושל חלל. מטרת המרכז ליצור נקודות השקה ומגע בין אמנות, חברה וטכנולוגיה תוך בחינת הגבולות ויחסי הגומלין בין התחומים הללו, ניסוחם מחדש ובחינת הזיקה בין האמנות, מוסדותיה וסוכניה לבין החברה אותה היא משרתת. המרכז פועל מתוך תפישה של אחריות לאמנות ולחברה בה היא מתקיימת.

קהילות יעד: פעילות המרכז והפלטפורמות השונות שהוא מציע מיועדות לתושבי שכונת ג'סי כהן, לתושבי חולון ולתושבי השכונות שבשכנותה, כמו גם לקהל מקומי ובין לאומי של אמנים, אוצרים וחוקרים משרדה האמנות ומשדות אחרים.

מאפייני המקום: המרכז מתאפיין בגמישות המאפשרת לו לשנות את ייעודו מעת לעת, ולשמש בית ספר, מעבדה, מרכז קהילתי, מסעדה, אולם הופעות וחלל לתצוגה, הכול לפי הצורך. כך למשל המבקרים במרכז אינם צופים, כי אם בני בית שותפים ליצירה.

פעילות מרכזית: פרויקטים ארוכי טווח שכל אחד מהם כולל פעולות, סדנאות, תערוכות, כנסים, אירועים ופרסומים. תכנית רזידנסי לאמנים, אוצרים ומבקרי אמנות מהארץ ומחו"ל; מארב (כתב עת מקוון לתקשורת, אמנות ותרבות); תחנת הרדיו המקוונת חאלאס (Holon Art Lab Audio Service); מהדורות שנתיות של קטלוגים, ספרים ומקראות ועוד.

פעילות קהילתית: כל הפעילות האמנותית המתוארת לעיל, פתוחה לתושבים ולקהל ומזמינה את תושבי השכונה לקחת בהן חלק ולהיות שותפים לתכניות ההעצמה והחיזוק.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: ג'סי כהן היא שכונת עולים שתושביה מתחלפים עם גלי ההגירה השונים. בשכונה קהילות אתיופיות, רוסיות, מזרחיות ומערביות, רובן במצב סוציו-אקונומי נמוך. חלק גדול מתושבי השכונה גרים בדיור הציבורי ומטופלים בלשכות הרווחה העירוניות. במגוון הקהילתי יוצא הדופן שמתקיים בשכונה יש פוטנציאל לעושר תרבותי שיכול להפוך את השכונה למודל של קיום עירוני פלורליסטי ורב תרבותי.

גופים שותפים \ תומכים: עיריית חולון, משרד התרבות, מועצת הפיס לתרבות ואמנות, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: המרכז לאמנות דיגיטלית ימשיך בפעילות במסגרת התשתיות והפרויקטים השונים, תוך כדי חשיפה ושיתוף של קהלים חדשים מתוך הקהילה המקומית, וכן של יחידים וקבוצות מחוץ לשכונה. המרכז ימשיך לקיים סדנאות לקבוצות של תלמידים, סטודנטים ומבוגרים מהארץ ומחו"ל, שיתופי פעולה לטווח ארוך עם קבוצות המעוניינות להשתמש בפלטפורמות שהמרכז מציע, אירועים וכנסים חד פעמיים לקהל הרחב, וכן לאפשר גישה מרחוק של חוקרים ואוצרים מכל העולם לארכיון הדיגיטלי שיכלול עבודות אמנות ותיעוד היסטורי של פעולות המרכז.

מקום:	בת ים	מועד הקמה:	2013
יזם ומנהל בפועל:	אמיתי יעיש בן אוזיליו	פועל במסגרת:	אגף תרבות - עיריית בת ים

חזון ומטרות: מתחם האמנים פסט'פקטורי Fest'Factory הוא מתחם אמנות, יצירה וקהילה, המבקש לחבר בין אמנות, חברה ומרחב ציבורי בעיר, ומהווה חממת עבודה אשר פועלת במשך כל השנה ואשר שיאה בפסטיבל בת-ים הבינלאומי לתאטרון ואמנות רחוב. הפסט'פקטורי הוא מרכז לאמנות בקהילה ובמרחב הציבורי בבתי-ים, שנוסד כהמשך ישיר לפסטיבל בת-ים הבינלאומי, כשהפסטיבל ביקש להפוך מפסטיבל תיאטרון רחוב לפסטיבל אמנות רחוב. המתחם כולל חדרי סטודיו אישיים וחללי עבודה משותפים לכעשרים אמניות ואמנים מתחומים שונים. כחלק משהותם במתחם לוקחים האמנים חלק בפעילות קהילתית וחברתית עם התושבים ובעיר, שהיא חלק בלתי נפרד מהפעילות האמנותית של המתחם, בנוסף מציגים האומנים תערוכות ערביי אמן ומופעים במרחב הציבורי ובמתחם.

קהילות יעד: סטודנטים, אמנים, תושבי השכונה, תושבי בת ים.

מאפייני המקום: המתחם נמצא בתוך שכונת ניצנה/עמידר, אחת משכונות המצוקה בעיר בת-ים. במתחם ישנם חללי עבודה לחזרות תיאטרון, מחול, פרפורמנס וסטודיו משותף לאמנים פלסטיים.

פעילות מרכזית: תכנית "יזמות וארטיביזם: אמנות ותיאטרון בקהילה ובמרחב הציבורי" בשיתוף המסלול לארטיביזם ושינוי חברתי בחוג לאמנות התאטרון באוניברסיטת תל אביב, בהנחיית ד"ר חן אלון. 18 אמניות/ות בשמות אמן בפסט'פקטורי יחד עם 25 סטודנטים/ות, יוזמים, מובילים, חווים וחוקרים יצירה תיאטרונית משותפת כפעילים בקהילה ביחד עם אנשי ונשות קהילות שונות בבתי-ים.

פעילות קהילתית: החיכוך של הקהילה המקומית עם אמנים ועם תוצרי האמנות של האמנים השוהים בתושבות במתחם, מזמין העצמה, חיזוק, גיבוש ויצירה גם של קהילת האמנים שנמצאים במתחם וגם של קהילות שוחרות אמנות. הפעילות החברתית-קהילתית מחוללת שינוי חברתי מעצם המפגש עם האמנים ומההנגשה של יצירות האמנות של האמנים לקהילות השונות בעיר.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: אוכלוסיות מוחלשות (בעלי מוגבלויות, נוער, הקהילה האתיופית, קשישים וכו'), הקהילה המקומית בבתי-ים.

גופים שותפים \ תומכים: אגף תרבות - עיריית בת-ים, המסלול לארטיביזם ושינוי חברתי בחוג לאמנות התאטרון (אוניברסיטת ת"א), ארגון יוצרים עצמאיים בתיאטרון, מתנ"ס גאולים, קרנות פילנתרופיות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: מיצוב הפיילוט לשנת 2017-18, כנס ארצי בשיתוף אוניברסיטת ת"א עם התמקדות בחיבור אמנות לקהילה במאי 2018, העתקת המודל למרכזי יצירה נוספים בארץ.

הדרך הרביעית: הדרך הדרומית

העצמת תושבי באר שבע בירת הנגב

אזור דרום הארץ חווה בשנים האחרונות מהלך דו קוטבי. מצד אחד, המצב הביטחוני ואיום הרקטות הבלתי פוסק מרצועת עזה והמשך העמקת הפערים בחברה הישראלית הוביל רבים מיושבי הדרום לירידה תלולה בשיעור התעסוקה, באיכות החיים ובמצב הסוציו-אקונומי. מצד שני, באר שבע - בירת הנגב, חווה שגשוג שלא ידעה כמוהו מעולם, גם בעקבות ניהול משובח וגם בזכות שיפור משמעותי של התשתיות, שהפכו את ההגעה אליה ממרכז הארץ לקלה ולמהירה יותר. בעיר נפתחו לצד האוניברסיטה גם מוסדות תרבות ואמנות שפעילותם זוכה להצלחה בקנה מידה ארצי (ולעתים גם בקנה מידה בינלאומי), מחירי הנדל"ן מזנקים, קבוצות הספורט זוכות בתארים והעיר גדלה בקצב מואץ.

הנגב מתמודד גם עם התפוררות חברתית בעירות הפיתוח, בישובים ובקיבוצים אחדים ובעיקר בקרב הקהילה הבדואית, בערים המוסדרות או בפזורה. המתחים בין הקהילות השונות, כמו גם החיכוכים ההולכים וגדלים, יוצר מצב מורכב ומסובך, שדורש התייחסות ממשלתית ופילנתרופית.

תפקידן של האמנויות דווקא בעת שינוי שכזה הוא להעצים את תושבי בירת הנגב, לגשר על הפערים ההולכים וגדלים ולסייע לכלל האוכלוסייה המתגוררת בדרום הארץ להרגיש חלק מהחברה הישראלית כולה.

הדרך הדרומית מציגה דוגמאות לעשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות בתחום של חינוך והעצמת תושבי באר שבע וסביבותיה. ארבע נקודות הציון שמרכיבות את הדרך הדרומית, נבחרו להוות דוגמאות מייצגות לגופים יוצרים ולמוסדות אמנות שפועלים ביצירתם האמנותית למען שינוי חברתי זה.

על הדרך:

≤ הדרך הדרומית עוסקת בהעצמה של תושבי הפריפריה הדרומית של מדינת ישראל.

≤ מסלולה עובר דרך נקודות ציון פעילות ותוססות אמנותיות וחברתיות.

≤ נקודות הציון: בי"ס גודמן למשחק, להקת המחול קמע, הסינפונייטה הישראלית באר שבע, מוזיאון לתרבות האסלם ועמי המזרח.

בלב הדרך:

≤ פריפריה; הגירה; מזרחים; דו-קיום יהודי-ערבי; הדרה חברתית; צדדיות; דעות קדומות; גזענות; חוסר סובלנות; קיצוניות לאומית (לשני הצדדים); צפיפות אוכלוסין; נשירה ממסגרות לימודים ועבודה; עבודות שירות; מעמד האיש.

אוכלוסיית הדרך:

≤ תושבי בירת הנגב וסביבותיה, יהודים, ערבים ובדואים, חילוניים ודתיים, סטודנטים ומקומיים, ממגוון רחב של עדות, מוצאים ורקעים תרבותיים.

מטרות הדרך:

≤ העצמה של תושבי הפריפריה הדרומית; לכידות חברתית; חברה משותפת; דו-קיום יהודי-ערבי; מעורבות חברתית; בניית קהילה; יצירה משותפת; קירוב תרבותי; שילוב תרבויות.

נקודות הציון:

הדרך הדרומית עוברת דרך נקודות ציון שעניינן סוגיית השתתפות אזרחית בתרבות ובאמנות, ביצירה ובצריכה של אמנות להעצמתם ולרווחתם של תושבי בירת הנגב, להעלאת הדימוי העצמי והמקומי, לשיפור איכות חייהם ולקידום שילובם החברתי. נקודות הציון שנבחרו כדוגמה לדרך זו מאופיינות בסוגות אמנויות שונות שמשמשות לשינוי חברתי:

- ≤ תיאטרון - גודמן - בי"ס למשחק בנגב שמפעיל במסגרת לימודי תלמידיו מערכת קהילתית ענפה של לימודי תיאטרון בקרב ילדים ונוער בבתי הספר בבאר שבע.
- ≤ מחול - להקת המחול קמע ובית ספר בת דור פועלים ברחבי באר שבע להתמקצעות ילדים ונוער בתחום המחול ולהעשרת תושבי העיר בפעילותם המקצועית.
- ≤ מוזיקה - הסינפונייטה הישראלית באר שבע, שבפעילותה האמנותית והקהילתית מחזקת את החוויה וההתנסות המוזיקלית של ילדים, נוער ומבוגרים ברחבי באר שבע.
- ≤ תרבות חומרית - מוזיאון לתרבות האיסלם ועמי המזרח, שמקיים פעילות אמנותית וקהילתית לקידום סובלנות.

לצד לדרך:

דוגמאות נוספות לפעילות אמנותית שמסייעת בהעצמה של תושבי בירת הנגב וסביבתה ושלא נכנסו לדרך הדרומית:

- ≤ תיאטרון באר שבע. התיאטרון שנוסד ב־1973 כניסיון תרבותי-חלוצי לבנות תיאטרון אחר ושונה מחובר בחבל הטבור לקהילה, יונק ממנה את מקורות השראתו ויוצר איתה ולמענה. התיאטרון העירוני הקטן, הפך כיום לאחד התיאטראות החשובים והמובילים בישראל, הינו הגוף התרבותי הגדול ביותר דרומית מגוש דן והוא משתף פעולה עם ארגונים וגופים חברתיים שונים ומפעיל מחלקה חינוכית שאחראית על הפעלתם של כ־4 פרויקטים חברתיים שונים בכל שנת פעילות.⁴
- ≤ מרחב תרבות פרינג' באר שבע. הוקם ב־2010 ומהווה בית לדור חדש של יוצרים בתחומי אמנות מגוונים. באולם הפרינג' מוצגות מדי שנה מעל ל־150 הצגות, יצירות מחול, הופעות מוזיקה ותערוכות לצד למעלה מ־500 פעילויות ופרויקטים חברתיים-קהילתיים אמנותיים בכל שנה. פרויקט הדגל של התיאטרון הוא פסטיבל הפרינג' הבינלאומי, שמתקיים פעם בשנה, ומציע חגיגה של תיאטרון, מחול, מוזיקה, אמנות פלסטית ומופעי רחוב מהארץ והעולם.⁵
- ≤ המרכז לאמנות באר שבע. מוסד לחינוך לאמנות, המשתייך למנהל החינוך של עיריית באר שבע וממוקם במבנה מיוחד בעיר העתיקה. המרכז מהווה מסגרת מקצועית ללימוד ולטיפול ערכי האמנות החזותית, כשהחזון הוא להוות מרכז של עשייה ופעילות אמנותית תרבותית. צוות המרכז שמורכב ממורים-אמנים פועל לחידוש וגיוון הפעילויות ודרכי ההוראה מתוך רצון לקרב את אוכלוסיית באר שבע לעולם האמנות ומתוך רצון להרחיב את מגוון הקהילות הנהנות משירותיו.⁶

4. <http://www.b7t.co.il>

5. <https://www.fringe7.co.il>

6. <https://www.art7.org.il>

מקום:	שדרות שז"ר 8 באר־שבע	מועד הקמה:	2005
יזם ומנהל בפועל:	ניהול משותף עידן אבישר ורפי ניב	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: בית ספר המכשיר שחקנים לתחום התיאטרון, הקולנוע והטלוויזיה ברמה הגבוהה ביותר ומהווה מרכז תרבות עבור תושבי באר שבע וסביבתה שמטרתו לעודד, לטפח ולהיות שותף לפיתוח ולהקמת מוסדות תרבות ופרויקטים תומכים, אשר יסיעו ליצירת סצנת אמנות דרומית מובילה בהשתתפות בוגריו.

קהילות יעד: סטודנטים לתיאטרון תושבי באר שבע והסביבה ומכל רחבי הארץ.

מאפייני המקום: בבית הספר ששוכן בבאר שבע, בירת הנגב, ארבע כיתות מאובזרות, סטודיו רחב ידיים ובו פסנתר כנף, פטיו מרווח, סדנת ייצור תפאורות ושני אולמות תאטרון מאובזרים. הסטודנטים נהנים מספריית מחזות גדולה, חדר תלבושות, חדר אביזרים, תאי אחסון ומלתחות. בית הספר מקיים קשרים עם בתי ספר ומוסדות בינלאומיים.

פעילות מרכזית: לימודי משחק

פעילות קהילתית: במסגרת התוכנית למעורבות חברתית בקהילה, תלמידי בית הספר משתתפים בפעילות קבועה אחת לשבוע שכוללת עבודה קהילתית במוקדים שונים בבאר שבע ופרויקטים מיוחדים למגוון אוכלוסיות, זאת מתוך אמונה כי הקשר ההדוק בין הסטודנטים לקהילה בה הם חיים תורם לאכפתיות, להרחבת הראייה החברתית ולהפריה הדדית. השיבוצים נעשים בשיתוף מחלקת הרווחה של עיריית באר שבע, חברת "כיוונים" לתרבות הפנאי, ארגונים, עמותות ואחרים.

פעילות נוספת כחלק מהקשר של בית הספר עם הקהילה הינה הזמנת אוכלוסיות מיוחדות לצפות בהצגות בית הספר וכן הפעלת מרכז מצוינות בתיאטרון, אשר פועל לחשיפת כלל תלמידי העיר, בכל הגילאים, לעולם התאטרון. בנוסף, המרכז מעניק תמיכה מקצועית למגמות התאטרון בבתי הספר בעיר ומסבסד מנויים לנוער.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: נוער בסיכון, הקהילה הגאה, בעלי מוגבלויות, נשים בסיכון, נוער מצטיין.

גופים שותפים \ תומכים: עיריית באר שבע, חברת כיוונים, משרד התרבות, הרשות לפיתוח הנגב, המשרד לפיתוח הפריפריה הנגב והגליל, קרנות פילנתרופיות, חברות ותורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: הגדלת תחום המכינה והסדנאות; הקמת תיאטרון בוגרים ופעילות בינלאומית.

מקום:	רחוב השלום 13, שכונה ג', באר שבע	מועד הקמה:	הלהקה נוסדה בשנת 2002 העמותה פועלת משנת 1995
יזם ומנהל בפועל:	מרב צימנד – מנכ"ל תמיר גינץ – מנהל אמנותי	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: לקיים להקת מחול ברמה האמנותית הגבוהה ביותר; לפעול להנגשת תרבות ואמנות המחול לכל תושבי באר שבע, הנגב ודרום הארץ; ליצור אפשרויות לקהילה לקחת חלק ולהשתתף בפעילויות השונות ולקיים פעילות חינוכית קהילתית בתחומי המחול; לקדם מצוינות אמנותית בתחום המחול בנגב בפרט ובארץ בכלל; ליצור ולהציע רפרטואר הופעות מחול מותאם לילדים, נוער ומבוגרים; לספק "חממה" לרקדנים אשר למדו בבת דור באר שבע ורואים את עתידם בבאר שבע; לגדל דור צעיר של כוריאוגרפים מקומיים או עצמאיים אשר יוצרים מתוך ההווה הישראלית; לייצג בהופעותיה את העמותה, העיר והמדינה בתחום המחול – בארץ ובחו"ל.

קהילות יעד: קהל שוחרי וחובבי מחול; תלמידי מחול; תלמידי בתי ספר, במסגרת מופעי סל תרבות.

מאפייני המקום: להקת המחול קמע הוקמה בשנת 2002 בבאר שבע. בית הלהקה ממוקם בבניין בלב שכונה ג' בעיר, שהנה שכונה בעלת רקע סוציאקונומי נמוך מאוד, כחלק מהמאמץ למשוך את הקהילה המקומית ולהציע להם חשיפה לתרבות איכותית ביותר. כל רקדני הלהקה ואנשי הצוות מתגוררים בבאר שבע או בסמיכות לה, כחלק מתפיסת החזון של הלהקה.

פעילות מרכזית: להקת מחול מקצועית המונה 14 רקדנים, הלהקה מקיימת עשרות הופעות בכל שנה ברחבי הארץ והעולם. הלהקה מעלה מופעי מחול לילדים, נוער ומבוגרים. הלהקה מקיימת פעילות חינוכית בתחום אמנות המחול: הוראה והסברה בבתי ספר, מגמות מחול ואולפנות למחול.

פעילות קהילתית: קמע בקהילה: בשיתוף עיריית באר שבע: הכשרה בתחום המחול המקצועי לנערים ונערות, קלאסי ומודרני, שיעורי רפרטואר של להקת המחול קמע וסדנאות. הופעות לרווחת הקהילה: הלהקה מופיעה במסגרת אירועים עירוניים ופסטיבלים מקומיים בנגב. אירוח: הלהקה מארחת כיתות מיוחדות מבתי ספר בבאר שבע והסביבה, כגון ביה"ס המעורב ליהודים וערבים ועוד. כניסה חינם למופעי הלהקה: לתלמידי מחול, לתלמידי בתי ספר בעלי צרכים מיוחדים, חברי תכנית "פרח", מכינות קדם צבאיות, אסירות, עולים חדשים וכדו'.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: תלמידי מחול בעיר, אוכלוסיות מוחלשות והקהל הרחב.

גופים שותפים \ תומכים: משרד התרבות, עיריית באר שבע, חברות עסקיות וכן קרנות פילנתרופיות.

תכניות לעתיד: פיתוח תכניות קהילתיות חדשות. בנוסף, הלקה מתכננת למנף את המוניטין של להקת המחול קמע בארץ ובחו"ל ולהעמיק את תחומי הפריסה שלו בכדי לחזק את מטרופולין באר שבע כמקור העצמה היוצר תרבות מקורית איכותית המעשירה את החברה הישראלית כולה.

מקום:	באר שבע	מועד הקמה:	1973
יזם ומנהל בפועל:	קלאודיה צובל	פועל במסגרת:	עמותה רשומה

חזון ומטרות: הסינפונייטה הישראלית באר שבע שמה לה למטרה להיות תזמורת ברמה בינלאומית המשרתת את שוחרי המוזיקה הקלאסית של הנגב והארץ בקונצרטים איכותיים מגוונים ולקדם חינוך מוסיקאלי ברחבי הנגב.

קהילות יעד: שוחרי מוזיקה קלאסית בכלל ומבאר שבע והנגב בפרט, ילדים ונוער מבאר שבע והנגב כולל ילדים בסיכון השוהים במסגרות מיוחדות, סטודנטים באוניברסיטת בן-גוריון ובמכללות אקדמיות ברחבי הנגב.

מאפייני המקום: הסינפונייטה הינה התזמורת הסימפונית היחידה בעיר באר שבע ובנגב.

פעילות מרכזית: קיום קונצרטים מגוונים המיועדים לקהלים שונים במשכן לאמנויות הבמה בבאר שבע. בנוסף, הופעות בנגב וברחבי הארץ.

פעילות קהילתית: בסינפונייטה מאמינים כי מוזיקה קלאסית מעוררת רגש בכל אדם ומעשירה את עולמו, מקדמת ומעצימה יכולות אישיות וחברתיות, מפתחת את הדמיון ואת יכולת הריכוז וההקשבה. לפיכך, הסינפונייטה רואה כיעד מרכזי בפעילותה את החינוך המוסיקלי של הדור הצעיר ומקיימת סדרות קונצרטים מיוחדים, החל מהגיל הרך דרך בתי הספר היסודיים והתיכוניים ועד לסטודנטים באוניברסיטת בן גוריון ובמכללות אקדמיות ברחבי הנגב. מידי שנה פוקדים את אולמות הקונצרטים של הסינפונייטה הישראלית באר שבע עשרות אלפי ילדים, בני נוער וסטודנטים הנחשפים ליופייה של המוזיקה הקלאסית.

הסינפונייטה מפעילה תכנית ייחודית שמטרתה לחשוף ילדים בסיכון למוזיקה קלאסית, לקונצרטים ולחינוך מוסיקאלי בכלל.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: ילדים ונוער מבאר שבע והנגב אשר גדלים ברובם ללא חשיפה למוזיקה קלאסית ולאיכויות המיוחדות שהיא מביאה; סטודנטים מאוניברסיטת בן גוריון ומכללות מבאר שבע ומרחבי הנגב - הרכב הסטודנטים הבוחרים בקורס הוא מגוון וכולל יהודים וערבים, נשים וגברים, ילידי הדרום ורחבי הארץ, בגילאי 20-30.

גופים שותפים \ תומכים: משרד התרבות והספורט ועיריית באר שבע, מפעל הפיס, קרנות פילנתרופיות, תורמים פרטיים.

תכניות לעתיד: הסינפונייטה שואפת להמשיך ולייצר מוזיקה קלאסית איכותית, להרחיב את קהל המאזינים למוזיקה קלאסית בבאר שבע ובנגב ולהעמיק את פעילותה הקהילתית עם הילדים והנוער בבאר שבע ובסביבתה.

מקום:	באר שבע	מועד הקמה:	2014
יזם ומנהל בפועל:	ד"ר דליה מנור	פועל במסגרת:	חברה עירונית "כיוונים - החברה לתרבות הפנאי באר שבע"

חזון ומטרות: המוזאון ממוקם בבניין היסטורי לשימור (מסגד עות'מאני, 1906) שהוא מוצג מס' 1 של המוזאון, בתוכו מוצגות יצירות היסטוריות ומודרניות של תרבות האסלאם החומרית, על מנת לעורר מודעות לערכן של המסורות האמנותיות והתרבותיות של אזור המזרח התיכון בכלל והאסלאם בפרט בקרב תושבי הנגב והארץ כולה.

קהילות יעד: תלמידים, ילדים, נוער ומבוגרים, תושבי העיר וסביבותיה, תושבי הנגב, קבוצות מטיילים מרחבי הארץ, שוחרי אמנות.

מאפייני המקום: המוזיאון הוא אתר היסטורי ייחודי בישראל, המשלב מבנה ותוכן בהנגשה תלת-שפתית מלאה (עברית, ערבית, אנגלית), עם תצוגת קבע, תערוכות מתחלפות ופעילות חינוכית מגוונת לגילאים שונים.

פעילות מרכזית: תערוכות נושא מתחלפות (כל 8-10 חודשים בממוצע). סדרות הרצאות, שיח אמן וסדנאות יצירה שמלוות את התערוכות.

פעילות קהילתית: המוזיאון מזמין את כל תושבי באר שבע והסביבה להכיר את ההיבטים ההיסטוריים והאסתטיים של עברם, ובכך להיפתח לנרטיבים נוספים, שונים מאלו שהם מכירים והתקבעו כנרטיב המרכזי של העיר. בנוסף, המוזיאון מארח הרצאות לציבור תושבי העיר וסביבתה, בשיתוף עם גורמים עירוניים והאוניברסיטה, שמבקשות לחשוף ולהציג מגוון נרטיבים שההכרות איתם מובילה לסובלנות ולפתיחות חברתית. בנוסף מקיים המוזיאון הצגות וסדנאות לילדים בחגים. המבקרים במקום חווים, באמצעות הביקור במקום, משהו מעברו של עירם ומהרקע ההיסטורי שלה, מפתחים סובלנות כלפי הסביבה התרבותית בה נוצר המוזיאון (שכאמור שוכן במבנה של מסגד לשעבר) ואמפתיה כלפי ההיסטוריה של עירם ושל האוכלוסיות השונות שבנו אותה.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: קהל מבוגרים מקומי; משפחות צעירות. **גופים שותפים / תומכים:** עיריית באר שבע / כיוונים; משרד התרבות והספורט; מפעל הפיס (פרויקטים ספציפיים).

תכניות לעתיד: פיתוח תכניות חינוכיות לבתי הספר בעיר וברחבי הנגב והבאת תלמידים לביקורים סדירים מסובסדים; קידום מקומו ומעמדו של המוזאון בתודעת תושבי העיר באמצעות שיווק ופרסום; קידום מעמדו של המוזאון בארץ באמצעות תערוכות ייחודיות והשאלות בינלאומיות; פיתוח אוסף למוזאון; הרחבה ושכלול מתקני הפעילות החינוכית.

הדרך החמישית: דרך חוצת ימים

בניית קשר בין ישראל ליהדות העולם באמצעות אמנות

הקשר העמוק בין החברה הישראלית ליהדות העולם הוא מאבני היסוד של מדינת ישראל ואין כמעט צורך להסביר או להרחיב אודותיו. לאמנויות השונות, כפי שכבר הוכחנו בפרק השני של מדריך זה, יש יכולות להתגבר על פערי שפה ותרבות והן יכולות להוות גשר מחבר בין קהילות יהודיות לבין האמנות היהודית/ישראלית הנוצרת בישראל.

השיח הדרו-סטרי בין האמנות הנוצרת בארץ לבין הקהילות היהודיות המתגוררות בעולם עומד בלב הדרך החמישית והוא מבקש להצביע על ההזנה הדרו-צדדית ועל הפוטנציאל העצום שעוד קיים לחיבור, שיתוף פעולה ונתינה משמעותית שמייצרת שינוי חברתי מקומי, לאומי וגלובלי.

הדרך החמישית מציגה דוגמאות לעשייה חברתית יוצרת ומשנה מציאות בתחום של הקשר והחיבור בין ישראל לקהילות היהודיות ובין ישראל לעולם כולו באמצעות אמנויות. ארבע נקודות הציון שמרכיבות את הדרך החמישית, נבחרו להוות דוגמאות מייצגות לתכניות ולפעילויות שמתקיימות במסגרת קרנות ומוסדות שמנגישים ומקדמים אמנות ישראלית בעולם ופועלים בעשייתם זו לבניית גשר בין ישראל לעולם, לחיזוק הדיאלוג והקשרים ביניהם ולחיזוק מעמדה של האמנות הישראלית בפרט ושל ישראל בכלל בעולם.

על הדרך:

≤ הדרך חוצת הימים עוסקת בבנייה ובהעצמה של הקשר בין היהדות הישראלית לקהילות יהודיות מחוץ לישראל באמצעות אמנויות. לשיתופי פעולה אמנותיים בין קהילות יהודיות בישראל ובעולם יש תפקיד חשוב שמשפיע על הישראליות, על קרבנותם של צעירים יהודים לישראל ולעולם היהודי, ועל העולם היהודי בכלל.

≤ מסלולה עובר דרך נקודות ציון אמנותיות שממוקמות על פני הגשר שבין ישראל ליהדות העולם. הגשר מסמל את הגמישות והפתיחות הדרושים לדיאלוג בין ישראל לקהילות היהודיות כמו גם את הגמישות והפתיחות הדרושים ליצירה, למפגש ולשיח על אמנות מקורית, בינתחומית, רבת-פנים, צעירה ונועזת.

≤ נקודות הציון: Artis, The Schusterman Visiting Israeli Artists Program, Asylum-Arts, Kisufim Conference.

בלב הדרך:

≤ זהות; שייכות; לכידות; אחדות והמשכיות העם היהודי; התבוללות; בדלנות; נתק; שסע; אנטישמיות; גזענות; הסברה; קידום הלגיטימציה לקיומה של ישראל; קידום האינטרסים היהודיים והישראליים בעולם.

אוכלוסיית הדרך:

≤ אמנים ישראלים; אמנים יהודיים בעולם; קהילות יהודיות; קהל צרכני האמנות בישראל ובעולם.

מטרות הדרך:

≤ בנייה וטיפוח הזיקה והקשר בין אמנים ישראלים לבין אמנים יהודים וקהילותיהם ובין צעירים יהודים בישראל ובעולם באמצעות שיתופי פעולה אמנותיים; חיזוק מרכיבי הזהות והשייכות של בני ובנות הקהילות השונות; הנכחת האינטרסים

האמנותיים כביטוי לאינטרסים הקיומיים המשותפים לישראל ולעולם היהודי; פעולה משותפת של ישראל והקהילות היהודיות לחיזוקן של העם היהודי ושל מדינת ישראל בעולם; מלחמה באנטישמיות העולמית.

נקודות הציון:

נקודות הציון שנבחרו כדוגמה לדרך זו מאופיינות בסוגות אמנויות שונות שמשמשות לשינוי חברתי:

≤ אמנות חזותית - Artis, ארטיס תומכת בקידום אמנים ישראלים עכשוויים שעוסקים ביצירתם בשאלות אסתטיות, חברתיות ופוליטיות.

≤ יוצרים בכל התחומים - Israel Institute, The Schusterman Visiting Israeli Artists Program התכנית מקדמת אמנים ישראלים וחושפת את יצירתם בעולם.

≤ יוצרים בכל התחומים - Asylum-Arts, אסילום ארטס תומכת בתרבות יהודית בינלאומית באמצעות חשיפה של אמנים ויצירת הזדמנויות לשיתופי פעולה.

≤ ספרות - Kisufim Conference, כנס כיסופים מפגיש סופרים, משוררים, מתרגמים וחוקרי ספרות יהודים מכל העולם בירושלים למספר ימי דיון, עיון ושיחה.

לצד הדרך:

דוגמאות נוספות לפעילות אמנותית שמתמקדת בחיבור בין יהדות ישראל ליהדות העולם ולא נכנסו לדרך חוצת הימים:

≤ Artport Tel Aviv - זירת אמנות שמטרתה לקדם את האמנות הוויזואלית העכשווית בישראל ולהביא אותה לקהל הרחב ולזירה הבינלאומית. התכנית נוסדה מתוך תשוקה לאמנויות ורצון לתמוך באמנים מוכשרים חדשים ולהעניק להם בית שיהווה נקודת המפנה בחייהם וישמש פלטפורמה לדיאלוג אמנותי אלטרנטיבי בין סצנת האמנות המקומית העכשווית, ארגונים בינלאומיים ואמנים עצמאיים ברחבי העולם. במסגרת התכנית נבחרים מדי שנה שישה אמנים ישראלים להשתתף בתוכנית בת שנה, כשלצידם מגיעים למתחם בין שמונה לעשרה אמנים בינלאומיים שיוצרים יחד מפגש והיכרות הדדית. התכנית מקדמת את האמנות הישראלית, מעצימה אמנים ישראלים ופותחת להם דרך להזניק את יצירתם למפגש עם שדה האמנות הבינלאומי.⁷

≤ AIR (Artists In Residency) - תוכנית של הסוכנות היהודית לחילופי אמנים שיוצרת מדי שנה חיבור בין אמנים אמריקאים שמגיעים לפגוש את אמני הגליל המערבי ובין אמנים ישראלים שמגיעים לקהילות המרכזיות של ארה"ב. התוכנית מעודדת יצירה ושיתוף פעולה אמנותיים עכשוויים בתקווה ליצור שיח אמנותי חדש בין המשתתפים לתושבים המקומיים.⁸

≤ JAC (Jewish Art Collaborative) - פרויקט המציג תוכניות מעוררות השראה של מיטב האמנויות והתרבות היהודית במוזיאונים, מועדוני מוזיקה, בתי כנסת, תיאטראות וכיתות לימוד באזור בוסטון, ארה"ב. הפרויקט מתבסס על האמונה שאמנות יהודית גדולה היא כוח דינמי ומשכנע, והוא מתקיים בשיתוף פעולה עם ארגונים קיימים בקהילה. התוכניות שמשתתפות בפרויקט מציגות יצירות אמנות בעלות קול יהודי מובהק, בביצוע מיטב הכישרון המקומי, הלאומי והבינלאומי, תוך בניית שיתופי פעולה.⁹

7. <http://www.artportlv.org>

8. <http://www.jewishagency.org/western-galilee-and-central-region/program/12156>

9. <http://www.jartsboston.org/contact/>

מקום:	ניו יורק ותל אביב	מועד הקמה:	2004
מנהל בפועל:	יעל ריינהרץ	פועל במסגרת:	NPO

חזון ומטרות: ארטיס פועלת במטרה להגביר את ההכרה הבינלאומית באמנים מישראל באמצעות תמיכה מתמשכת באמנים עכשוויים, בעיקר חזותיים, ישראליים. ארטיס פועלת לחבר את האמנים עם אנשי המקצוע הטובים ביותר בתחום ועם הקהל. **קהילות יעד:** אמנים ישראליים, בעיקר בתחום האמנות החזותית, אנשי מקצוע מובילים בתחום האמנות בארץ ובעולם וקהל שוחרי האמנות בעולם.

מאפייני המקום: פעילות ארטיס מגשרת בין אמנות ישראלית ואמנים ישראליים שפועלים מסביב לגלובוס, לבין מיטב המסגרות, מתוך כוונה להעשיר את האמנות הישראלית, לחשוף אותה לעולם ולחבר אותה למרכז הבמה העולמית. **פעילות מרכזית:** יצירת הזדמנויות למעורבות ציבורית והבנה של אמנות ואמנים מישראל וטיפול הזדמנויות לחילופי תרבות בינלאומיים עם אנשי מקצוע ואמנים מישראל. ארטיס מפעילה מספר תכניות:

תכניות ציבוריות שפתוחות חנם לציבור, ומתמודדות עם התפתחויות קריטיות בעולם האמנות העכשווי, תוך מחויבות לעסוק בשותפויות משמעותיות עם מוסדות ופלטפורמות מוערכות כדי להציג בהן מגוון רחב של אמנות ורעיונות. תוכנית מלגות תחרותית ומבוקשת, שתומכת באמנים ובפרויקטים שמדגישים חדשנות, גוון תרבותי ומצוינות אמנותית, במטרה לעודד דיאלוג גלובלי סביב אמנות חזותית עכשווית. התכנית מציעה שני מענקים בתחומי הליכה שלה: מלגת מענק לאמנים ומלגת מענק לתערוכה.

מסע אוצרותי אינטנסיבי בן שבוע ימים בישראל, שנועד לחשוף את האמנות הישראלית בפני משפיעים ומקבלי החלטות בתחום האמנות העולמית. הסמינר כולל ביקורים במוזיאונים, חללים חלופיים, אוספים ואולפנים, כמו גם דיונים עם אמנים מובילים, אוצרים, היסטוריונים והוגים בעלי השפעה.

פעילות קהילתית: חשיפת היוצרים והיצירה הישראלית בפני קהילת האמנות העולמית מעצימה את האמנים ואת האמנות הישראלית, מחזקת את הקשר שלה לקהילת האמנות העולמית, ובעיקר מגשרת בין האמנים והאמנות הישראלית לבין המתרחש בסצנת האמנות בעולם. בכך עולה גם קרנה של ישראל, ומוכח החופש האמנותי המתקיים בה חרף כל הקשיים. יצירת הגשר בין העלית של תחום האמנות בעולם לבין פאר היצירה הישראלית דוחף את שדה האמנות המקומית להישגים מרשימים ולפסגות חדשות.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: קהל צרכני האמנות בעולם מתאפיין כקהל משכיל ובעל אמצעים שמקורב למקבלי ההחלטות. נוכחות היצירות והיוצרים הישראלים במרכזי האמנות הבולטים בעולם, משפרת את מעמדה של ישראל ומקדמת את האינטרסים שלה בעולם.

גופים שותפים / תומכים: שותפויות על בסיס פרויקטואלי עם מיטב מוסדות האמנות המובילים בעולם, תורמים פרטיים וקרנות פילנתרופיות.

תכניות לעתיד: המשך פיתוח הקשר בין אמנות ואמנים ישראלים לעולם האמנות שמחוץ לגבולות ישראל והעצמתו באמצעות פעולות שונות כגון תכניות ציבוריות, תכניות מלגה וקיום, תכניות יצירה, סמינרים אוצרותיים על אמנות ישראלית למובילי דעת קהל בקהילה המקצועית העולמית, פיתוח קריירה מקצועית לאמנים ועוד.

מקום:	ושינגטון	מועד הקמה:	2012
מנהל בפועל:	מארג' גולדוטר	פועל במסגרת:	NPO

חזון ומטרות: הצגת אמנות ישראלית בתחומי היצירה השונים בפני סטודנטים בקמפוסים אוניברסיטתיים ובמכללות אמריקאיות במטרה לקרב בין אמנים ישראלים לצעירים אמריקאים באמצעות מפגש בלתי אמצעי שמזמין ומאפשר דיאלוג מעשיר ביחס למקומה של ישראל בעולם.

קהילות יעד: אמנים ישראלים ויוצרים בכל התחומים, סטודנטים, מרצים ואנשי מקצוע מובילים בתחום האמנות בארץ ובעולם, קהל שוחרי האמנות בעולם והקהל הרחב ברחבי העולם.

מאפייני המקום: פעילותה של תכנית האירוח של קרן שוסטרמן ממוקדת על פני הגשר המחבר בין אמנים ואמנות ישראלית לבין אקדמיות ומסגרות מובילות בעולם, מתוך כוונה להעשיר את היוצרים והיצירה הישראלית ולחשוף אותם לעולם.

פעילות מרכזית: התוכנית מביאה אמנים ישראלים מדיסציפלינות שונות - יוצרי סרטים, כוריאוגרפים, סופרים, מוסיקאים ואמנים חזותיים - למיטב הקמפוסים של מוסדות אקדמיים אמריקאיים. האמנים שנבחרים לתכנית משתתפים בהוראת סמסטר ובהצגת עבודתם בפני קהילות מקומיות באמצעות שיעורים, תערוכות ומופעים ומעלים בתוך כך את המודעות ליצירתם בפרט ולאמנות ישראלית בכלל. **פעילות קהילתית:** סצנת האמנות הישראלית היא אחת התוססת בעולם. על ידי הצגת אמנות ישראלית, מוזיקה, קולנוע, ריקוד וספרות בפני קהל בינלאומי, מציגה התכנית היבט חשוב של ישראל העכשווית שמעטים מודעים לה, ומטפחת הבנה עמוקה יותר של המתרחש בישראל בשדה האמנות.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: קהל הסטודנטים והמרצים וקהל צרכני האמנות באקדמיות ובקרב הציבור הרחב, כלומר דור העתיד של המשכילים שלפחות חלקם יתפתחו לעמדות מפתח בעלות השפעה ציבורית וכלכלית רחבה. **גופים שותפים / תומכים:** תמיכה פילנתרופית ושותפויות עם המוסדות האקדמיים המובילים בעולם.

תכניות לעתיד: המשך צמיחה ופיתוח של תכנית האירוח והגדלתה במטרה לטפח ולפתח את הקשר בין יותר אמנים ישראלים בולטים לבין יותר מוסדות אקדמיים בארה"ב ובמקומות אחרים בעולם במטרה להציג ברחבי הקמפוסים את היוצרים הישראלים ואת יצירותיהם הן בפני קהילת צרכני האמנות ובפני הציבור בכלל בקמפוסים והן בבמות אחרות.

מקום:	ניו יורק	מועד הקמה:	2013
מנהל בפועל:	רבקה גובר	פועל במסגרת:	NGO

חזון ומטרות: אסיילום ארטס היא רשת עולמית של אמנים יהודים, שמעצימה אמנים וארגוני תרבות ליצור חוויות כדי להרחיב את השפעת התרבות היהודית. הרשת מונה כיום 506 חברים בארה"ב, ישראל, אירופה ואמריקה הלטינית.

קהילות יעד: אמנים יהודיים מרחבי העולם שעוסקים בתחומי היצירה השונים, קהילות יהודיות בעולם, צרכני אמנות בעולם ומובילי תרבות ואמנות בארץ ובעולם.

מאפייני המקום: הקשרים שהרשת בונה ממוקמים על פני הגשר המחבר בין אמנות יהודית ואמנים יהודיים שנמצאים בכל מקום בעולם, לרבות ישראל, במטרה להעצים אמנים וארגוני תרבות יהודיים.

פעילות מרכזית: אסיילום ארטס תומכת בתרבות היהודית העכשווית בקנה מידה בינלאומי, עוסקת בחשיפה של אמנים ושל יוזמות תרבותיות ומספקת הזדמנויות לפרויקטים חדשים ולשיתופי פעולה באמצעות מענקים קטנים. הפועות של אמנים ישראלים בחו"ל מחזקות את הנוכחות הישראלית ומהוות תשובה ניצחת לתנועת ה-BDS. חשיפת האמנות ואמנים ישראלים ושילובם והצגתם במרחבים יהודיים מחוץ למדינת ישראל ובמרחבים ציבוריים עולמיים בכלל, חשובה להכרה במקומם של אמנים כמו גם במקומה של ישראל בקרב המדינות הדמוקרטיות והמתקדמות.

פעילות קהילתית: אסיילום ארטס מערבת קהלים עם רעיונות וקהילות יהודיות ופועלת הן בקרב קהילת האמנים והן בקרב קהילות יהודיות בעולם באמצעות קידום יוזמות הדדיות ומפגשי אמנות ותרבות. בכך היא מסייעת לחשיפת האמנים הישראלים ויצירתם בפני קהל רחב, מעודדת אמפתיה עם האמנים ועם יצירתם ומסייעת בהעלאת קרנם הן של האמנים ואמנותם והן של ישראל.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: ציבור שוחרי התרבות היהודיים, שוחרי האמנות היהודית ושוחרי אמנות בכלל.

גופים שותפים / תומכים: תורמים פרטיים וקרנות פילנתרופיות

תכניות לעתיד: המשך העצמה של אמנים ושל ארגוני תרבות במטרה להרחיב את השפעת התרבות היהודית והמשך הגדלת הרשת הבינלאומית באמצעות מפגשים שמזמנים בניית קהילה והענקת מענקים קטנים ליצירה.

מקום:	ירושלים	מועד הקמה:	2007
מנהל בפועל:	חיה פנחס כהן	פועל במסגרת:	מכון ון ליר

חזון ומטרות: כנס בינלאומי שמפגיש בירושלים את ממשיכי מסורת "עם הספר": סופרים, משוררים ואינטלקטואלים יהודים שכותבים בשפות השונות בכל קצות העולם. הכנס מתקיים פעם בשנתיים ומזמין את משתתפיו למסע משותף בן ארבעה ימים אל עבר הזמן היהודי והרוח היהודית, מול קהל של שוחרי הספרות והיהדות. לקראת הכנס מתפרסם ספר הכנס הכולל סיפורים קצרים, מאמרים ושירים של משתתפי הכנס, בשפת המקור של הכותב ובתרגום לעברית.

קהילות יעד: סופרים, משוררים ואינטלקטואלים יהודים מכל רחבי העולם, קהל שוחרי הספרות והיהדות והציבור הרחב.

מאפייני המקום: ירושלים, כמקום שהוא "על מקום", היא האתר האולטימטיבי שמזמין מפגש בינלאומי מסוג זה, שלבו ומרכזו בירושלים. ירושלים, במובן זה, הופכת לגשר בין ישראל לקהילות היהודיות בעולם.

פעילות מרכזית: היכרות, דיון, שיח, לימוד והעמקת הקשר היהודי בין הסופרים היהודים הכותבים בשפות השונות במקומות שונים בעולם. בכל פעם מתרכז הכנס בנושא-על אחר, כשמטרתו היא לחבר בין סופרים יהודים הכותבים בארץ ובחו"ל. המפגשים והשיח מתקיימים מול קהל והם מתועדים למען הדורות הבאים. במהלך הכנס מוענק פרס מתנאל היוקרתי לשני סופרים או משוררים מבטיחים: אחד לכותב בעברית והשני לכותב בשפה אחרת.

פעילות קהילתית: המפגשים בין הסופרים מתקיימים מול קהל רחב ומגוון, ובכך הם פותחים את השיח המקצועי למפגש קהילתי רחב שמזמין גם את הציבור להשתתף בחוויה ובידע.

מאפייני אוכלוסיית הפעילות הקהילתית: קהל שוחרי הספרות והיהדות בירושלים, בישראל וברחבי העולם.

גופים שותפים / תומכים: משרד התרבות, משרד החוץ, מכון ון ליר, אגודת הסופרים העברים, קרנות פילנתרופיות, תורמים פרטיים ועוד.

תכניות לעתיד: להפוך את הכנס לשנתי במקום דו שנתי, להאריך את משך המפגש לתקופה ארוכה יותר, ולהעניק יותר פרסים הן לסופרים ולמשוררים מבטיחים ישראלים הכותבים בעברית והן לסופרים ולמשוררים יהודים הכותבים באחת השפות הזרות.

The Art Of Life: How Arts And Culture Affect Our Values

[/http://valuesandframes.org/the-art-of-life](http://valuesandframes.org/the-art-of-life)

Can art change the world?

<https://www.weforum.org/agenda/2014/03/can-art-change-world>

Americans for the Arts Unveils National Findings of Fifth Economic Impact Study of Nonprofit Arts Industry

<https://secure.artsactionfund.org/page/-/Vol.%20III%20Final.pdf>

Can art really change the world?

<http://www.tate.org.uk/art/tate-exchange/can-art-change-society>

Impact of the Arts

<http://artsandculture.msu.edu/about/impact.aspx>

The value of arts and culture to people and society

http://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/Value_arts_culture_evidence_review.pdf

A new political economy for Arts and Culture

<https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa-arts-towards-plan-a.pdf>

חמישה אמנים שמדברים בתכניות טד על כוחה של האמנות לחולל שינוי חברתי

<http://cloudhead.org/2013/09/03/the-power-of-art-to-affect-social-change-shown-in-5-ted-talks>

רשימת קריאה מצוינת על השפעתה של האמנות לאינטגרציה חברתית

http://ec.europa.eu/libraries/doc/inclusion_refugees_and_immigrants_by_culture_arts.pdf

ערכן של האמנויות לבריאות הנפש

https://www.huffingtonpost.com/michael-friedman-lmsw/art-mental-health_b_1562010.html

כיצד משפיע התיאטרון על הלמידה

Michael Anderson and Julie Dunn: How Drama Activates Learning: Contemporary research and practice. Bloomsbury, NY and London, 2015

The Center for Artistic Activism

[/https://artisticactivism.org](https://artisticactivism.org)

The Social Impact of the Arts: An Intellectual History

<http://www.palgrave.com/gp/book/9780230572553>

Handbook of the ECONOMICS OF ART AND CULTURE

<http://www.econ.nyu.edu/user/bisina/BVHandbookArt.pdf>

How the Arts and Culture Sector Catalyzes Economic Vitality

<https://www.planning.org/research/arts/briefingpapers/vitality.htm>

Young People, Creative Action and Social Change: 7 A report on the value of participation in the arts for young people

http://www.youtharts.ie/sites/default/files/Youth_Arts_Research.pdf

,A Philanthropy At Its Best® Report Fusing Arts Culture And Social Change High Impact Strategies For Philanthropy By Holly Sidford

http://heliconcollab.net/wp-content/uploads/2013/04/Fusing-Arts_Culture_and_Social_Change1.pdf

Bringing the Arts to the Conversation on Social Change

<https://www.rockefellerfoundation.org/blog/bringing-the-arts-to-the-conversation-on-social-change>

Community Arts Network

[/http://apionline.org/community-arts-network](http://apionline.org/community-arts-network)

Art in the Public Interest

[/http://apionline.org](http://apionline.org)

The Citizen Artist

[/http://apionline.org/the-citizen-artist](http://apionline.org/the-citizen-artist)

Artists as Activists: Pursuing Social Justice

https://www.huffingtonpost.com/amy-pleasant/artists-as-activists-purs_b_11783614.html

Fostering civic engagement through Arts and Culture

<http://animatingdemocracy.org>

מהו הערך של האמנויות?

<https://www.youtube.com/watch?v=sn0bDD4gXrE>

למה אמנות?

<https://www.youtube.com/watch?v=sn0bDD4gXrE>

מדוע אמנות חשובה?

<https://www.youtube.com/watch?v=7o6kbRBFLdI>

אמנות כנשק לשינוי חברתי

<https://www.youtube.com/watch?v=7o6kbRBFLdI>

אמנות כאקטיביזם

<https://www.youtube.com/watch?v=7o6kbRBFLdI>

אמנות ואקטיביזם

https://www.youtube.com/watch?v=_HjpZoYMw_E

The Role of Arts & Culture in an Open Society

<https://www.youtube.com/watch?v=cHJUhuiqmUo>

What Good is Art? The Value of Creative Thinking

<https://www.youtube.com/watch?v=w4oK5SbK2so>

Art Speaks

<https://www.youtube.com/watch?v=wBymeUm52pU>

Why Art Matters

<https://www.youtube.com/watch?v=Kekb9uE6o4k>

Why is Art important?

<https://www.youtube.com/watch?v=6pN7A59KL-o>

A world without art

<https://www.youtube.com/watch?v=f7s86iLfYDY>

Importance of art

<https://www.youtube.com/watch?v=qks-GyXLcAo>

Why do we need creativity

<https://www.youtube.com/watch?v=RwGlaCTnNys>

מתוך אווירה מהכפר של להקת המחול ורטיגו, צילום: מעיין חותם

תודות

JFN מודה לחמשת שותפינו, שתמיכתם הנדיבה, הידע והניסיון שלהם הם שאפשרו את כתיבתו של מדריך זה:

אנג'ליקה ברי, קרן ראסל ברי

רבקה סאקר, קרן צוקר

וונדי פישר, קרן משפחת קירש

עירית רפפורט, קרן ברוך ורות רפפורט

לין שוסטרמן, קרן משפחת צ'רלס ולין שוסטרמן

כמו כן, ברצוננו להודות לוועדה המייעצת שליוותה את כתיבת המדריך. JFN מכירה תודה ומוקירה את התורמים הרבים, אנשי המקצוע ונציגי הארגונים שתרמו בנדיבות מזמנם ומידיעותיהם לכתיבת מדריך זה.

JFN Headquarters | 150 west 30th st. Suite 900, New York, NY 10001

Phone: +212.726.0177 | Fax: +212.594.4292 | jfn@jfunders.org

JFN Israel | Hutzot Shefayim, 2nd floor, P.O.Box 376, Shefayim 6099000, Israel

Phone: +972.9.953.3889 | jfnisrael@jfunders.org

JFN West | 1880 Century Park East, Suite 200, Los Angeles, California 90067

Phone: +818.473.9192 | tzivia@jfunders.org